TİMAŞ YAYINLARI: 197
YAKIN TARİH SERİSİ: 18

Kapak:
Özkul Eren

Baskı:
Ziya Ofset
504 03 58

Cilt:
Sistem Mücellit
506 36 13

Baskı Tarihi:
Ekim - 1993

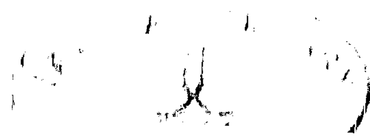
ISBN:
975-362-111-6

TİMAŞ YAYINLARI
P.K. 50 Sirkeci
Ticarethane Sk. No: 41/2
Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 513 84 15 - 513 84 16
Fax: 512 40 00

D. Mehmet DOĞAN

BATILILAŞMA İHANETİ

TİMAŞ YAYINLARI
İSTANBUL
1993

D. Mehmet DOĞAN: 1947 yılında Ankara Kalecik'te doğdu. Ankara Gazi Lisesi'nden sonra, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu, Radyo-Televizyon Uzmanlık Bölümü'nden 1972'de mezun oldu.

Türk Tarih Kurumu Yeni Araştırma Merkezi'nde (dökümantalist, 1972-1974), TRT kurumunda (Genel Müdür Danışmanı, 1977-1978) çalıştı. Bir süre işsiz kaldı. Bu arada *Büyük Türkçe Sözlük*'ü hazırladı. 1980'de Kültür Bakanlığı Sinema Dairesi'nde sözleşmeli film yapımcısı ve senaryo yazarı olarak çalışmaya başladı. Film Denetleme Kurulu üyeliği yaptı. *Zaman* gazetesi yayın kurulunda yer aldı ve "Kimlik" başlığı altında günlük yazılar yazdı.(1886-1987) Tunus'lu yazar Gannuşi ve arkâdaşlarının ağır cezalara çarptırılmasını protesto etmek maksadıyla Tunus Büyükelçiliği önüne siyah çelenk koyduğu için, iki arkadaşıyla birlikte tevkif edilde ve DGM'de yargılandı. (1987) Bir süre *Yörünge* dergisinde haftalık yazılar yzadı. (1991-1992) Şimdi serbest yazarlık yapmakta ve Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Yazarlık dersleri vermektedir. Türkiye Yazarlar Birliği, Mehmed Akif Fikir ve Sanat Vakfı ile Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı'nın kurucularından olan Doğan, halen Türkiye Yazarlar Birliği'nin Genel Başkanı'dır.

Yazarın Yayınlanmış Eserleri:

— *Batılılaşma İhaneti, Tarih ve Toplum, Büyük Türkçe Sözlük, Halka Karşı Demokrasi, Camideki Şair-Mehmed Akif Türkiye'de Darbeler Müdahaleler ve Siyasî Sistem, Kemalizm, Ailenin Kitaplık Kılavuzu, Kültürel Savaş ve Savaş Kültürü, İletişim veya Dehşet Çağı*

Film Metinleri ve senoryalor:

— *Sanat Sözlüğü, Ulucami, Şairler Meydanı, Kaybolan Şehirler, Nureddin Topçu, Mehmed Akif, Yaşayan Geçmiş, Mimar Sinan*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bugün ilk batılılaşma hareketlerinin üzerinden iki yüz yıla yakın bir süre geçmiştir. Hatta son sürekli batılılaşma hareketleri de yarım asırlık bir tarihe malolmuş bulunmaktadır. Namuslu Türk aydınları yakın tarihimize bakarak, Avrupalılaşma / Garplılaşma / Medenîleşme / Uygarlaşma / Çağdaşlaşma... gibi kelimelerle ifade edilen batılılaşmadan ne beklenildiğini, Türkiye'ye neler getirdiğini, karşılığında nelerimizi yok ettiğini çok iyi bilmelidirler. Yakın tarihimiz araştırıldığında ilk planda göze çarpan, batılılaşma hareketleri üzerindeki açık - gizli yabancı baskısıdır. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarından başlayarak 1920'lerdeki hareketler, 1946'da çok partili siyasî hayata geçiş, 1960 ve 1970'lerdeki birçok siyasî / iktisadî / içtimaî hareketler üzerinde yabancıların baskıları bârizdir. Bugün bu gerçek bütün namuslu tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.

Yer yer doğrudan yabancı baskıların hissedildiği batılılaşma hareketlerinde sömürgeci Batının gayri müslim azınlık gruplarla çıkar koalisyonu yaparak devletimizi sömürgeleştirme

gayretleri ağır basmaktadır. Yabancılar, gayri müslim gruplardan kendi çıkarları doğrultusunda faydalandıkları gibi, aynı şekilde "yeni aydınlarımız"dan da, medenîlik yaftasıyla sundukları bazı maymuncul yeniliklerle esir etmek suretiyle, istifade etmişlerdir. Böylece, sömürücü Batı, azınlıklar ve batıcı aydınların teşkil ettiği menfaat cephesi ile halkımızın çıkarları çelişir hale gelmiştir. Türkiye'de asırlık zıtlaşmaların geçen zaman içinde törpülenmek bir yana günümüze daha da pekişerek intikali, bu tür hareketlerin halk vicdanında doğurduğu tepkilerle ilgili olmalıdır. Halkımız elbette toplumuna yabancılaşmış aydının maymuncul "medenîleşme" tavırlarına karşı çıkacak ve onu kendinden saymayacak, inkâr edecekti.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları şüphesiz Osmanlı üniforması giymiş paşalar tarafından okundu. Ancak bu paşaların arkasındaki, emperyalizmin uzun vadeli hesaplarını dikte edenler dikkate alınmazsa, hem tarihi hem de günümüzü aydınlatan sonuçlara varmamız imkânsız hale gelir. Yağmurlu bir kasım sabahı ailesi efradiyla helâlleşerek Gülhane Hattı Hümayunu'nu okumaya giden "Büyük" Reşit Paşa, elindeki padişah fermanının İngiltere'deki elçiliği sırasında, Dışişleri Bakanı Palmerston tarafından teklif ve telkin edilen ıslahatlarla ilişkilerini (benzerliklerini hatta aynılıklarını demek daha doğru) bilmenin korkusu içinde olsa gerektir. Aynı Reşit Paşa, Batı'nın sömürgeleştirme emellerine en geniş ölçüde hizmet eden 1838 imtiyazını İngilizlere, devleti kurtarma hayâlleri içinde vermişti.

Yabancılar Türkiye'yi sömürgeleştirmek için her türlü yola başvuruyorlardı. Bu yollardan biri de borçlandırmaydı. İngiliz

elçisi Canning'in Batılılardan borç alınmasına ilişkin ıslahat layihası Abdülmecid tarafından reddedilmişti. Namuslu idareciler, başta Padişah olmak üzere yabancılardan borç alınmasına karşı direnirken, batılılaşma tarihimizin "büyük"lerinden Âli Paşa, 50 milyon franklık bir borç antlaşmasını 1855'de gizlice imzalıyordu. Bu antlaşma daha sonraki borçlanmaların, neticede Osmanlı maliyesinin iflasının ve yabancı devletlerin borçlarını tahsil etmek için ülkemizde kurdukları "Düyûn-ı Umumiye"nin önsözü oluyordu.

Batılı sömürgeciler, devletimize güç veren ne kadar müessese varsa hepsini yok etmeye azimliydi. İktisadımız, kültür ve eğitim kurumlarımız yıkılmış, yerine emperyalistlerin çıkarlarına hizmet eden müesseseler kurulmaya başlanmıştı. Batılı emperyalistler bu yöndeki açık ve gizli çabalarına yüzyıllar boyu devam ettiler. Önlerinde en önemli engel olarak devletimizin İslâm topluluklarıyla bağlarını koruyan müesseseler vardı.

Gerçekten, XX. yüzyıl başlarında, İslâm halifesinin adı, bütün İslâm topluluklarının camilerinde okunuyordu. Hicaz demiryolu bütün dünya müslümanlarının iştirakiyle inşa edilirken, Osmanlının girdiği bütün savaşlar İslâm topluluklarında yankı buluyor, meselâ Edirne, Bulgarların elinden geri alındığında dünyanın her tarafındaki müslümanların kutlama telgrafları başkent İstanbul'a akıyordu. İslâm âlemi hürriyet uğrunda başkaldırmak için Hilâfet müessesesinin meydana getirdiği manevî birliğe umutla bağlanıyordu. Öyleyse, bütün İslâmcı hareketler ve Halifelik emperyalizmin gözünde yok edilmesi gereken şeylerdi. Ve emperyalizm bir gün bunu da gerçekleştirecekti (1924). Oysa emperyalizmin ağababası İngiltere bu-

gün bile, bütün fonksiyonlarından soymasına rağmen, eski sömürgelerle bağlantı sağladığı için krallık müessesesini korumaya devam etmektedir.

Artık birtakım tabuları bir tarafa atıp hiçbir baskıdan yılmadan doğruları kesin olarak ortaya koymanın zamanı gelmiştir. Yarım asırlık bir geçmişe bakan Cumhuriyet devri nesilleri, sloganlar ve vecizelerle doldurulmuş kafalarını ağır ağır yeni bir millî oluşumun tan ağartılarına doğru kaldırıyorlar. Zamanla yok edilen aydın direnme gücünün yeni belirtileri fark ediliyor. Halkımız artık mukavemetinde yalnız kalmadığını, bir aydınlar kitlesinin kendi dâvasının bayrağını taşımaya hazır olduğunu sevinçle hissediyor. Meselelere tarihimiz açısından bakan bu aydınlar yarınki Türkiye'nin habercisi olmanın mesuliyet duygusu içindedir.

Yarınki Türkiye'nin hareket adamları, ancak yakın tarihimize ait doğruları bilerek yanlışı tekrardan kaçınabilirler. Elinizdeki kitapta, Türkiye'nin iki yüz yıllık yanlış değişimi belgelere dayanılarak, çeşitli bulutlarıyla ele alınmakta ve böylece yakın geçmişe ait "doğru"ların bir nebze aydınlığa kavuşturulmasına çalışılmaktadır. 1970'ler Türkiye'sinde meydana çıkan hadiselerin fon teşkil ettiği yazılar geçmişe ve günümüze ait örneklerle desteklenmiştir.

(1975)

GİRİŞ
1.
MUSTAFA REŞİD PAŞA'DAN GÜNÜMÜZE BATILILAŞMA İHANETİ

XV. Hicrî asra girerken son iki Hicret asrı

Devrinde halkın "Gâvur Padişah" diye ad taktığı II. Mahmud[1] Hicrî XIII. asrın eşiğinde, 1199'da doğmuştu. Onun doğumundan sonraki yıllar, bilhassa amcası III. Selim'in saltanatı (Hicrî 1203-1222, Miladî 1789-1807) devrinde başlayan "yenileşme - Batılılaşma" hareketleri, kendi zamanında daha şiddetlenmiş ve iki asır boyunca çeşitli İslâmî müesseseleri yıkıp, yerine Batı örneği kuruluşlar getirerek cemiyetimizi derinden derine sarsarak, insanı-

---

1) Ülkemizde ilk "başlık-şapka" ve "kıyafet devrimi"ni yapan padişah. Bu yöndeki icraatı neler doğurmuştur, iktisadî bakımdan ne gibi neticeler ortaya çıkarmıştır? "(II. Mahmud) giyim kuşam alanında getirdiği değişikliklerle Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu haraca bağlamasını sağladı. Bu, İmparatorluğun aynı fiyata imâl etmesi imkânı bulunmayan yeni cins kumaşları borç olarak Avrupa'dan almak yoluyla meydana geldi. Bu durum yerli sanayiin en önemli dallarını bir çırpıda mahvetti". (J.H.A. Ubicini'den nakleden Stefanos Yerasimos: *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,* 2. bs. İstanbul, 1972, II. 660)

mızı büyük bir kargaşanın ve buhranın içine iterek zamanımıza kadar sürüp gelmiştir. Bu iki Hicrî asrı İslâm'ın fetret devri, karanlık çağı saymak yerinde olacaktır. Müslümanlar, bu iki asır boyunca her bakımdan zillete düşmüş esarete düçar olmuş, ezilmiş, sömürülmüş, yer yer katliamlara maruz kalmışlardır. Ayırıcılık ve bölücülük, inanca kadar varan yıkıcı faaliyetler alabildiğine artmış, İslâmî bilgi ve şuur sistemli olarak yok edilmek istenmiştir. Hakim İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nin çeşitli dış ve iç müdahaleler sonucu yıkılmasından, halifelik otoritesinin yok edilmesinden sonra İslam dünyası hemen hemen istisnasız Batı güdüm, kontrol ve baskısı altında devletçiklere ayrılmış, bu devletçiklerin idarecileri, müslümanlar arasındaki bağlılık mihverini batılıların istediği yönde yıkmaya, çeşitli müslüman topluluklarını birbirine düşman hale getirmeye büyük gayret göstermişlerdir. Böylece müslümanların, asıl düşmanları olan küfre ve onun işbirlikçisi münafık yerli idarecilere karşı çıkması, sistemli olarak önlenmiştir. İslâm ülkelerinde son asrın vakıası budur: İslâm dışı idareler ancak bu yöndeki faaliyetleriyle ayakta durabilmektedirler.

Geçen asırlarda olduğu gibi, son asırda ve günümüzde de Türkiye, İslâm dünyasının çehresini değiştirecek (insan birikimi, jeopolitik mevkii vb. bakımlardan) potansiyel güce sahip bir ülkedir. Bu yüzden geçmiş asırlarda yabancılar, Türkiye'yi, devletini, halkını hedef olarak seçmişlerdir. Ülkeyi iktisâden çökertmek, devletini yıkmak veya kendilerine zarar vermeyecek şekilde başkalaştır-

mak, halkını sömürmek, köleleştirmek, bu asırların hülâsası mahiyetindedir. Bu yüzden yakın tarihimizin iyi bilinmesi, doğru ve gerçekci olarak tahlil edilmesi gerekmektedir.

At izinin it izine karıştığı günümüzde neyin güzel neyin çirkin, neyin haklı neyin haksız, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda da aynı bulanıklık sürüp gitmektedir. Bazı mihrakların kasten doğurduğu bu bulanıklık, günümüzde gençliğin kafasını karıştırmaktadır. Bütün ömürleri devlet ve millet düşmanlığının müşahhas örnekleri ile dolu şahsiyetlerin "kahraman", ömrünü imanı, milleti ve devleti yolunda tüketenlerin "hain" olarak sunulması, bu vasatta çelişkileri artırmakta; gençler, yakın tarihimizin sayfalarını çevirmekten adeta ürkmektedirler. Çünkü daha önce "güvenilir" kaynaklarca "kahraman" olarak tanıtılanların "hain", "hain" olarak tanıdıklarının "kahraman" olduğu gerçeği karşısında düştükleri sıkıntının rahatsızlığı içindedirler.

Bu kitabın ilk baskılarında ele alınan konuların birçok çevrede şok tesiri meydana getirmesi bundandır. Ancak *Batılılışma İhaneti* bir tarih kitabı olmadığından "yenileşme" tarihimizin bütün belli başlı simaları ve önemli olayları üzerinde durulmamış, durulanlarda da -istisnalar dışında- bazı noktalara temas edilip geçilmek zorunda kalınmıştır. Bu yüzden bu baskıda, yakın tarihimizin "önemli şahsiyetler galerisi"nde hiç olmazsa bir gezinti yapmanın doğru olacağı kanaatine varmış bulunmaktayız. Bu kitabın ilk baskısından (1975) sonra gelişen olayların ay-

dınlığında, Türkiye'de iki asırdır tekerrür eden tarihin yol göstericiliğinde bazı hakikatleri, delilleri, şahitleri konuşturmayı ön plana alıp, yoruma az yer vererek ortaya koymaya çalışacağız.

Mustafa Reşid Paşa'dan...

"Yenileşme" tarihimizin en çok adı edilen isimlerinden birisi, belki de birincisi Mustafa Reşid Paşa'dır. "Yenileşmeci - Batılılaşmacı" bürokrasinin bu ilk önemli siması, resmî tarihlerde "Büyük", "Koca", "Islahatçı - reformcu" diye öğülür. Şair Şinasi ona "Medeniyet resulü peygamberi" der. Yakın devirde 2. baskısı 14 cilt olarak gerçekleştirilen *Türkiye Tarihi*'nde ise "deha sahibi" ve "Türkiye tarihinin en büyük başbakanı" olarak alkışlanır[2].

Ülkemizde en yaygın, popüler tarih kitabı durumundaki bu eserde yer alan Reşid Paşa ile ilgili bilgilerin değerlendirme kısımlarını gözden geçirmek faydalı olacaktır.

"İstanbul'da doğan Reşid Paşa, Sadrazam Ispartalı Ali Paşa'nın (sadrazamlığı 1820-21) kayınbiraderidir. Eniştesiyle beraber genç yaşında Mora'da bulunmuş... Çok iyi Fransızca öğrenerek Batı'yı tanımış[*], II. Mahmud tarafından dehası sezilerek genç yaşında hızla yükselmiş, ve-

2) Yılmaz Öztuna: *Türkiye Tarihi*, 2. bs. İstanbul 1978, VII. 38-39. Müellif, ortaya koyduğu fikirleri bir aylık derginin anketine verdiği cevapta da tekrarlamıştır (Töre, IX/100, Eylül, 1979).

*) Reşid Paşa'nın Fransızcayı daha sonra Fransa'da öğrendiği bilinmektedir. Bu husus üzerinde ayrıca durulacaktır.

zir ve Hariciye Nâzırı olmuştur. Tanzimat esaslarını hazırlayarak Sultan Mecid'in desteği ile yürürlüğe koymuş, Cumhuriyet rejimi hariç tutulursa, Türkiye tarihinin en radikal inkılâbını gerçekleştirmiştir... Türkiye tarihi belki göz kamaştırıcı fütuhât yapan, çeşitli sahalarda başarının zirvesine ulaşan birçok sadrazamlarla doludur. Ancak hiçbir başbakan; Türk devletinin idaresini, Reşid Paşa'nın ele aldığı şartlar içinde kabul edip, o derece büyük diplomatik zaferler kazanamamıştır... Mustafa Reşid Paşa bizim fikrimize göre, Türkiye tarihinin en büyük başbakanı, diplomasi sahasında Türklüğün yetiştirdiği en büyük dahidir. Daha hayatında "Koca" ve "Büyük" diye anılması da bunun şahididir... Çoğu deha sahibi XIX. asır Türk tarihine şeref veren ve Türklüğe en büyük hizmetlerde bulunan adamlar yetiştirdi". Aynı eserde Mustafa Reşid Paşa'nın önemli işleri ve hizmetleri de şöyle sıralanıyor:

1. Mehmed Ali Paşa'yı ezmesi (Mısır Valisi olan bu zat çeşitli sebeplerle asi olmuştu. Reşid Paşa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın yardımıyla M. Ali Paşa'yı eziyor. Bunun için İngiliz ve Avusturya askerleri Beyrut'a çıkartılıyor. Düşman devletlerin iç işlerimize müdahale ettirilmesi serisinden bir hadise).

2. Kırım Harbi ile Rusya'yı ezmesi (Bu konu üzerinde ayrıca durulacaktır).

3. Tanzimat ilan ederek Türk demokrasisinde mühim bir merhale alması (Tanzimat'ın kaynakları, tesirleri ve yıkılıştaki rolü ayrıca ele alınacaktır. Reşid Paşa Tanzi-

mat Fermanı'yla, kendisi açısından öncelikle, padişahın suçu ve ağır kusuru görülen yüksek dereceli memurları idam edebilmesi yönündeki tasarrufunu ortadan kaldırmıştır. Ayrıca "demokrasi" olarak takdim edilen bu değişme Osmanlı Devleti'nin temellerini sarsmak, Tanzimat bürokrasisinin otoritesini pekiştirmek ve neticede Batılıların menfaatlerini en üst seviyeye çıkarmak yolunda kullanışlı bir âlet olmaktan öte fonksiyon ifa etmemiştir)...

4. Devlet adamı(*) yetiştirmekteki başarısı (Gerçekten, onun yetiştirmeye başladıklarından itibaren sürüp gelen bir bürokratik zincir vardır).

"Politikasının esası İngiliz arslanının asla kuyruğuna basmamak, onu mümkün olduğu kadar okşayıp icabında Rusya'ya ve Fransa'ya karşı sırtına binmek (di)" (Bu konu üzerinde de duracağız). Müellif sözü şu noktaya getirmektedir ki, bu aynı zamanda rejimin resmî görüşünün yansımasından ibarettir: (Reşid Paşa, büyük işlerini çok güçlüklerle karşılaşarak gerçekleştirebilmiştir. Çünkü, "Muhafazakâr, mutaassıp, mürteci zümreler (sanki Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında yazdırılmış bir tarih kitabı okuyoruz) onun zamanında güçlü idi (demek ki artık güçsüzler). Düşmanları onu Türk gelenek ve töresinden ayrıl-

*) Ali, Keçecizade Fuad, A. Vefik, Ziya Paşa vb. kişiler kastediliyor. Bu şahıslardan bazıları üzerinde kısaca durulacaktır.

makla, dinsizlikle, gâvurlukla, farmasonlukla(**) itham etmişlerdir. Hiçbirisi doğru değildir"(3). Son husus hariç - onu mütehassıslarına bırakıyoruz- bu konular üzerinde duracağız).

**) Reşid Paşa'nın masonluğu Türkçe umumî kaynaklarda zikredilmiştir bk. İ.N. Gür - Y. Çeliker: *Masonluk ve Masonlara*, İstanbul, 1968, sh. 18-19 ve H. Cem: *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk*, İstanbul 1976, sh. 26. Bu kaynaklarda İngiltere'de mason olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca, "Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Masonları Büyük Locası" yayın organı lan *Mimar Sinan* dergisinde de, Reşid Paşa'nın mason olduğu belirtilmekte ve Âli Paşa ile aralarında masonca bir fazilet yarışı bulunduğu kaydedilmektedir. *Mimar Sinan* III/% 1970, sh. 83) Türkiye masonlarının resmî tarihi durumunda olan Kemaleddin Apak'ın "Ana Hatlariyle Türkiye'de Masonluk Tarihi"nde (Ankara, 1958)'de Paşa'nın masonluğu kaydedilmiştir (sh. 49. E. Düzdağ neşri).

3) *Türkiye Tarihi*, VIII. 56-63.

Mustafa Reşid Paşa: Hayatı ve Eseri

Mustafa Reşid Paşa'nın hayat hikâyesi, "yenileşme - Batılılaşma" tarihimizin "Tanzimat" safhasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ondan bahsetmeden Tanzimat devrini anlatmak imkânsız olduğu gibi. Mustafa Reşid Paşa'yı anlatırken de Tanzimat "yenileşmeleri"nden söz etmemek mümkün değildir.

Mustafa Reşid, 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu. Soyu Kastamonuludur. Evkaf memuru olan babası 1815'de ölünce eniştesi Ispartalı Ali Paşa'nın himayesine girdi. Mustafa Reşid, devrinin klasik tahsilini tamamlayamadı. Bu yüzden, Arapça ve Farsça dillerindeki bilgisi de noksandı. Yani, Mustafa Reşid, devrinin seçkinlerinin kültürünü tam elde edemedi. Dolayısıyla, çevresiyle, inanç ve değerleriyle tam mutabakat sağlayamadı. Bu noktalardan Batı'nın sistem ve değerleri ona kolayca hülûl ve nüfuz etmiş olmalıdır. Mustafa Reşid, gençlik yıllarını eniştesi Ispartalı Ali Paşa'nın yanında geçirdi. Onun Mora (1816-1819), Bursa (1819) valilikleriyle, sadrazamlığı (1820-1821) sırasında da yanındaydı. Ali Paşa, daha sonra Aydın, Mora, Ankara, Malatya ve Filibe vali-

liklerine tayin edildiğinde de Mustafa Reşid'i yanından ayırmadı. Ali Paşa 1826'da öldü. Mustafa Reşid bu arada zengin bir ailenin kızı ile evlenmiş ve bu aileye ait eve yerleşmişti. Bu evlilikten bir oğlu oldu. Ancak, Ali Paşa'nın ölümünden sonra (ilk evliliğinin üzerinden ancak iki yıl geçmiştir), onun cariyelerinden birisi ile evlendi. Bu sefer de yeni zevcesi Adile Hanım'ın Kabataş'taki evine yerleşti[4]. Mustafa Reşid'in hayatı boyunca buna benzer davranışlar içinde olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ, önceleri ve Fransa'da elçi iken Fransız hayranı ve dostudur. Londra elçiliğine tayin edildikten sonra, hayatı boyunca sürecek İngiliz bağlılığı başlar.

Bu arada Fenerli Rum beylerinden birisiyle dost olarak rumca öğrenen Reşid Paşa (demek ki Rum dostluğu bu yıllarda başlıyor) 1827'de, Selim Paşa'nın mühürdarı oldu. 1829'da Edirne'de Ruslarla yapılan görüşmelere katıldı. Bu sıradaki davrnışlarıyla sivrildi. II. Mahmud'un dikkatini çekti. 1830'da Pertev Paşa'nın yanında Mısır'a gitti. Dönüşte Amedciliğe (Divan Başkatipliği) tayin edildi (1831). Bu vazifeyle, Halil Paşa'nın yanında tekrar Mısır'a gitti (1833).

Yeni Osmanlı'nın İlk Avrupa Seferi: İlk Paris Elçiliği

Reşid Paşa'nın bundan sonraki hayatı Hariciye ve Sadrazamlık arasında geçecektir. 1834'te Amedcilik vazi-

---

4) Reşat Kaynar: *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat.* Ankara, 1954, sh. 144.

fesi üzerinde olarak, Paris fevkalâde elçiliğine tayin edildi. Bundan sonrasını, devrinde yaşamış bir Fransız diplomatından dinleyelim: "Paris'e varışı yankılar yarattı. 1802'de Mehmed Said-Galip Efendi'nin misyonundan bu yana Fransa'ya gelen ilk Türk elçisiydi. Genç diplomatın rahat hareketleri, canlılığı, sözlerindeki incelik, duruşundaki umursamazlık (Fransızlarda) büyük Türk'ün elçisi hakkında, hayal ettikleri tipten çok uzak olduğundan, hayret uyandırdı. Toplantı kaçırmıyordu ve düzenlediği şenlikler beğenildi. Bakanları ziyaret etmekten, diplomatlarla suarelerde bulunmaktan hoşlanıyor, daha samimi toplantıları da kaçırmıyordu. Tiyatrolardan beriye gelmiyor, ünlü edebiyatçılara, gazetecilere, ünlü edebiyat tenkitçilerine yakın duruyordu. Jules Janin'e bir Fransız öğretmeni tavsiye etmesini söyledi. Janin, "Bir metres en iyisidir" dedi. Onu Opera'dan Madmazel N.'ye gönderdi"[5].

Bu safha için, Cumhuriyet devrinin resmî tarihçilerinden biri de şu malûmatı vermektedir: Reşid Paşa, Fransız kralının aracılığı ile edebiyat tenkitçisi Jules Janin'le tanıştı. "Janin, Paşa'ya, Fransızca'nın yaşlı bir öğretmenden değil, fakat genç bir kadından öğrenileceğini ifade ederek Paris Operası yıldızlarından biri ile tanıştırdı"[6]. Yazar, Reşid Paşa'nın bu fahişeden yalnız lisan öğrenmediğini "Fransa'nın ictimaî hayatı, edebiyat ve sanat hareketleri

---

5) J.H.A. Ubiçini: *1855'te Türkiye (La Turquie actuelle).* Çev. Ayda Düz. İstanbul 1977, c. 1, s. 126.
6) E. Ziya Karal: *"Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi"* Belleten, XXVIII/112 (Ekim, 1964, sf. 591-592).

hakkında birçok şey öğrenmiş olduğuna ihtimal verilebilir" cümlesiyle belirtmektedir. Başka kaynaklar Paşa'nın bu kültürlü(!) fahişeye âşık olduğunu, onun için Fransızca şiirler yazdığını da kaydediyorlar[7]. Reşid Paşa'nın Fransa'da bu kültürlü metresinden edindiği bilgilerle sosyal sahada ıslahat (reformlar) yaptığı anlaşılıyor. Bu durumda bir Osmanlı şairinin şu kıt'asına hak vermemek mümkün mü?

Zemanenin şu tabib-i Reşid'ini gör kim
Revac vermek için kendi kâr u san'atına
Vücud-ı nazik-i devlet karin-i sıhhat iken
Düşürdü rey-i sakimi frengi illetine[8].

Yani: Zamanenin şu akıllı doktoruna bak ki, kendi iş ve sanatına sürüm ve itibar kazandırmak için devletin sağlıklı sayılabilecek nazik vücudunu, yanlış görüşü, reyi ile frengi hastalığına düşürdü.

İngiliz Tesir ve Bağlılığının Temelleri: Londra Elçiliği

Mustafa Reşid Paşa, bir yıl sonra Londra elçiliğine tayin edilir (1836). Bundan sonra Reşid Paşa'nın hayatına damgasını vuran bağlılıklar ve bu çerçevede Türkiye ve dışarıda yürüttüğü faaliyetler başlar. Londra'da, İngiliz Hariciye Nâzırı Palmerston ve Türkiye'de elçilik yapan

7) Mehmed Selâhaddin: *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul, 1306, sf. 317-318.
8) Ali Rıza - Mehmed Galib: *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, (Haz. M. Ali Aynî: *Milliyetçilik*, 1943, sf. 15.

Stratford Canningle ilişki halindedir. Palmerston, Reşid Paşa aracılığı ile Sultan II. Mahmud'a "reform" tavsiye eder. Reşid Paşa da ikinci elçiliği sırasında Palmerston'a reform vadeden bir muhtıra verir. Bütün bağlantılar kurulmuştur artık.

Canning ise Reşid Paşa'nın hayatında daha önemli ve görünür bir rol oynamıştır. Canning'in hayatı ve hatıraları ile ilgili kitabı *"Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları"* adıyla Türkçeye çeviren Can Yücel'in babası Hasan Ali Yücel, bu tercümeye yazdığı sunuşta, "Yeni usûllerin konulması hususunda Reşid Paşa Canningle anlaşmış halde idi... Canning de bu işi yapmaya en istidatlı devlet adamı olarak Reşid Paşa'yı buluyordu" (sf. XII.) hükmünden sonra "Bütün bu açıklamalar Canning'in devlete tesir derecesini gösterirken Reşid Paşa'nın onun bir sözcüsü olduğu hissini vermelidir" diyor[*] (sf. 24). Bu hissi verip vermeyeceğini bizzat kitabın yazarından ve Lord Stratford Can-

*) H. Ali Yücel ve başka bazı müellifler, tarihçiler uzun süre İstanbul'da elçilik yapmış ve bu vazifesindeki başarısından ötürü İngiltere kraliçesi tarafından "Lord" ünvanıyla taltif edilmiş Stratford Canning'i neredeyse Osmanlı menfaatleri için çırpınan, bu uğurda İngiliz menfaatlerini ikinci planda bırakan bir şahsiyet olarak takdim etmek gayreti içine düşmektedirler. Tabiî bu gayretin gerçek sebebi Reşid Paşa gibi Tanzimat ricalini temize çıkarmaktır. Canning'in Türkiye'de bulunduğu uzun yıllar içinde başta İngiliz menfaatleri olmak üzere Ermeni, Rum gibi azınlıkların, yabancıların, misyonerlerin, azınlık tüccarlarının menfaatlerine hizmet ettiği muhakkaktır. Nitekim, *Lord Stratford'un Hatıraları*'nda bu husus açıkça ifade edilmektedir: "Son olacağı sanılan ayrılışının arifesinde şerefine İngiliz yurttaşları tarafından verilen bir şölende bulundu ve başarısının, yanında çalışanlar tarafından nasıl coşkunlukla değerlendirdiğini görmek fırsatını buldu. Ermeniler, Rumlar, Amerikan misyonerleri, İzmir, İstanbul tüccarları Canning'i nasıl öveceklerini bi-

ning'den dinlemek daha doğru ve ilgi çekici olur. Canning'in hayat ve hatıratını kaleme alan Sir Stanley Poole, "Canning'in daha sonraki başarılarında Reşid Paşa'nın büyük yardımı olduğu şüphesizdir ve Canning, Reşid Paşa'ya karşı duyduğu şükranlığı her vesile ile belirtmekten geri durmamıştır" demektedir. (sf. 118). "Nâzırlar arasında politikaca ve ruhca en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşid Paşa idi". (sf. 119) diyen Canning, Mustafa Reşid'i Amedci olduğu 1832'den beri tanımaktadır. "Daha sonra sultanın elçisi olarak Londra'ya geldi, orada tanışıklığımızı ilerlettik. Türkiye'de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri Ocağı'nın yıkılmasıyla açılan yeni politika vadisinde faal bir rol oynamak kararında olduğu belliydi"[9]. Bundan sonrasını Reşid Kaynar'ın tercümesinden aktaralım: "Paşa, Tanzimat taraftarlarının nasıl ve ne zaman işe girişmelerinin doğru olacağını sordu.

—Başından, diye cevap verdim.

—"Başından" ne demektir? dedi.

—Tabiatıyla hayat ve mülk masuniyetinden, diye cevap verdim[10].

Stratford Canning'i dinlemeye devam edelim: "1843'te

---

lemiyorlardı". Stanley Poole: *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, Çev. Can Yücel. Ankara 1959, sf. 162 (*Neden Hristiyanım* adlı bir de kitabı bulunan ve Türklerin müslüman kalarak Avrupalı olmalarını mümkün görmeyen Canning'le ilgili olarak ayrıca *"Darbeler, Müdahaleler ve Siyasî Sistem"* adlı eserimize bakınız. sf. 11 vd.)

9) *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, sf. 119.

10) R. Kaynar, aynı eser sf. 169.

Baltalimanı'ndaki görüşmelerimizde sık sık buluşmayı kararlaştırmıştık. Gelgelelim, açıkta bir devlet adamı Türkiye'de ayağını denk atmayı bilmeliydi; yabancı bir diplomatla münasebeti şüpheye yol açacağından başka birinin evinde gizlice buluşuyorduk. Bu görüşmelerin sonucu olarak kabinede değişmeler yapıldı. Reşid Paşa'nın her vesileyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yattı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik"[11]. Reşid Paşa azledilip Edirne'ye tayin edilince hemen İngiliz elçisinin yanına koşar. Bunun üzerine Canning, Sultan Abdülmecid'le görüşerek onun geri dönmesini sağlar. Canning'in hayat ve hatıratını yazan Stanley Poole, Reşid Paşa ile Canning ilişkileri konusunda şunları söyler: "(Reşid Paşa) gayet temkinli, serinkanlılıkla hareket etti; emin adımlarla yürüdü. Büyükelçinin gayretlerine, plânlarına yardımcı oldu"[12]. Canning, Reşid Paşa'nın sadaretten uzaklaştırılıp Paris'e elçi olarak gönderildiği günlerde karısına yazdığı mektupta şöyle diyor: "Onun için elimden geleni yapıyorum. Son değişikliklerden sonra geri dönmesi mümkün olacak galiba. Şimdilik ihtiyatlı davransın"...[13] Stanley Poole, Canning - Reşid Paşa ilişkileri konusunda başka ipuçları da verir: "1848'de İstanbul'a varışında Büyükelçi'nin ilk işi, Reşid'le arkadaşlarını iktidara geçirmek oldu. Bunun üzerine devrim vaatleri yağmaya

11) *Lord Stratford'un Türkiye Hâtıraları*, sf. 120.
12) Aynı eser, sf. 122.
13) Aynı eser, sf. 129.

başladı"[14]. (Demek ki, iktidarın bedeli devrim, yani Batılılaşma!). "7 Temmuz'da veziriazam Mustafa Paşa ile Hariciye Nâzırı Reşid Paşa vazifelerinden uzaklaştırıldılar. Lord Stratford hemen sultanın yanına çıktı (10 Temmuz) ve kendisine, sadece şahsî sebepler yüzünden iki devlet adamının azledildiği söylendiği zaman, sultandan, böyle değerli iki müşavirden bu nazik anda yoksun bırakılmamasını rica etti. Abdülmecid derhal iki nâzırı vazifesine iade etti"[15]. "... Acıklı bir sahne oldu bunun ardı sıra. Reşid Paşa Büyükelçi'nin elini öptü ve gözlerinden yaşlar akarak, yurdunu bunca tehlikeler karşısında yalnız bırakmamasını istedi"[16].

Osmanlı Devleti'nin İktisâdî Yıkılışının Ana Vezikası: 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması ve Reşid Paşa'nın Rolü

Bu ilişkiler konusuna zaman zaman dönmek üzere Reşid Paşa'nın hayat hikâyesine devam edelim.

Paşa 1837'de Türkiye'ye döndü. Müşir rütbesiyle Hariciye Nâzırlığına getirildi. Hemen ertesi yıl (1838) Hariciye Nâzırlığı üzerinde kalmak üzere fevkalâde elçi olarak tekrar Londra'ya gönderildi. Bu sefer, Mısır meselesinin halli için vazifelendirilmişti.

---

14) Aynı eser, sf. 157.
15) Aynı eser, sf. 190.
16) Aynı eser, sf. 196.

Gerçekte, Reşid Paşa, ikinci defa Londra'ya gitmeden önce tarihimizin en önemli ve gelecek dönemlere en fazla tesir eden bir hadisesinde mühim bir rol oynamıştır. Hem de Londra'ya tayin edildiği Kasım ayından sadece iki buçuk ay önce, 16 Ağustos 1838'de... Bu, İngilizlerle imzalanan Ticaret Muahedesi, başka bir deyişle Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında imzalandığından, Baltalimanı Muahedesi (antlaşması)dır.

Nedir, 1838 Ticaret Antlaşması? Osmanlı iktisadiyatını kayıtsız şartsız Batı'nın sömürüsüne açan vesika... Bu vesikadan sonra, emperyalizmin önünde tek engel var; halkın direnme, yabancılara inancının sevkiyle dur deme gücü. Bu büyük engelin de ortadan kalkabilmesi için devletin İslâmî vasfının değişmesi, liberalleşmesi, batı tarzı reformların yapılması lazım. Yani bundan sonra yapılan ıslahat, düzenleme, reform, devrim... ne denirse densin, Batı için tek mana taşıyor: Sömürgeleştirmeye aracılık etmek.

Bu antlaşmanın belli başlı maddelerine şöyle bir bakmak yetecektir: İkinci maddede, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç dolayısıyla bazı stratejik mallar için koyduğu ihraç yasağının kaldırılması öngörülüyordu. Böylece İngiliz tüccarları ve işbirlikçileri, Türkiye için ne kadar önem arz ederse etsin, her türlü malı satın alıp dışarıya çıkarabileceklerdir.

Tarım ürünleri ile bazı eşya üzerine konulan yed-i vahid (tekel) usûlü tamamen kaldırılacak. Osmanlı Devleti, stratejik önemi bulunan bazı sahalarda tekeller meydana

getirmiş, bu sahaları özel ellere bırakmamıştı. Böylece, bu sahalar da yabancılara açılmış olmaktadır.

Satın alınan malların ilden ile nakli için tezkire alınma usûlünün kaldırılması da 2. maddede yer alan hükümler arasındadır.

Antlaşmanın 3. maddesinde ise, İngiliz tüccarlara yerli tüccarlarla eşit haklar tanınması hükmü yer almaktaydı.

İkinci kısmın 1. maddesinde, İngiliz malları ne yolla gelirse gelsin ve ülkenin neresine nakledilirse nakledilsin % 3 gümrükten başka, % 2 resim ödeneceği hükmü yer alıyordu. Halbuki yerli tüccarlar, bir malı ilden ile naklederken iç gümrük öderlerdi. Böylece İngilizler, yerli tüccardan avantajlı duruma geçiyorlardı. Aynı zamanda, memleketin herhangi bir yerinde elde edilen mahsul başka bir yere nakledilirken iç gümrükten ötürü fiyatı artarken, dışarıdan gelen malların fiyatı sabit kalacak, dolayısıyla yerli mallardan ucuz olacaktır.

İkinci kısmın 2. maddesinde ise, İngiliz tüccarlarının diğer memleketlerden ithal ettiği malları da aynı şartlarla, İngiliz malları gibi pazarlayabileceği belirtiliyordu[17].

"Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî bağımsızlığının ölüm fermanı" olarak vasıflandırılan[18] bu antlaşmayı İngiltere Hariciye Nâzırı ise kendi açısından "şaheser" ola-

17) Bu maddeler için bk. Mübahat S. Kütükoğlu: *Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri*, Ankara, 1974, c. 1, sf. 109-113.
18) Yerasimos, II, 629.

Gerçekte, Reşid Paşa, ikinci defa Londra'ya gitmeden önce tarihimizin en önemli ve gelecek dönemlere en fazla tesir eden bir hadisesinde mühim bir rol oynamıştır. Hem de Londra'ya tayin edildiği Kasım ayından sadece iki buçuk ay önce, 16 Ağustos 1838'de... Bu, İngilizlerle imzalanan Ticaret Muahedesi, başka bir deyişle Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında imzalandığından, Baltalimanı Muahedesi (antlaşması)dir.

Nedir, 1838 Ticaret Antlaşması? Osmanlı iktisadiyâtını kayıtsız şartsız Batı'nın sömürüsüne açan vesika... Bu vesikadan sonra, emperyalizmin önünde tek engel var; halkın direnme, yabancılara imanının sevkiyle dur deme gücü. Bu büyük engelin de ortadan kalkabilmesi için devletin İslâmî vasfının değişmesi, liberalleşmesi, batı tarzı reformların yapılması lazım. Yani bundan sonra yapılan ıslahat, düzenleme, reform, devrim... ne denirse densin, Batı için tek mana taşıyor: Sömürgeleştirmeye aracılık etmek.

Bu antlaşmanın belli başlı maddelerine şöyle bir bakmak yetecektir: İkinci maddede, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç dolayısıyla bazı stratejik mallar için koyduğu ihraç yasağının kaldırılması öngörülüyordu. Böylece İngiliz tüccarları ve işbirlikçileri, Türkiye için ne kadar önem arz ederse etsin, her türlü malı satın alıp dışarıya çıkarabileceklerdir.

Tarım ürünleri ile bazı eşya üzerine konulan yed-i vahid (tekel) usûlü tamamen kaldırılacak. Osmanlı Devleti, stratejik önemi bulunan bazı sahalarda tekeller meydana

getirmiş, bu sahaları özel ellere bırakmamıştı. Böylece, bu sahalar da yabancılara açılmış olmaktadır.

Satın alınan malların ilden ile nakli için tezkire alınma usûlünün kaldırılması da 2. maddede yer alan hükümler arasındadır.

Antlaşmanın 3. maddesinde ise, İngiliz tüccarlara yerli tüccarlarla eşit haklar tanınması hükmü yer almaktaydı.

İkinci kısmın 1. maddesinde, İngiliz malları ne yolla gelirse gelsin ve ülkenin neresine nakledilirse nakledilsin % 3 gümrükten başka, % 2 resim ödeneceği hükmü yer alıyordu. Halbuki yerli tüccarlar, bir malı ilden ile nakle-derken iç gümrük öderlerdi. Böylece İngilizler, yerli tüccardan avantajlı duruma geçiyorlardı. Aynı zamanda, memleketin herhangi bir yerinde elde edilen mahsul başka bir yere nakledilirken iç gümrükten ötürü fiyatı artarken, dışarıdan gelen malların fiyatı sabit kalacak, dolayısıyla yerli mallardan ucuz olacaktır.

İkinci kısmın 2. maddesinde ise, İngiliz tüccarlarının diğer memleketlerden ithal ettiği malları da aynı şartlarla, İngiliz malları gibi pazarlayabileceği belirtiliyordu[17].

"Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî bağımsızlığının ölüm fermanı" olarak vasıflandırılan[18] bu antlaşmayı İngiltere Hariciye Nâzırı ise kendi açısından "şaheser" ola-

17) Bu maddeler için bk. Mübahat S. Kütükoğlu: *Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri*, Ankara, 1974, c. 1, sf. 109-113.
18) Yerasimos, II, 629.

rak niteliyordu[19].

Bu "şaheser"in "yaratıcısı" tabiî ki Reşid Paşa'dır. İngilizler, görüşmelerde, Osmanlı Devleti'ni temsil eden Gümrük Emini Tahir Bey'i bir türlü kandıramıyorlar. Bunun üzerine İngiliz Elçisi Ponsonby, Reşid Paşa ile görüşüyor ve onu ikna ediyor. Reşid Paşa da elçiye bu konuda padişahı ikna edeceğini bildiriyor ve bu vazifesini kısa zamanda ifa ediyor[20].

İngiliz ilgililerinin antlaşma müzakereleri sırasındaki tutumları konusunda bazı ipuçları üzerinde durulabilir. Türk temsilcilerin, Osmanlı iktisadiyâtının ölüm fermanına karşı direnmeleri üzerine, İngiliz Hariciye Nâzırı Palmerston, İstanbul'daki elçisi Ponsonby'nin "Türk sanayiinin bu şartlarda ilerleyemeyeceğini icap edenlere anlatmasını" istiyor[21]. İngiliz görüşmeciler, antlaşma müzakerelerinin çok iyi bir tesadüf olarak Reşid Paşa'nın Hariciye Nâzırlığına rastladığını, kaydediyorlar.

Antlaşma müzakerelerinde İngiltere'yi temsil eden Sir Henry Lython Bulwer "Vak'alar işi ne kadar kıvamına getirmiş olursa olsun, Devlet-i Osmaniye ile, ecnebilere kendi sanayiini ezdirecek kadar geniş imtiyazlar veren bir muahede imzalayabilmek için bir müsait usûl veya siyasetin (meselâ, Tanzimat, Islahat vb. gibi D. M. D.) veya bir zat-ı mahsusun (bir özel kişinin) gelmesi" gerektiğinden

19) Maarif Vekâleti: *Tanzimat*, İstanbul, 1940, sf. 302.
20) Kütükoğlu, aynı eser, sf. 102-103.
21) Y. Kemal Tangirşenk'i zikreden R. Kaynar, aynı eser, sf. 123.

bahsediyor[22]. Bulwer, neticede, "müsait zat-ı mahsus"un el koyması ile işlerin yoluna girdiğini, Reşid Paşa ve Nuri Efendi ile güzel güzel çalıştıklarını ve bütün antlaşmayı tanzim ettiklerini belirtiyor.

1838 Ticaret Andlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Osmanlı ülkesine olan ihracatı büyük bir artış gösterir. İngiliz malları sağlanan kolaylıklardan ötürü, millî ve mahallî sanayi kuruluşlarını yok ederek ülkenin her tarafına yayıldı. Dokumacılıkta ileri olan Bursa, Ankara, Üsküdar gibi yerlerde tezgahlar durdu. İngiliz tüccarları Anadolu'nun limanlarına ve büyük şehirlerine yerleşmeye başladılar. Osmanlı iktisadı iğneden ipliğe yabancıların kontrolüne geçti. Böylece yabancıların işbirlikçisi olan azınlıkların ve Batı bağlısı bürokratların refahı artarken, müslümanların iş sahaları tamamen kapanıyor, gittikçe fakirleşiyorlardı.

II. Mahmud: Ölüme Yaklaşırken anlaşılan İhanet

İşte bu Reşid Paşa, Osmanlı Devleti ile asi Mısır valisi arasındaki ilişkileri düzenlemek için İngiltere'ye gönderilmiştir. Paşa, bu konuda İngiliz ileri gelenleriyle temaslar. da bulunur ve büyük tavizler pahasına anlaşmaya çalışır. Bu sebepten olmalıdır ki, Mustafa Reşid Paşa'nın İngilizlerle ittifak teşebbüsü, padişah tarafından, devletin menfaatleriyle bağdaşmaz bulunduğu için kabul edilmez. Hat-

22) Y. Kemal Tangirşenk'i zikreden R. Kaynar, aynı eser, sf. 125.

ta padişahın Reşid Paşa'nın ihanetine kani olduğuna dair bazı ipuçlarına sahibiz. Reşid Paşa İngiltere'deyken II. Mahmud idamını emreder. Ancak, yakınları Paşa'ya durumu gizlice bildirirler. Bu yüzden Reşid Paşa, İstanbul'a geri çağrılmasına rağmen, oyalanarak ve hasta olduğunu, tedavi göreceğini bahane ederek dönüşünü geciktirir. Bu arada, II. Mahmud, Mısır valisinin orduları Güney Anadolu'da harekât halindeyken ölür (1839). Böylece Reşid Paşa, tehlikenin ortadan kalktığını hissedince İstanbul'a döner. İstanbul'a dönüşünde Hüsrev Paşa, yeni padişah Abdülmecid'e bir tezkire göndererek babasının idam emrini, Reşid Paşa'nın "memleket adap ve adatı (adetleri), devlet muamelâtı ve Frenk meclubiyeti (tutkunluğu, aşırı bağlılığı) sebebiyle her hususta mübalâtsızlığı (dikkatsizliği, aldırışsızlığı) ictisar ettiğini (çoğaldığını)" belirterek hatırlatır[23].

Abdülmecid:
Reşid Paşa'nın Dönüşü ve Yükselişi

Halbuki Reşid Paşa'nın önünde yeni imkânlar ve yollar açılmıştır. İngiltere'de sağa sola ıslahat vaat eden, hatta vak'anüvis Lütfi'nin deyimiyle dış meselelerin hallini ıslahat yapma şartına bağlayan Paşa, henüz 18 yaşında bulunan genç padişahın gözünü boyamasını bilecektir. Reşid Paşa, Sultan Abdülmecid'e, Batıcılığı, Batı hayranlığını telkin eder. Padişahı devlet işlerinden uzaklaştırmak

---

23) A. Rıza - M. Galib: *XIII. Asr-ı Hicrîde...* c. I, sf. 18-19.

için, onu Batı usûlü zevk ve sefalara alıştırır. Zayıf tabiatlı bir padişah olan Abdülmecid, bu tesirlere iyice kapılır. Bu tesirler bütün şuuraltını kaplar. Nitekim, 1847'de Prof. S. Lawrence, Beylerbeyi Sarayı'nda ilk telgraf denemesini padişahın huzurunda yaparken, ilk telgraf olarak Abdülmecid, bütün şuuraltını ifade eden şu metni verir: "Fransız gemisi geldi mi?Avrupa'dan ne haber var?" Bu mekanizma kurulduktan sonra Reşid Paşa'nın işi kolaydır. Abdülmecid'in Fransız gazetelerini takip ettiğini ve onlarda yer alan fikirlere değer verdiğini bilen Reşid Paşa, ne yapar eder bu gazetelerde kendinden bahsettirir[24].

Yeni Bürokrasinin Tarih Başlangıcı: Tanzimat Fermanı

Abdülmecid'in padişahlığı ile birlikte, Reşid Paşa Avrupa'da verdiği sözleri yerine getirmek için hummalı bir faaliyete girişir. Bu faaliyetlerin temel vesikası ise, 12 Ağustos 1839'da İngiliz Hariciye Nâzırı Palmerston'a Fransızca olarak sunduğu layiha-muhtıradır. Bu metin, altı defa sadrazamlık ve dört defa Hariciye Nâzırlığı yapan, ıslahat hareketlerinin ilk önemli siması, "Büyük" ve "Koca" sıfatlarıyla anılan, "büyük bir siyaset dehası" olarak kabul edilen, "Yenileşmeci/Batılılaşmacı" bürokrasimizin babası olan bir kişinin, kendi devletinin iç işlerine yabancıların müdahale imkânlarını ve takip edecekleri usûlleri ortaya koyan bir vesikasıdır. Bundan sonra Avru-

24) Ubicini, aynı eser, I, sf. 157.

palılar için Mustafa Reşid Paşa'nın muhtırada belirttiği usüllere uymaktan başka yapacak birşey kalmamaktadır. Paşa bu lâyihada, reformların Osmanlı sarayının iç idare sahasına müdahale etmeden gerçekleştirilemeyeceğini ifade eder. "Üstelik Osmanlı Devleti'ne yapılacak teklifleri tek bir ülke değil, ittifak halindeki bütün büyük devletler getirmiş olacaktır. Onun için de bu devletlerin hiçbiri Osmanlı sarayının iç işlerine tek başına karışma bahane ve önceliğini bu istisnaî durum dolayısıyla sağlayamayacaktır". Reşid Paşa, Batılılara şu ipucu müjdeyi verir: "Osmanlı Padişahı'nın küçük oluşu dost güçlerin (devletlerin) kendine doğru yolu göstermesine imkân vermektedir". Reşid Paşa, Batılılara karşı önemli bir direnme unsuru durumunda bulunan ilmiye sınıfının (ilim adamları, kadılar ve din adamları) eski gücünün kalmadığını belirtir. Bu, Batılılara büyük bir kolaylık sağlayacaktır. "Her türlü durumda bir ıslah imkânı meydana getireceği besbelli olan bu yollar şu anda devlet işlerinin başında bulunan insanların Avrupalı devletlerin teveccühünü kazanmasına vesile olacaktır. Hiç şüphe olmasın ki, bunlar, bu teveccühten faydalanmak düşüncesiyle bu devletler tarafından yapılan bütün teklifleri güçlük çıkarmadan tezelden kabullenecektir". Reşid Paşa, bazı hallerde sonuç alamamaları halinde Avrupa devletlerinin elçilerinin Divan'a (Osmanlı Hükümeti) baskı yapmalarını da tavsiye ediyor. "Bu açıkca görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun vesayet altına konması demektir. Muhtıra metni en ufak ayrıntılarına kadar, neresinden bakılırsa bakılsın böyle bir niyeti

dile getirmekte ve hatta bu konuda yapılan baskıların yetersiz olduğundan yakınmaktadır"[25].

Osmanlı ülkesinde idarenin dizginlerini ele geçiren Reşid Paşa, Padişahı, Tanzimat Fermanı'nın ilanına ikna eder. Bir komite kurulur. Bürokratlar, yapmak istedikleri şeyleri yabancı elçiliklere duyurmayı da ihmal etmeden faaliyet gösterirler. Nihayet, Kasım ayında, yabancıların rağbetini temin edebilmek için pazar günü seçilerek, ferman okunur. Devlet idarecileri, cemaat temsilcileri dışında, yabancı elçilik mensupları ve Reşid Paşa'nın davetlisi Fransa kralının oğlu Prens Jouanvill de dinleyiciler arasındadır.

Tanzimat Fermanı'nın bütününün içinde, bürokrasinin yabancı menfaatlere alet oluşu ile kendi menfaatini gözettiği dikkatlerden kaçmaz. İktidarın merkezîleşmesi, vergi ve gelir kaynaklarının merkezî idareye akıtılması, padişah otoritesinin sınırlanması, sultanın ihmali görülen idarecileri idamla cezalandırmasının önlenmesi bu meyanda zikredilebilir. Böylece Türkiye'de yabancı baskıların meşrulaştığı bir devre girilirken, Osmanlı Devleti'nin temellerine de dinamit konulmuş olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin İslâmî Vasfının Darbelenmesi

Osmanlı Devleti bir İslâm devleti idi. Bütün nizamını İslâm esasları dairesinde tanzim etmişti. Bütün müslü-

---

25) Yerasimos, aynı eser, II. sf. 636-637.

manların topluluk, cins, ırk vb. bağlılıklarına bakılmaksızın eşitliği esastı. Yani, devletin aslî unsuru müslümanlardı. İslâmî otoriteyi halife-padişah temsil ederdi. Fetihle ele geçirilmiş olan İslâm ülkesinde, başka dinlerden olanlar, yani zımmîler, devletin himayesinde, iş, inanç ve yaşayışlarında serbesttiler. Tanzimat fermanı, müslümanlarla müslüman olmayan tebayı eşit ilan etmekle, müslümanları devletin aslî unsuru olmaktan çıkarıyor, Osmanlı Devleti'nin İslâmî vasıfını aşındırmış oluyordu. Böylece devletin sahibi ve hakimi müslümanlar olmaktan çıkıyor, bulanık ve karışık bir Osmanlı milleti kavramı ortaya atılıyordu. Bu sebeplerden Tanzimat, kendi medeniyetimize "baştaki şeriat övgülerine rağmen) karşı idi. Bu yüzden, müslümanlar Tanzimat'ın karşısında oldular. Buna mukabil Batılılar kendi medeniyet ve inanışlarına uyduğu ve menfaatlerine yaradığı için sempati ile karşıladılar.

Tanzimat üzerine bir kitap yazmış olan Engelhardt, Fransızların, Tanzimat'ın Türklerin asıl kaynaklarıyla ilişkilerini keseceğini, karakterlerini kaybetmelerine sebep olacağını hesapladıklarını itiraf eder. "Bu verimli deneme uzun sürmedi" diye hayıflanır. "Müslüman direnişi pozisyonların çoğunu yeniden ele geçirdi. Şurada Avrupa fikirlerine, orada Avrupalılara karşı çıktı gelişmeyi prensip olarak reddediyor veya yalancıların yardımı olmadan başarılması gerektiğini ileri sürüyordu"(26). Engelhardt, Rusların Osmanlı reformları konusundaki görüşlerini de

---

26) Ed. Engelhardt: *Tanzimat*, Çev. Ayda Düz, İstanbul, 1976, sf. 380.

şöyle nakleder: **"Türkler Türk kaldıkça, yani Hristiyanlarla aralarında kesin bir sınır çizen Kur'an-ı Kerîm'in doktrininden vazgeçmedikçe (reformlar, yenilikler) uygulanamaz"**(27).

Batılılar içinde Tanzimat Fermanı ve Osmanlı ıslahat hareketlerine namuslu bir gözle bakan tek batılı şahsiyetin Avusturya Başvekili Prens Meternih olduğu görülmektedir. Meternih, Avusturya'nın İstanbul elçisi Aponyi'ye gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti'nin İslâmîlik vasfını kaybetmesinin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini açıkça ortaya koyar. Meternih, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, III. Selim'le başlayan ıslahat hareketlerinin de rolü olduğunu belirttikten sonra, bu hatalı yolun terkinin Osmanlıların menfaatine olduğunu ifade eder. "Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan ve padişah ile müslüman teb'a arasında başlıca bağlılığı sağlayan dînî kanunlara saygı esası üzerine kurunuz. Zamanın ihtiyaçlarına göre hareket ediniz ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları göz önünde bulundurunuz. İdarî işlerinizi düzene koyunuz ve düzeltiniz, lâkin âdetlerinize ve yaşayış tarzlarınıza uymayan bir idare usûlü kurmak için eski idareyi yıkmayınız. Aksi takdirde, padişahın yıktığı ve harap ettiği şeylerin değerini yerine koydukları kadar bilmediğine inanmak gerekir".

"Avrupa medeniyetinden, sizin kanun ve nizamınıza uymayan kanunları almayınız. Çünkü Batı'nın kanunları hükümetinizin temeli olan kanunların dayandığı usul ve

---

27) Engelhardt, aynı eser, sf. 143

kaidelere katiyen benzemeyen kaideler üzerine kurulmuştur. Batı memleketlerinde temel olan şey, Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız, lâkin madem ki, Türk kalacaksınız şeriate uyunuz. Diğer dinlere karşı müsaadekâr olmak için şeriatin size sağladığı kolaylıklardan faydalanınız".

Meternih, ıslahat faaliyetlerinin Batı taklitçiliğine dayandırılmasının İslâm memleketleri için zarardan başka netice doğurmayacağını ifade ederek mektubuna son verir[28].

Batı'nın Sömürgecilik Hesapları

Bir istisna teşkil eden Meternih'in görüşlerinden sonra, Batı'nın neden Türkiye'de reform, ıslahat istediği üzerinde duralım. Batılıların Osmanlı teb'asının din farkı gözetilmeksizin eşitliğini hürriyet severlik ve eşitlik severliklerine bağlamak safdillik olur. Osmanlı ülkesinde ticari ilişkiler içinde olan Batılılar, İslâm hukukunun engelleri karşısında aracı olarak Rum, Ermeni, Yahudi vb. azınlıkları kullanıyorlar. Bu yüzden, bu azınlıkların ülke içindeki statüleri ne kadar yükselirse kendileri için o kadar kârlı olacaktır. Yoksa, Batılıların, Osmanlıların güçlenmesini istediklerini sanmamalıdır. Çünkü Osmanlının güçlenmesi, eski satvet ve ihtişamını kazanması Avrupa ülkelerince hayal bile edilmek istenmemektedir. Bu yüzden, Tanzimat Fermanı'nın araladığı müdahale kapısını

---

28) E. Ziya Karal: *Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, 1970, V. sf. 188-190.

sonuna kadar açmaya kararlı olan Batı ülkeleri, reform konusundaki tavırlarını şiddetlendirerek sürdürdüler.

Neticede, ıslahat hareketleri başlangıçta, bürokratların üst kademe idarecilerin kendilerini Batı'ya kabul ettirmek için kullandıkları bir vasıta olmaktan çıkıp, Avrupa sömürgeciliğinin kullandığı bir alet durumuna gelecektir.

Paşa'nın Yabancı Müşavirleri

Tanzimat Fermanı'nı, Fransız kanunlarından tercüme yönü ağır basan ceza kanunu takip etti (1840). 1841'de ise, yine Fransız modeline uygun bir ticaret kanunu hazırlandı. Fransız Medenî Kanunu'na benzer bir medenî kanun yapmak için hazırlıklara girişildi. Ulema, bu tür kanunlaştırmaları tenkit etmeye başladı. Meclis-i Vâlâ'da ticaret kanununun şeriate uygun olup olmadığı sorulduğu zaman, Reşid Paşa küstahça bir cevap verdi: "Şeriatin bu konuda yapacak birşeyi yoktur".

Reşit Paşa'nın bu kanunlaştırma faaliyetlerinde ve diğer faaliyetlerinde yabancı bazı yardımcılardan faydalandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, tekrar İstanbul'a dönüp vazife aldıktan sonra, Fransa'da iken tanıdığı bazı kimseleri yanına toplamaya başlamıştır. "Bu maceraperestlerin çoğu, Paris'in gazete idarehanelerinden veya bulvarlarından toplanmıştı. Fransa'da bedava politikacılık yaparken, Türkiye'ye gelir gelmez dolgun maaşlara nail olan bu adamlar ıslahat işlerinde mütehassıs sıfatıyla istihdam edildiler. Bu efendiler de derhal, bir "Türk Selâmet-i

Umumiye Komitesi" (Comite de Salut Public) halinde içtima ederek muhtelif nezaretlere tekabül eden birtakım tali komitelere ayrıldılar. Bu meyanda bizzat doktor Barachin'in reisliği altında bir murakabe komitesi teşekkül etti. Bu âdeta kâğıt üzerinde mükemmel bir ıslahat hükümetiydi"[29]. Böylece, Reşid Paşa'nın Fransa'dan getirdiği avenesiyle hükümet içinde hükümet kurduğu anlaşılmaktadır.

Reşid Paşa'nın Siyasî Hayatı

Mustafa Reşid Paşa, 1839-41 yılları arasında Hariciye Nâzırlığı yaptı. Bir süre tekrar Paris elçiliğine tayin edildi. 1845'de tekrar Hariciye Nâzırı oldu. Ancak bütün bu süre boyunca devlet ve hükümet işlerinin birinci derecede düzenleyicisi durumundaydı. 1839 Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasını yeterli bulmayan devletlerin baskıları, onun sadrazamlığını kaçınılmaz hale getiriyordu. Böylece 1846'da sadrazamlığa tayin edildi. Bu vazifesi 1848'de üç buçuk ay uzaklaştırılması dışında 1852'ye kadar sürdü. 1852'de 1 ay 9 günlük bir ayrılıktan sonra yeniden sadrazam tayin edildi. Aynı yıl için de tekrar azledildi. Çünkü artık sadrazamlık, Tanzimat Fermanı'nı dayanak yapan Batılı devletlerin müdahaleleriyle el değiştiren bir makam haline gelmişti. Bu defa sadrazamlığa, onun yetiştirmesi Âli Paşa getirildi ve Reşid Paşa 1853'te Hariciye Nâzırlığı'na tayin edildi. 1854'te tekrar sadaret makamı-

29) S.E. Siyavuşgil'i zikreden, Cevdet Perin: *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul, 1946, sf. 55.

na getirildi. Süveyş Kanalı imtiyazının Fransızlara verilmesini önlemek için İngilizler lehine yaptığı faaliyetin açığa çıkarılması üzerine aynı yıl istifa etti. 1856'da tekrar sadrazamlığa getirildi. Bu defa da sadrazamlığa getirilmesinde Stratford Canning'in rolü oldu[30]. Fransa elçisinin baskısı üzerine 1857'de azledildi. İki buçuk ay sonra yeniden sadrazamlığa getirildi. Altıncı defa getirildiği bu vazife üzerindeyken öldü (1858).

Şahsiyetinden Çizgiler

Resmî tarihçilerimizin "Büyük" olarak vasıflandırdıkları Reşid Paşa hakkında devrinde yaşamış ve o sıralarda Türkiye'de bulunmuş olan Ubicini'nin 1855'de (yani Paşa sağken) yaptığı değerlendirme ilgi çekicidir: "Reşid Paşa, üstün bir insan değilse bile olduğuna inandıracak kabiliyeti göstermiştir... Kaldı ki, bazı meziyetleri inkâr kabul etmez. Sağduyusu, sathî bir babacanlığın gerisinde, ustalıkla gizlediği kurnazlığı, işlere aşinalığı... Kayda değer bir özümleme yeteneği ve ondan daha da üstün bir açıklama kabiliyeti. Fakat Reşid Paşa, ülkesinin reformatörü olabilmesi için en önemli şeye, popülariteye sahip değildi"[31]. "Ortak bir tehlike korkusu, herşeyden önce devleti içinde bulunduğu acil durumdan kurtarma kaygısı ve bugün İstanbul'da büyük nüfuz icra eden Avrupa devletleri-

---

30) İ. Hâmi Danişmend: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2. Baskı, İstanbul, 1972, IV. sf. 183.
31) Ubicini, aynı eser I. 127-128.

nin tesiri sayesinde iktidarda kalabilmektedir. Fakat buhran bir atlatılsın, bugün Reşid Paşa ile yürüyen efkâr-ı umumiye birden onun aleyhine dönecek ve Sadrazam, geçmişteki gibi yalnız ve acz içinde kalacaktır".

"Reşid Paşa aleyhine yaygın olarak ileri sürülen bir yakınma da Rumlara karşı meylidir. Sadrazamlığında Türkiye'yi Berlin, Londra ve Paris'te Rumlar temsil etmektedir. Entrikacılığı herkesçe bilinen iki Rum güvenini kazanmıştır... (Bunların) her işte parmakları vardır. Bütün bürolar adamlarıyla doluydu... Sanki bütün Pera (Beyoğlu) ve hatta nâzırlar bile, Rusya'nın gizli ajanları veya partizanları olduklarını bilmiyormuş gibi en gizli meseleleri onların önünde tartışırlardı". Ubicini o sırada Eflâk'ta vazifelidir. Örnek olarak kendi başından geçen bir olayı anlatır. Reşid Paşa'nın kâtibi Agop'un odasında bir müddet bekletildikten sonra içeri alınır. Reşid Paşa'nın odasında sözü edilen Rumlardan biri vardır. Bu yüzden Eflâk'la ilgili söylemek istediklerini açıkça konuşamaz[32].

Reşid Paşa'nın Son Valsi: Kırım Harbi

Reşid Paşa'nın hayatı ve eseri ile ilgili bölümde, onun birinci derecede müsbet rol ifa ettiği belirtilen Kırım Harbi ve bu harp münasebetiyle Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifakına da temas etmek doğru olacaktır. 1853'te yeni bir Osmanlı - Rus harbi başladı. Savaşın başlarında Osmanlı

32) Ubicini, aynı eser, I. 130-132.

ordusu başarılı oldu, zaferler kazandı. Bu andaki durum ve psikolojiyi, İngiliz elçisi Canning'in karısının İngiltere'ye yazdığı bir mektuptan çıkarmak mümkündür: "Türkler arslanlar gibi dövüşüyorlar. Asya'daki çarpışmalar sırasında, tüfeklerini bir yana atıp bıçaklarla saldırmışlar Rusların üstüne, esir mesir dinlemiyorlar. Bu gidişle, elimizi çabuk tutmazsak, barış antlaşması yapacak kadar Rus kalmayacak diye korkuyoruz"[33]. 1854'te bu harbe İngiliz ve Fransızlar da katıldı. Bu katılmanın Osmanlı menfaatlerini temin uğruna gerçekleştirildiğini ispat etmek zor olduğu gibi, netice olarak Osmanlıların menfaatine sonuçlar doğurduğunu iddia etmek daha zordur. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa devletleri arasında yapılan 12 Mart 1854 tarihli ittifak antlaşması, 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması gibi tesirleri yıkıcı olan bir yolun açılmasına sebep teşkil etmiştir. İngilizler ve Fransızlar bu antlaşmaya, müslüman olmayan Osmanlı teb'asından alınan haraç vergisinin kaldırılması şartını koydurmuşlardı. Bu hazine gelirlerinde kırk milyon kuruşluk azalmaya, büyük bir harbin yükü sırtında bulunan Osmanlı Devleti'nin malî gücüne darbe vurulmasına imkân hazırladı. Müttefik orduları dahi, Osmanlılara maddî yük teşkil ediyordu. İngiliz elçisi Stratford Canning şöyle demektedir: "Harp donanımı bakımından Kırım seferi için yollanan ordunun ne kadar hazırlıksız olduğu anlatılmakla bitmez... Birlikler Türkiye'ye akıyorlardı, ama

33) S. Poole: *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, sf. 211.

en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyorlardı"[34]. Bu şartlar altında, üst seviyeli bürokratlar borçlanmaktan başka çare olmadığını Sultan Abdülmecid'e telkine çalışıyorlardı. Malî durum dışında bürokratlar, dış borçlanmayı başka sebeplerle de istiyorlardı. Eğer Batılılara borçlanılırsa, Batılı devletlerin himayesi garanti altına alınmış olacaktı. Bu aynı zamanda Batıcı ve gayr-i millî bürokrasinin varlığı için en büyük teminattı. Böylece bürokratlar, padişaha emrivaki yaparak, 28 Haziran 1855'de 5 milyon İngiliz altını tutarındaki borç antlaşmasını imzaladılar. Bu ilk borcun açtığı kapı, yirmi yıl içinde Osmanlı maliyesinin iflasına kadar vardı. Borçlanma meselesi, günümüze kadar kapanmayan yara olarak işledi. Bu ilk borçlanma antlaşması hakkındaki şu değerlendirme yerindedir: "1838 Ticaret Andlaşması, Osmanlı sanayii ve ticaretini Avrupa'nın denetimine sokmuştur. 1855 yılı istikrazının kefaleti ise aynı şeyi maliye alanında yapmış oluyordu"[35].

Gâlibin Mağlûbiyeti

Kırım Harbi, 1855'de müttefiklerin zaferi ile sonuçlandı. Ancak, savaşın asıl mağlûbu Rusya gibi görünmekteyse de, sonraki hadiseler Osmanlı'nın mağlubiyetinin bu galibiyette yattığını ortaya koymaktadır. Bir kere müttefikler savaşa katılırken Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdik-

34) Aynı eser, 266
35) Yerasimos, aynı eser, II, 698

leri antlaşmaya, zaferden sonra fütuhat yapılmayacağı (toprak kazancı olmayacağı) kaydını koymuşlardı. Bu yüzden, Paris Konferansı'nın sonunda, Kırım, Ruslara geri verildi. Bu konferans sonucu imzalanan antlaşmada Karadenizin tarafsız hale getirilmesi sağlandı. Osmanlılar ve Ruslar Karadeniz'de tersane kuramayacaklardı. Bütün ticaret gemileri Karadeniz'de serbestçe dolaşabilecekti.

Bu hüküm, Reşid ve Âli paşaların Türkiye'ye kazandırdığı büyük bir diplomatik zafer olarak alkışlanmaktadır. Ayrıca, antlaşmanın bir maddesinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Avrupa devletlerinin garantisi altına alınması da aynı şekilde bu iki "büyük" siyasinin zaferleri arasında kaydedilmektedir. Bunun böyle olup olmadığını neticelerine bakarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bir kere, Karadeniz'in serbest ticaret bölgesi haline gelmesi, Osmanlılarla ağır ticarî antlaşmalar yapan İngiliz, Fransız ve diğer Avrupa devletlerinin, tüccarlarının işine yaramaktadır. Böylece Karadeniz kıyıları da emin bir sömürü sahası haline gelmektedir. Nitekim, bu antlaşmadan sonra yabancı tüccarlar Karadeniz kıyılarında, limanlarında tezgahlarını kurup sömürme faaliyetlerine girişmekte gecikmediler.

Kırım Harbi'ne giren İngiltere ve Fransa, neticede, Osmanlı Devleti'nin fiilî hamileri durumuna da girmiş oluyorlardı. Tanzimat'ın bundan sonraki devresi, bu fiilî hamilik çerçevesinde şekillenecektir.

Sonrakiler: Batıcı, Gayr-i Millî Bürokrasinin Teşekkülü ve Hâkim Vasıfları

Reşid Paşa'nın açtığı Batı bağlılığı yolunda yürüyen ve Paşa'nın yetiştirmesi olan bürokratlar, bu konuda daha ileri safhalarda bağlılıklar içine girdiler. Reşid Paşa devrinde temelleri atılan, esasları ortaya konulan, belirtileri görülen birçok husus, onların devrinde olgunlaştı, devlet ve millet bünyesini süratle tahribe yöneldi. O çağlarda yaşayan Ubicini, Reşid Paşa ve onun yetiştirmesi olan bürokratlar hakkında ilgi çekici müşahadeler sergilemektedir.

Ona göre, o sırada (1850'ler) Türkiye'de iki tip bürokrat vardır: Gelenekçiler ve yenilikçiler. Birinci grupta olanlar da Avrupa'ya yakınlaşmaya taraftardırlar. Ancak geleneklere sırt çevirmek istememektedirler. Yeniliklerin, düzenlemelerin ithal malı olmaması, kelimenin tam manasıyla bir reform (yeniden şekillenme) olması gerektiğini öne sürmektedirler. "Onlar yeni müesseseler kurma değil, mevcut kurumları, Türkiye'nin yeni ilişkileri ve ihtiyaçları gereğince değiştirip düzeltme taraftarıdırlar. Reformdan Türk unsurunu çıkarmayı istemek uygulama kabiliyetini kaybettirir. Türkler için kulaklarına durmadan tekrarlanan medeniyet, terakki, hatta vatan nedir? Onlar için vatan, din; bayrak, Peygamber'in sancağı; vazife ise, Kur'an'a itaattir. Bu sebeple Kur'an'la devlet idare etmek zarurîdir[36].

36) Ubicini, I. 128-129.

Aksi kanaatte olanlar Avrupalı bir Türkiye hayal etmekte ve istemektedirler. Bunun için de ne halkın dinî içgüdülerini, ne yaşayış ve gelenek farklarını, ne de iklimi göz önünde tutuyorlar. Gerçeği Kur'an veya İncil'den almak onlar için farketmiyor. Ne ona, ne de ötekine iman ediyorlar. Halkın sosyal durumunun bir opera dekoru gibi değiştirilemeyeceğini unutuyorlar ve özellikle şunu unutuyorlar: Devletin kurmlarını birden ve gelişi güzel yenilemek, terakki değil boşluk yarattı"[37].

Reşid Paşa, bu gruplar içinde, yaşlı olmakla birlikte ikincisine dahildir ve onların şefi durumundadır. "Ona katılanlar... Mahmud'un ölümünden sonra iş başına gelen, tahsilini Paris, Londra veya Viyana'da yapmış gençlerdir... Bugün Paris, Londra, Berlin, Viyana, La Haye, Brüksel ve Atina'da yedi ajan, elçiler tam yetkili temsilciler ve maslahatgüzarlar ve çok sayıda konsoloslar Türkiye'yi temsil etmektedirler. Bu legasyonların personeli gençler olup, sathî bir gözlem, kolay ün sağlama hevesi ve belki de Fransızlara has kayıtsızlık ve hafifmeşreplik kalplerini bozmasa da düşüncelerini zorlamaktadır. Paris'te bu gençler şapka giyerler, Fransızlar gibi giyinirler, "Türküm" demeye utanırlar, Türkiye'ye dönüp hükümette ve idarî kadrolarda en önemli mevkileri aldıklarında sanki diledikleri şey memleketlerine en faydalı olanı yapmak değil, dış ülkelerde kendilerinden sitayişle söz edilmesini sağlamaktır. Milletin dînî ve millî hislerini rencide edip

37) Aynı eser, 129.

etmediklerini umursamazlar bile; yeter ki, Paris ve Londra'daki gazeteler kendilerinden söz etsin. Fanatizmi dinsizlikle alt edebileceklerini sanıyorlar. Dinî dogmaları ve adetleri açıkça küçümsemekle, buyruklarına kulak asmamakla, alenen şarap içmekle, Avrupalı gibi giyinmek ve müslümanların ağırbaşlılığına ters düşen Fransız tavır ve hareketlerini benimsemekle milletin gözünden düştüklerini... anlamıyorlar"[38].

Reşid Paşa'nın Ardından:
Âli Paşa

Tanzimat devrinin ikinci "Büyüğü" Mehmed Emin Âli Paşa'dır (doğumu 1815, ölümü 1871). Reşid Paşa'nın yetiştirmesi olan Âli Paşa, genç yaşında sivrilmiş, Hariciye Nâzırı ve Sadrazam olmuştur. Hatta bir süre bu vazifeler Reşid Paşa ile Âli Paşa, arasında el değiştirmiştir (Âli Paşa 5 defa Sadrazam, 8 defa Hariciye Nâzırı oldu). Âli Paşa'nın tesiri 1850'den sonra iyice artar. Tanzimat devrini Reşid Paşa nasıl "Tanzimat Fermanı" ile açmışsa, Âli Paşa da, "Islahat Fermanı" ile bu fermanı teyit etmiş, yabancı baskı ve müdahaleleri için yeni ve daha üstün seviyede bir vesika ortaya koymuştur. Reşid Paşa ile talebesi Âli Paşa'nın ayrıldıkları en önemli husus, Batı bağlılığı konusundadır. Reşid Paşa, İngiliz bağlısı bir siyaset takip etmişken, Âli Paşa, Fransız siyasetine bağlı kalmıştır. Fransız müellifi Engelhardt, Fransa'nın bütün teminatının Âli

38) Aynı eser, 129-130.

ve Fuad Paşalar olduğunu kaydeder[39]. Fransızlar sömürge ağlarını Mısır'ı ele geçirerek Hind ticaret yoluna da el atmak niyet ve emelini taşıyorlardı. Bu yüzden Fransızlar, şimdi Romanya'yı teşkil eden, halkı lâtin kaynaklı bir dil konuşan Eflâk ve Boğdan'a el attı. Bu iki ülke birleştirildikten sonra, istiklâlini kazanması hedeflenmişti "Bu yöndeki teşebbüslerinde Fransızlara Âli Paşa'nın başkanlığında bir Osmanlı hükümeti yardımcı olabilirdi. Ne var ki, Tuna beylikleri İngiltere için de önemli bir tahıl anbarıydı ve Stratford Canning, Fransız diplomasisinin bu konuda üstünlüğü ele almasına razı olamazdı. Büyükelçi, Padişah üzerindeki şahsî nüfuzunu kullanmaya karar verdi. Büyükelçi'nin padişah Abdülmecid'e Edward III. nişanı sunduğu 1 Kasım 1856 günü, Âli Paşa Sadrazamlık vazifesinden alınarak yerine Mustafa Reşid Paşa getirildi"[40]. Bu iki şahsiyetin temelde "Batı bağlısı" oldukları ve faaliyetlerinin, isteseler de istemeseler de ekseriya İngiltere'nin de Fransa'nın da işine yaradığı unutulmamalıdır.

Islahat Fermanı: Hazırlayanlar ve İlân Edenler

Âli Paşa'dan bahsederken -nasıl Reşid Paşa'dan bahsederken Tanzimat Fermanı'ndan söz etmemek mümkün değilse- 1856 Islahat Fermanı'ndan da söz etmemek mümkün değildir. 1855 tarihli ilk Osmanlı borçlanmasının tabiî bir neticesi durumunda bulunan Islahat Fermanı'nı

---

39) Engelhardt, aynı eser, sf. 167.
40) Yerasimos, II, 335-337.

Türkiye Tarihi müellifi, "Âli Paşa'nın eseri" olarak takdim etmektedir. Ancak, birçok kaynakta bu Ferman'ın "Batının eseri" olduğu konusunda hayli delil vardır. Meselâ, resmî bir tarihçi olmasına rağmen E. Ziya Karal, "Islahat Fermanı, yabancı devletlerin hazırladığı ve Babıâlinin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır. Osmanlı Devleti, bu fermanı kendiliğinden dünyaya açıklamakla, hükümranlık haklarını yalnız şekil yönünden kurtarmış oluyordu"[41] demekten kendini alamamıştır.

Kırım Harbi'nin neticelenmesinden sonra, yapılan Viyana Konferansı'nda Avrupa devletleri Osmanlı Devleti konusunda bazı kararlara varmışlardı. Bu kararların, dış tesirle meydana geldiği hissi verilmemek için, fermanla ilanı dahi Avrupa devletlerinin tavsiyesidir[42]. Bernard Lewis de fermanın, İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskıları altında hazırlanmış olduğunu belirtmektedir[43].

Islahat Fermanı üzerinde İngiliz elçisinin tesiri konusunda ise Lord Stratford'un hatıralarında S. Poole şunları kaydetmektedir: "1839 Gülhane Hattı'ndan beri Babıâli'den koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yan yana getirilip toplu olarak yasallaştırılması için bir dış tesir meydana getirilmesi... Sonuç olarak, Türkiye'nin yenileştirilmesi alanındaki gayretlerin toplamı olan ünlü Hatt-ı Hümayun

41) E. Ziya Karal, *"Gülhane Hatt-ı Hümayununda..."* sf. 250.
42) Engelhardt, 93.
43) Bernard Lewis: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1970, sf. 116.

21 (doğrusu 18) Şubat 1856'da ilan edildi".

"(Islahat Hattı'nın) hemen hemen her satırında Lord Stratford'un kaleminin izi görülür. Bütün bunlar, ta ne zamandır Babıâli'ye kabul ettirmeye çalıştığı ve bir kısmını kabul ettirdiği devrimlerdir. Bu belge, bütün meslek hayatının bir toplamıdır ve Türkiye'de adil bir idare kurulabilmesi için gösterdiği gayretin doruğudur... Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparıp almak, gerçekten bir zafer sayılmalıydı. Müslüman çoğunluğun düşmanlığına, baştakilerin muhalefetine, Avrupa devletlerin Türklerin yenilik gayretlerini hor görmeseler bile, kayıtsızlıkla karşılamalarına rağmen bu sonucun alınmış olması az iş değildir. Büyükelçi bile az çok hayret içindeydi". Stratford Canning, "Yasayı kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin müslüman, ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız programın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu" der.

"1856 devrimi yasası Lord Stratford'un meslek hayatının bir dönüm noktası ve hatta hasat anıdır"(44). İngiliz elçisi Stratford Canning de, Islahat Hattı'nın hazırlanışı ile ilgili olarak şunları yazar: "Üçüncü şart olarak da hükümet üzerinde güdücü, olumlu, sürekli bir dış tesirin varlığı. Bunun için sade İngiltere, İttifak devletleri veya bütün Avrupa düşünülebilir. Bence sadece İngiltere'nin tek başına harekete geçmesi uygun olacak. Fransızların çoğu za-

44) S. Poole, aynı eser, sf. 266-268.

man genel çıkarlarımıza aykırı dolapları için bu durumu kötüye kullanacaklarını gözden kaçırmamalıyız'[45].

Fermanın Mâhiyeti

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan daha uzundur. Bu fermanın üçte ikisinin azınlıkların imtiyazlarına ve statülerinin düzenlenmesine, üçte birinin de Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların hukukunun tanzimine ayrıldığı görülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin sömürülmesi ile ilgili temel noktalar tespit edilmiş ve garanti altına alınmış olmaktadır. Islahat Fermanı'nın imzalanmasından kısa süre sonra toplanan Paris Kongresi'nde fermanın şartları yabancı devletler tarafından garanti altına alındı. Antlaşmada tersi söylenmesine rağmen, artık Avrupa devletlerinin müdahalesi her bakımdan hukukî platforma oturtulmuş oluyordu.

Batı Müdahalesinin Kaynakları ve Safhaları

Nizam-ı Cedid, - Tanzimat - Islahat hayhuyu içinde devleti tutan temeller sarsılmış, karışıklık her kesimde kendini hissettirir hale gelmişti. Kendi kafaları gibi, devleti ve devlet işlerini de dışa bağlı hale getiren Batıcı bürokratlar, böylece Batı'nın müdahalesini meşrulaştırmışlardı. Onların Batı himayesi siyaseti, devletin Avrupa ülkelerinin vesayetine girmesi ile neticelendi. Fransız müel-

---

45) Aynı eser, 265.

lifi Engelhardt, bu devirde Türkiye'nin vesayet altında olduğunu belirttikten sonra, dış tesirler şebekesinin Hıristiyan azınlıkların menfaatleri çevresinde gelişerek padişahın (aynı zamanda devletin) iktidarını kısıtlamaya kadar vardığını ortaya koyuyor[46].

Bilhassa Islahat Fermanı'nın teyidi ve resmen batılı devletlerin garantisi altına konulmasıyla "Yabancı diplomasi Osmanlılarla ilgili meselelerin kontrolünde öylesine aktif ve sürekli bir rol oynamaktaydı ki, Sadrazam, sistematik bir müdahaleden ve sarayın eşiğinde bile durmayan bu müdahalenin hükümetinde insiyatif diye birşey bırakmadığından acı acı yakınmaya başladı"[47]. Bununla birlikte, Engelhardt'ın, bu konuda Osmanlı Devlet adamlarının şikayetlerinden müteessir olduğu sanılmamalıdır. O, bizim batılılaşmacı bürokrat - aydınlarımızın teslimiyetçiliği üzerine basarak bütün Batı'nın, bu arada kendisinin fikrini şöyle ifade etmektedir: "Şunu tekrarlamak isterim: Müdahale modern milletlerin amme hukukuna nice aykırı olursa olsun, Türkiye için meşrudur, çünkü zorunludur ve bu zorunluluğu doğuran şartlar halen devam etmektedir"[48].

Âli Paşa devrinde de yabancı tesiri artarak devam etti. Bilhassa kanunlaştırma hareketlerinde Fransız hukukuna dayanıldı. "Çok geçmeden Divan'ın arşivleri yabancı kanun ve kararnamelerle doldu"[49].

46) Engelhardt, 372-374.
47) Aynı eser, 377.
48) Aynı eser, 378.
49) Aynı eser, 97.

rında fevkalâde komiser olarak vazifelidir. "O Ulah kadınlarıyla dans eder, Boyarlarla ziyafet masasına oturur, Bükreş'te sarayında Alfred de Muset'nin "Kapı ya açık durmalı ya kapalı" komedisini temsil ettirirken, Rus işgalinin yükü bahtsız eyaletin sırtına bindikçe biniyor ve işgalcinin himaye ettiği hanedan kaybetmiş olduğu alanlara yeniden yayılıyordu; öyle ki, sonunda Babıali ağır şartları havi Baltalimanı Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı... Jöntürkün şakalarında daima dine karşı hafif bir iğneleme sezilmektedir... Ancak, ne var ki prensliklerde, bunlar karın doyurmuyor, işler kötüye gidiyordu. Fuad Efendi geri çağrıldı ve yerine Ahmed Vefik Paşa Bükreş'e gönderildi"[52].

Fuad Paşa, Batıcılığı, Batıcılığın, yabancı baskılar ve kapitülasyonlar yüzünden değer kaybettiğini, bu yüzden kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini ileri sürerek müdafaa edecek kadar ileri giden bir kimsedir[53].

Eğitimde Yabancılaşma

Fuad Paşa'nın bilhassa tesirli olduğu bir konu da yabancı eğitim ve öğretimin Türkiye'de teşekkül ettirilmesidir. Eğitim meselesine ilk olarak Fransızlar el attılar. Çünkü, birtakım ıslahat, kanun vb. şeylerle halkın karakterini, zihniyetini, fikriyatını değiştirmenin mümkün olmadığını anlamışlardır. İslâm fikriyatını muhafaza eden

52) Ubicini, I, 140-141.
53) Engelhardt, 233.

bir milletin tam manasıyla sömürülmesi, köleleştirilmesi mümkün değildi. Bu yüzden, eğitim yoluyla İslâmî fikriyatın yıkılıp, yeni bir fikriyatın, batı fikriyatının aşılanması gerekiyordu. Fransızlar bu yönde faaliyetlerine hız verdiler. İlk ve orta kademede tahsil müesseseleri kurulmasını teklif ettiler. Bu faaliyetlerini şöyle müdafaa ediyorlardı: "Fetihten beridir okullar, muhafaza ettikleri millî ve dinî karakterden kurtarılmak suretiyle imparatorluğun çeşitli halklarını kaynaştırmak..."[54] Bu durumda, eğitim yoluyla -Avrupa ülkeleriyle mezhep farkı olmakla birlikte- azınlık Hristiyanları için büyük bir fikriyat değişikliği meydana getirmek söz konusu değildir. Ancak, müslüman çocuklarının Hristiyan usûlleriyle eğitilerek tam müslüman kalacaklarını iddia etmek zordur. Demek ki Osmanlı teb'asının kaynaşması İslâmî esaslara göre değil, Hristiyanî esaslara göre olacaktır.

Fransızlar, bu eğitimin, yabancı öğreticiler eliyle gerçekleştirilmesinin de bir mecburiyet olduğunu iddia etmekteydiler. "Bir zamanlar, Meclis-i Maarif-i Umumiye üyesi olan Fuad Paşa, bu konuda Fransız elçisiyle tam bir fikir birliği içindeydi. Verilen öğütleri daha içtenlikle anlayan, daha inançlı biri bulunamazdı. 1867 yılı Mart ayında Fransız misyonuyla, İstanbul'da bütün Osmanlı teb'asının kabul edileceği, Avrupalı profesörler tarafından idare edilecek ve bizzat Sadrazam Âli Paşa'nın himayesi altında bulunacak bir orta öğretim kurumunun kurulması

54) Aynı eser, 174.

konusunda antlaşmaya varmıştı"[55]. Böylece Galatasaray Sultanisi (sonradan lise) kurulur. Müfredat programında Latince ve Grek etimolojisi de yer almaktadır. İlk başta 622 talebesinin 277'si müslümandır. Demek ki öğreticiler dışında, talebelerde de müslüman olmayanlar çoğunluktaydı. Böylece müslüman talebenin hangi psikolojik şartlara mahkûm olduğu tahmin edilebilir. Fransızlar, öğretim meselesini bu safhada bırakmak istemezler. Memur yetiştiren kuruluşlara ve meslek mekteplerine de el atarlar. Harp okullarını bile bu çerçeve içinde ele almak isterler. Ancak bu faaliyetlerinin zaman zaman sekteye uğradığı görülmektedir. Nitekim Engelhardt, Galatasaray Sultanisi'nin binasının değiştirilmesi konusunda şunları yazmaktadır: "Daha sonra, onu içinde doğduğu hıristiyan ortamından uzaklaştırmak ve koruması altında geliştiği dost hükümetin hatırasını bile tamamıyla silmek için olsa gerek, okulu Gülhane'ye taşıdılar. Fakat kapatmadılar, bir istisna olarak kaldı. Fakat geliştirilemedi ve Fransız planında öngörülen Anadolu şubeleri açılamadı[*]. Tasarlanan reform ancak genelleşmekle ve yeni elemanlar teb'anın çoğunluğunu temsil ettiği takdirde tesirli olabilirdi. Aksi halde, eski bir şark benzetmesiyle, koca bir kapta bir damla su misali kayboluyordu"[56].

Gerçekte, Osmanlı ülkesinde geçen asırda devletin kontrolünde görünen ve yabancı eğitim veren bu kuruluş-

55) Aynı yer.

*) Devrimizde İngilizce, Fransızca veya Almanca öğretim yapan Anadolu liseleri (eski Maarif kolejleri) bu projenin yüz yıl sonraki yansıması olmasın?

56) Aynı eser, sf. 238-239.

lar dışında yüzlerce Fransız, İngiliz, Amerikan... öğretim kurumu vardır. Bunlar yalnız Hristiyan azınlıkları eğitmekle kalmamakta, müslüman asıllıların çocuklarını da rahle-i tedrislerinden geçirmektedir. Osmanlı idarî kademelerinin önde gelen simalarının bir kısmı bu okullarda yetişmiştir. 1. Dünya Savaşı öncesinde yalnız İstanbul'daki Fransız öğretim kuruluşlarında bin civarında müslüman asıllı talebe olduğu bilindiğine göre, Cumhuriyet devri seçkinleri içinde, yabancı öğretim kurumlarından yetişmiş kimselerin ne nispette tesirli olduklarını tahmin edebiliriz. Bu yabancı mektepler, Cumhuriyet devrinde de faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bürokratik çizginin son noktasında bulunan zamanımızın kişilerinden Mustafa Bülent Ecevit de böyle bir kuruluşta (Robert Kolej) yetişmiştir. Sonraki devirlerde eğitim sistemi, yabancı mektepleri gereksiz hale getirdiğinden (çünkü onların planladığını resmî kuruluşlar gerçekleştirmekte, İslâmî - millî yapının tahribi yolunda faaliyet göstermektedirler) fonksiyonları azalmıştır.

Midhat Paşa: Tanzimat Bürokrasi'nin Bir Nesilde Vardığı Çizgi...

Tanzimat devrinde yetişen yeni bürokrasinin ilk nesline mensup olan Midhat Paşa, 1822'de doğmuştur. 1840'tan beri Babıali'de çeşitli vazifelerde bulunmuş, Tanzimat bürokratlarının ağababası Mustafa Reşid Paşa'nan takdirini kazanmıştır. *"Türkiye Tarihi"* müellifi onu, Re-

şid Paşa'nın yetiştirmeleri arasında saymaz. Gerçekte, Midhat Paşa, Âli ve Fuad paşalar gibi Reşid Paşa'nın fazlaca yakınında bulunmamıştır, ama tamamen onun ekolüne mensuptur. Y. Öztuna'nın Midhat Paşa'yı, Reşid Paşa'nın yetiştirmeleri arasında saymamasını asıl sebebi, daha sonraki sayfalarda onu bir hayli tenkit etmesine bağlanabilir. Ancak benzer hareketlerin, Reşid Paşa, Âli, Fuad vb. paşalarda olduğunda es geçip, Midhat Paşa'dan görüldüğünde tenkit edilmesi zor izah edilebilir. Bununla birlikte, bazı müelliflerin Midhat Paşa'yı feda ederek, diğer Tanzimat "büyük"lerini ve Batılılaşma hareketlerini kurtarmaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim, yakın zamanda bazı zatlar sadece Bülent Ecevit'e hücum ederek, diğer gayr-i millî Cumhuriyet bürokratlarını temize çıkarmaya çalışmaktadırlar.

Midhat Paşa'nın usul yönünden bile üstadı Reşid Paşa'yı takip ettiği su götürmez bir gerçektir. 1841'de yurtdışında vazifeli bulunan Reşid Paşa, Türkiye'deki siyasî olayları adamları vasıtasıyla takip ediyordu. Kritik bir anda İstanbul'a çağrılmasını sağlamış ve iktidar dizginlerini eline geçirmişti. 1872'de, Bağdat valisi olan Midhat Paşa da, aynı yolu takip etmiş, çok kritik bir anda İstanbul'a gelip padişahla görüştükten sonra sadrazamlığa tayin edilmişti.

Engelhardt, Midhat Paşa hakkında şunları yazar: "Devlet Şûrası'nın başkanlığına aydın ve samimî bir reformcu diye bilinen Midhat Paşa getirilmişti. Bu zat, bazı noktalarda, müslüman meslektaşlarının bir denkleştirme

ağırlığı yapmamaları halinde sapmasından korkulacak kadar liberal bir insandı"[57].

Hainler ve Kahramanlar

Tanzimat devrinde şekillenen ve Cumhuriyet devrinde bu vasıflarını kaybetmeyen bürokrasinin özelliklerini yakalayabilmek için Midhat Paşa'nın hayatına ve yaptıklarına kısaca bakmakta fayda görüyoruz. Bu konuda *Türkiye Tarihi*'nin VII. cildinde ilgi çekici bilgiler vardır. Bu bilgilerin çoğu Mahmud Kemal İnal'ın *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*'ı ile İ. Hami Danişmend'in *'İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'*ne dayanır (IV. C.).

Midhat Paşa, 1872'deki ilk sadaretinden beri, Reşid ve Âli paşalardan daha fazla güç kazanmak ve Batı'ya yaranmak için Meşrutiyet ilan ettirmeye çalışıyordu. İstediği yönde iknada güçlük çektiği Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesinde rol aldı. Yerine aklî dengesi bozuk V. Murad'ın tahta çıkmasını sağladı. Onun da bu dengesizliğinden dolayı tahttan indirilmesinden sonra ikna edebileceğine güvenerek, II. Abdühhamid'in cülûsunu (tahta çıkmasını) sağladı. Ruslarla savaş tehlikesinin ve Avrupa devletlerinin baskısının çok üst seviyede olduğu bir sırada, İstanbul'da 1856'da Paris Kongresi'ne katılan devletlerin, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın iştirak ettiği "Tersane Konferansı" toplanmıştı. Bu durumu fırsat bilen Midhat Paşa ve takı-

57) Engelhardt, sf. 182.

mı, Meşrutiyet'i alelacele ilan ettiler. Midhat Paşa, konferans delegelerinin bu işten çok memnun kalacaklarını sanıyordu. Fakat Avrupa devletlerinin temsilcileri Meşrutiyet'in ilânını önemsemediler. Bununla birlikte Midhat Paşa, (Islahat Fermanı'nın Paris Kongresi'nde teminat altına alınması gibi) Meşrutiyeti de Sultan Hamid'e karşı beynelmilel bir antlaşma ile pekiştirmek yollarını aradı. Bunun için Odyan Efendi'yi Avrupa ülkelerine göndermekten bile çekinmedi[(58)]. Midhat Paşa'nın Meşrutî idare konusunda tamamen cahil olduğu, hazırladığı tasarıdan ve kaynakların şahadetinden anlaşılmaktadır. Bu tasarıda yer alan, Türkçenin resmî dil olmasına aykırı hüküm bile Abdülhamid'in ısrarıyla çıkarılmıştı.

Midhat Paşa, Rusya ile savaşa taraftardı. Böylece, İngiltere'nin müdahalesini sağlayarak, Kırım Harbi münasebetiyle Reşid Paşa'nın üstlendiği rolü yok etmek istiyordu. Padişahı harp ilanına zorlamak için medrese talebelerini ayaklandırmaktan bile çekinmedi. Yeni padişah Sultan Abdülhamid'in muhalefetine rağmen Midhat Paşa'nın görüşü baskın çıktı. Bu arada Midhat Paşa, içki sofralarında abuk sabuk konuşmalar yapıyor. "Âl-i Osman" hanedanı yerine "Âl-i Midhat" hanedanının geçmesinden bahsedebiliyordu. Midhat Paşa, daha da ileri giderek "Millet askeri" adı altında asker toplamaya başladı. Padişahın ikazına rağmen hıristiyan ve müslüman gönüllülerden teşekkül eden bu orduyu dağıtmaya yanaşmadı. Bu-

58) İ. H. Danişmend, aynı eser, IV. 294.

nun üzerine Abdülhamid Han, Kanun-i Esasîye Midhat Paşa'nın ısrarıyla konulan 113. maddeye dayanarak onu azledip yurtdışına sürdü. Midhat Paşa, bu halde bile "İstanbul'a dönüşünde, ne padişahın ne de mülkünün yerinde kalmayacağını" söylüyordu.

Midhat Paşa'nın çizgi dışına çıkması ile ilgili örnekler çoğaltılabilir. En karakteristiklerinden birisi de Bosna-Hersek eyaletinde bayraktaki ay-yıldızın yanına bir de haç ilave ettirmesidir.

Sürgün Midhat Paşa, 1 yıl 8 ay Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde dolaştı. Londra'da İngiliz ileri gelenleriyle temaslar yapıp Abdülhamid'in aleyhinde bulundu. Bunun üzerine geri çağırılıp bir süre sonra Suriye valiliğine (1878) daha sonra da Ege bölgesini içine alan ve merkezi İzmir'de bulunan Aydın valiliğine tayin edildi. Bu vazifede iken sultan Abdülaziz'in öldürülmesi konusunda mahkeme edilmek üzere tevkifine karar verildi. Bu durumu öğrenen Midhat Paşa, İngiliz konsolosluğu uzakta bulunduğundan Fransız konsolosluğuna sığınmak şerefsizliğini gösterdi. Buna rağmen, Sultan Abdülhamid'in baskısı üzerine Fransızlar, Midhat Paşa'yı teslim etmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte, Midhat Paşa, Yıldız'daki mahkemesi sırasında dış mihrakların desteğinden mahrum kalmadı. Bilhassa İngilizler kendi adamları durumundaki Midhat Paşa'yı müdafaa için gayret ettiler. II. Abdülhamid Han, Midhat Paşa'nın idamını müebbet hapse çevirdi ve Taif'e mahkûmiyetini çekmek üzere gönderdi. Midhat Paşa üç yıla yakın burada kaldıktan sonra boğdurularak

öldürüldü. Merkezin böyle bir emir vermemesine rağmen, Midhat Paşa'nın kim tarafından ve neye dayanılarak öldürüldüğü öğrenilemedi. Ancak İngilizlerin Midhat Paşa'yı kurtarmak için teşebbüse geçtiği, bir harp gemisini bu işle vazifelendirdiği hakkında belirtiler vardır. İngilizlerin Midhat Paşa'yı kaçırarak, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak yolunda kullanmaları çok tehlikeli neticeler verebilirdi. Bu yüzden Sultan Hamid'in gizlice, öldürülmesini emretmesi de mümkündür.

Sonrakiler...

Sultan II. Abdülhamid, Rus Harbi dolayısıyla Meclisi feshedip, Kanun-i Esasîyi yürürlükten kaldırarak, 1839'dan beri devam eden bürokrat tahakkümüne son verdi. Böylece, birbirleriyle adeta -bilerek, bilmeyerek- ihanet yarışı içinde olan bürokratların devri sona erdi. Dışardan müdahale için yabancı devletler, kendilerine yardımcı olacak üst derecede bürokratlardan yoksun kaldılar. Bu durumda hem yabancılar, menfaatlerine belli nispette sekte vurduğundan- hem de hakimiyetlerine ve tahakkümlerine son verdiğinden bürokratlar, Abdülhamid Han'ın devrini "İstibdat devri" olarak ilan ettiler. Bu devrin sona erdirilmesi, Abdülhamid Han'ın idaresine son verilmesi, neticede bürokrasinin engelsiz iktidarının tekrar gerçekleşmesi için içte ve dışta, yabancı güçlerle ittifak ederek mücadele ettiler. Bunu da "hürriyet mücadelesi" olarak adlandırdılar. Nihayet 1908'de yaptıkları darbe ile istediklerine nail oldular. Abdülhamid'i önce tesirsiz hale

getirdiler, sonra da tahttan uzaklaştırdılar. Kendi sözlerini dinleyen bir padişahı tahta çıkardılar. Kendi iktidarlarını kan, şiddet ve terörle uygulamaya başladılar. Bir taraftan da yabancılara hizmet arzetmekten geri kalmadılar.

Bürokratlar neticede, devleti kısa zamanda parçalayıp kendi padişahsız -yani kontrolsüz- iktidarlarını kurdular. Cumhuriyetten sonra da bürokratların saltanatı, dolayısıyla tahakkümü, devam etti. Reşid ve Âli paşalarla başlayan bürokrasi zinciri, Midhat Paşa, Talat Paşa, İsmet Paşa, Mustafa Bülent Ecevit çizgisini takip ederek günümüze kadar geldi.

Bu arada köprünün altından çok sular akmış, millet varlığı tahrip edilmiş, elde bulunan güçler millî yapının yıkılmasında kullanılmış, geçen asır bürokratlarının hayal ettiği kurumlar meydana getirilmiştir. Bu çerçevede, kitle haberleşme araçlarının henüz ortaya çıkmadığı sırada hüküm süren Reşid Paşa ile bu araçların kendini belli etmeye başladığı günleri gören Âli Paşa'dan sonra, Midhat Paşa ve sonraki üst bürokratlar, basını bu yolda kullanmışlardır. Bu, günümüzde radyo, televizyon, sinema gibi kitle haberleşme vasıtalarının desteği ile pekişmiştir. Bu arada, Batılı kavramlara şartlandırılmış bir kamuoyu, eğitim sistemi ve kitle haberleşme vasıtaları tarafından oluşturulduğundan, bürokrasi, belli bir kitleyi peşine takabilmiş, "halk iktidarı"ndan söz etmeye başlamıştır.

Bürokratik Şahsiyetler Zincirinin Son Halkasından Bir Örnek: Mustafa Bülent Ecevit

1925'de İstanbul'da doğan, bürokrasi zincirinin son dönemdeki önemli halkası B. Ecevit, ilk ve orta tahsilini Amerikan misyonerleri tarafından kurulan Robert Kolej'de yaptı. 1944'te bu mektebin lise kısmından mezun oldu. Bir süre Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etti, fakat bitiremedi. Daha sonra bir müddet, Londra'da basın ateşeliğinde kâtip olarak vazife yaptıktan sonra 1950'de CHP organı Ulus gazetesinde çalışmaya başladı.

1954'te Amerikan Haberler Merkezi (USIS)'nin davetlisi olarak, bazı basın kuruluşlarında incelemeler yapmak için dört aylığına Amerika'ya gitti. B. Ecevit hakkında 3 ciltlik bir hâl tercümesi kitabı kaleme alan Kayhan Sağlamer, bursun geri kalmış ülkelerde yükselme ve liderlik yeteneği sezilenlere yönelik olduğunu ifade eder[59].

B. Ecevit, 1956'da ikinci defa, bu sefer de Rockefeller bursu ile, iki yıllığına Amerika'ya gider. Kaynaklarda, bu arada Harvard Üniversitesi'nde "Osmanlı Siyasi Tarihi" üzerinde (herhalde, Tanzimat sonrası siyasî tarihi olmalı) çalıştığı kaydedilmektedir. 1958 seçimleri öncesinde sona erecek bu Amerikan bursunun siyasî bir yatırım hazırlığı olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, B. Ecevit, seçimin bir yıl önceye alınması ile, Ankara'dan aday gösterilmiş ve

59) Kayham Sağlamer, *Ecevit Olayı*, İstanbul, 1974, I, sf. 172.

bursu bitmeden derhal Türkiye'ye dönmüştür[60] (1957). Böylece genç yaşında (o sırada 32 yaşındadır) milletvekili olarak Meclis'e girdiğinde, gelecek için yollar açılmıştır. Ecevit'in daha o yıllarda bazı mihraklara CHP liderliğine ve dolayısıyla herhangi bir CHP iktidarında başbakanlığa tezgâhlandığı söylenebilir. Bunu kendisinin daha o yıllarda, tren tuvaletlerinde "Ben başvekil olacağım" diye naralar atmasına[61] bağlamasak da, o devrin ünlü yazarlarından ve ta ittihatçılardan beri tesirli bir gazeteci olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın daha 1954'te (ne tesadüf, ilk Amerikan bursu aldığı yıl) "Bu çocuk başvekil olacak"[62] diye ilan etmesini önemsiz sayamayız. Bu kurt gazetecinin kehanette bulunmadığını, sadece bir tezgâhı açığa vurduğunu tahmin edebiliriz.

1950 seçimlerinden sonra, 1954'te daha büyük bir hezimete uğrayan İsmet Paşalı CHP'nin (1950'de 69 olan sandalye sayısı 1954'te 31'e inmişti) -halk nazarında Paşa'nın tek parti devrinden gelen antipatikliğinden dolayı iktidara gelmesinin imkânsızlığı bazı mihraklarca hissedilmiş olmalıdır. Bu sebepledir ki, daha 1954'te yeni bir lider arayışı ve tezgâhı gayet normaldir.

B. Ecevit, 1960 darbesinden sonra, İsmet Paşa'nın gayr-i resmî kâtibi haline gelir. İnönü onu yabancı diplo-

60) Amerikan İstihbarat Teşkilâtı (CIA) tarafından lider yetiştirmek için Henry Kissinger yönetiminde gerçekleştirilen seminerlere Bülent Ecevit'in katıldığı bazı kaynaklarda yer almıştır. (Bak. Charles Levinson: *Votka-Cola*, İstanbul, 1979, sf. 195).

61) Sağlamer, aynı eser II, sh. 31.

62) Aynı eser, II, 32.

mat ve devlet adamlarıyla yaptığı temaslarda yanındaydı. 1961'de, Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) Kıbrıs meselesinde çözüme yardımcı olmak gayesiyle, Türk ve Yunan gazete temsilcilerini Rodos'ta bir araya getirir. Toplantıya katılan Türkiye heyetinin terkibi ilgi çekicidir. F. Rıfkı Atay, Nadir Nadi, A. Emin Yalman, Necati Zincirkıran, Abdi İpekçi ve Bülent Ecevit meşrep ve mesleği bilinen Abdi İpekçi'nin bu toplantı için yapılan yolculuk sırasında "CHP'nin artık bir sosyal demokrat parti haline gelmesinin zamanı değil mi?" sorusuna Ecevit'in "Çok erken" demesi[63] mânidardır.

"Umud"un Yükselişi ve Düşüşü

B. Ecevit, 1960 darbesinden sonra teşkil edilen Kurucu Meclis'te yer alır. 1961 seçimlerinde ise Ankara milletvekili olur. Artık sivriltilmesinin zamanı gelmiştir. Bu durum, gelecek günlerin imkânlarının da hazırlanabileceği bir makama getirilmesiyle gerçekleştirilecektir. Böylece B. Ecevit şampiyonluğunu yapacağı bazı meselelerin, hazırlayıcısı ve tatbikçisi gibi görünebileceği bir yer olan Çalışma Bakanlığı'na tayin edilir. Bakanlığı sırasında işçilere grev hakkı verilmesi sağlanır. Ecevit bu dönemden sonra, işçi nüfusunun yoğun olduğu Zonguldak'tan milletvekili seçilmeye itina eder. Bu devre içinde CHP'nin "ortanın solu" sloganıyla sola açıldığı görülür. Ecevit kısa zamanda bu açılmanın şampiyonu olur. Böylece CHP'nin ik-

63) Aynı eser, II, 65.

tidar yolunda kullanacağı siyaset ve yeni lideri belirmeye başlar. B. Ecevit 1966'da Genel Sekreterliğe getirilir. Parti içindeki tesiri gittikçe artar. Kamuoyu da lehinde şartlandırılmaya çalışılır. 1972'de İnönü'ye karşı seçimi kazanarak CHP Genel Başkanı olur.

1973 seçimlerinde CHP tek başına iktidara gelecek çoğunluğu sağlayamazsa da en çok reyi alan parti olur. 1974'te CHP-MSP koalisyonu kurulduğunda, bürokrasinin son umudu yerini bulmuştur artık. Bu yıl içinde, koalisyonun kurulmasında birinci derecede rolü olan gazeteci Abdi İpekçi'nin İngiliz tarihçisi Lord Kinros'la yaptığı mülâkatta şu ilgi çekici kısım da yer almaktadır:

"İpekçi

— Ecevit, Batı örneği bir sosyal demokrattır.

Lord Kinros:

— Evet öyledir.

İpekçi:

— Bu durumda Türkiye'nin bir sosyal demokrat lidere ihtiyacı olduğuna inanıyor musunuz?

Lord Kinros:

— Batı devletlerinin buna ihtiyacı var"[64].

B. Ecevit, bu arada bedavadan bir "Kıbrıs kahramanı" ünvanı kazanır. Ecevit bilhassa bu devrelerdeki tavırlarıyla Tanzimat bürokratlarının tam bir takipçisi hüviyetinde görünür.

CHP-MSP koalisyonu, erken seçim ve tek başına ikti-

---

64) *Milliyet*, 28.10.1974.

dar hesaplarıyla bozulur. Arada millî cephe hükümetleri geçtikten sonra, CHP 1977 seçimlerinde de tek başına iktidar için yeterli milletvekili çıkaramaz. Bu sırada "sayısal üstünlük" yerine "siyasal üstünlük" sloganını ortaya atar. Bundan sermaye kuruluşları, büyük sermayedarlar, bürokratik işçi-memur kuruluşları ve kitle haberleşme araçlarının desteğini kastettiği açıktır. Ayrıca, 1846'da Mustafa Reşid Paşa'nın Avrupa'nın kendisine güvendiğini ve desteklediğini iddia etmesi gibi, o da, dış ülkelerin kendisinin iktidar olmasını istediğini, bu olmadığı için Türkiye ile ilişkilerini en azından ağırdan aldıklarını söylemekten çekinmez. Gerçekten, o günlerde, beynelmilel sermayenin beynelmilel yayın organı Economist, Batılıların Ecevit'i tercih ettiklerini ifadeyle, "Ecevit, Türkiye'nin bütün Batılı dostlarından yardımı hak etmektedir" der[65].

1977 seçimlerinden sonraki çok kısa hükümetinden sonra, 1978 başında meşruluğu hayli zedelenmiş bir şekilde iktidara gelince, Batılıların direktiflerini yerine getirmekten geri kalmaz (Tıpkı Reşid ve Âli paşalar gibi). 15.5 milyar lira olan Sanayi Bakanlığı bütçesini 12 milyara düşürerek, bütün sınai yatırımları durdurur. Batılıların "Türkiye gelişme hızını düşürmelidir, sanayileşmekten vazgeçmelidir" emrini, gelişme hızını "sıfır"a indirerek yerine getirir. Beynelmilel Para Fonu (IMF)'nun direktiflerine noktası noktasına uyarak, ard arda iki büyük devalü-

---

65) *Milliyet*, 8.1.1978.

asyon yapar. İç meselelerin halli ile dış ilişkileri birbirine çok bağlı bulundurduğundan, dış ilişkiler trafiğini çok hızlı tutar. Bir yıl içinde 14 ülkeye, hem de bazılarına bir kaç defa gider. Anarşinin iç harp şartlarını zorlaması onun ters hareketleriyle gerçekleşir(*).

Netice

Türkiye'nin meselesi şu veya bu şahıslarla ilgili bir hâl değildir. Mesele iki asırdan beri geliştirilen ve memleketin bünyesine musallat edilen bürokratik zihniyetle ilgilidir. Bir tarafta Reşid, Âli, Fuad, Midhat, Talat, İsmet Paşalar, Bülent Ecevitler, diğer tarafta ise millet ve onun bağlı olduğu zihniyet vardır. Türkiye'nin hâli hazır bünyesinden milletimizin yapısına aykırı zihniyeti söküp atmadan kurtuluş ihtimali görülmemektedir. Ölçü şunun veya bunun iyi vasıfları olduğu değil, zihniyetidir. Bu zihniyet Mustafa Reşid Paşa'da neyse Mustafa Bülent Ecevit'te de odur. Bu itibarla, bürokrasinin zihniyeti, liberalizm, devletçilik, sosyal demokrasi, sosyalizm... ne olursa olsun gayr-î millidir ve milletimizin aleyhinedir.

(1979)

---

*) 1980'lere yaklaşıldığında B. Ecevit, ABD için denenmiş ve artık kullanışlı olmaktan çıkmış bir liderdi. Nitekim, 1980 sonrasında 1970'lerde gördüğü dış destek avantajlarını hemen hemen tamamıyla kaybetmiştir.

2.
TÜRKİYE'DE HABERLEŞMENİN YÖNÜ VE KİTLE HABERLEŞMESİ

Düşünme haberleşme(*) ile başlar. Eski çağlar hakkında bilgimiz de, o çağlardan bugüne gelebilen, her biri kendine göre bildiriler taşıyan sanat eserleri ve yazılı belgelere bağlıdır. Ancak bu eserleri ve yazıları çözümleyerek devirleriyle haberleşme bağını kurabiliriz. Çağımız bugüne ve geleceğe hitap edecek araçlara geçmiş asırlarla nispet edilemeyecek ölçüde sahiptir. Gerçi dil ve yazı geçmişte olduğu gibi bugün de haberleşmenin en önemli unsurlarıdır, ama yaygınlığı sağlayan araçlar geçmişle kıyaslanamayacak kadar farklıdır. Dünün herhangi bir el yazması kitabını istinsaha (çoğaltmaya) çalışan hattatı ile bugünün basım makinelerini kıyaslamak bir yana, tamamen yeni haberleşme teknikleri olarak çağdaş insanın hayatına giren radyo, televizyon ve sinema gibi araçların tesir sahası coğrafî, kültürel engellere rağmen geniş kitleleri kucaklayan bir ölçüdedir.

---

*) Haberleşme: Komünikasyon.

Bugün fikirlerin, bilgilerin v.s. yazıyla konuşmayla veya diğer araçlarla mübadelesi, taşınması, aktarılması, paylaşılması demek olan haberleşme de, diğer birçok şey gibi iktisadın, yani kütlevî üretimin konusudur. Haberleşme sanayiinin kütlevî üretimi çeşitli kanallarla topluma aktarılarak kitle kültürü yaygınlaştırılmaktadır. Bu ortamda düşünmenin haberleşmeyle başlaması bir yana, haberleşmenin düşünceyi kısıtlaması belirlemesi durumu ortaya çıkmaktadır. Çağımızda kitle haberleşmesi bir noktada, düşünen insandan çok, kitle haberleşme araçlarını ellerinde bulunduranların istediği gibi düşünen insanı şartlandırmaktadır. Kitle haberleşme araçlarının hakimiyeti geliştikçe kitlelerin düşünme hürriyeti daha büyük tehlikelere maruz kalmaktadır. Günümüzde kitle haberleşme araçlarının şartlandırdığı düzenlenmiş ve kısıtlanmış hürriyet, kişileri sevketmeye namzettir.

Çokçu (Plüralist) Haberleşme

Batı ülkelerinde, diğer bütün siyasî ve ictimaî kurumlarda olduğu gibi kitle haberleşme araçlarının kullanımında da belli bir uzlaşma göze çarpmaktadır. Çeşitli menfaat gruplarının sesi, kitle haberleşme araçlarında duyulur. Bu çokcu (plüralist) yapıya dayalı çokcu haberleşme seçme imkânlarına açıktır. Ancak temelde Batı sistemine bağlı olmayan, bu sistemi tamamen özümsememiş toplumlarda kitle haberleşme araçları, dış ilişkiler açısından en imkânlı içtimaî zümrelerin, varlıklılar ve bürokrasinin tekeline girmektedir. Bürokrasi, bu araçlarla kemiyet ve

keyfiyet olarak kendi gücünden çok daha tesirli olabilmekte ve bu destekle kendi fikir yapısı (ideolojisi) doğrultusunda teşebbüslere girişmektedir.

Haberleşme Tekeli

Türkiye'de kitle haberleşme araçları, ilk Türkçe gazeteden, hatta ilk matbaadan itibaren bürokrasinin Batıyla kültür-iktisat ilişkisi içinde olan okur-yazarların ve iktisadî güç sahiplerinin elinde buluna gelmiştir. Bu sayededir ki, bürokrasi, halka rağmen cebrî batılılaşmacı girişimlerde bulunabilmiştir.

Türkiye'de Geleneklik Haberleşme

Çağdaş kitle haberleşme araçlarının söz konusu olmadığı dönemlerde Türkiye'de gayet ahenkli bir şekilde işleyen bir haberleşme cihazı vardı. Özellikle camiler, medreseler (öğretim kuruluşları) ve tekkelerin haberleşme, kamuoyu oluşturma rolleri devlet ve cemiyet hayatını birleştirici mahiyettedir. Bütün bu kuruluşlar, devlet ve toplum varlığının müspet yönde gidişini sağlamaya yönelmiş ahlâkçı teşkilatlardır. Bu kuruluşlar sayesinde insanımız kendisiyle, ailesiyle, komşularıyla, mahallesiyle, meslek gruplarıyla, köyüyle, kentiyle, kısacası bütün çevresiyle, giderek toplum ve devletiyle bütünleşerek şahsiyetini geliştiriyordu. Zamanla ferdi, toplumu ve kendisiyle uyum halinde bulundurucu haberleşme kuruluşlarında bazı aksamalar meydana çıkmıştır.

Ancak bu geleneklik müessesolerin zaaflarını gidermek gayesiyle oluşturulan müesseseler, bu noksanları giderme yerine tamamen aksi yönde sevk edilmişlerdir. Neticede, ferdin kendisi ve cemiyetiyle bütünleşmesi değil, kendi topluluğundan kopup başka cemiyetlere benzemesi şeklinde beliren mücadele, insanımızın şahsiyet yapısını sarsan, cemiyetle bütünlüğünü yok eden bir noktaya varmıştır.

Bürokrasi ve Gelenekli Haberleşme Kurumları

Bürokrasi, kendi tesirliliğini gölgeleyebilecek haberleşme kurumlarına açıktan cephe almış, bunları ya kapatmak, ya da kendi ideolojisi yönünde şartlandırmak istemiştir. 1920'lerde dinî eğitim yapan kuruluşların, tekkelerin ve bazı cemiyetlerin kapatılması, bu kurumların kapatılışı ile ilgili gerekçelerin ötesinde temel bir sebebe dayanmaktadır. Bu kuruluşlarda yürütülen geleneklik haberleşmenin tarihî yapılanmamız ve millî kültürümüzle bağları dikkate alındığında kapatma hareketinin manası ortaya çıkar. Bu müesseseler kapatıldığında kitle haberleşme araçları ve çeşitli öğretim kademeleri bürokratik ideoloji doğrultusunda yönlendirilmiş olduğundan, yoğun haberleşme merkezi olarak yalnız camiler kalmaktadır. Ancak devrin iktidarı camilerin kapatılmasıyla doğacak halk tepkisine dayanamayacağını hesapladığından farklı bir yol izlemiştir. Devrin değişik uygulamaları içinde Diyanet İşleri Teşkilatı'nın kurulup devlete bağlanması ilgi çekicidir. Böylece bürokratik ideolojiye şartlı bir din teşki-

latı ve din adamı sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bürokrasi, "aydın" ya da "devrimci - Atatürkçü" din adamı şartlanmasına bağlı bir sınıfla camilerde kendi çıkarları doğrultusunda bir haberleşme gerçekleştirmek istemiştir. İktidarların camiye müdahalesi bunlarla da kalmamıştır. 1927'lerde camilere kiliselerdeki gibi müzik âletleri yerleştirilmesi sıralar konulması ve konferanslar verilmesi gibi teklifler taşıyan bir ıslahat raporu hazırlattırılmıştır. Burada konferans verilmesi şıkkına dikkati çekmek isteriz. Aydınlarımız camiin geleneklik haberleşme tarzları olan vaaz ve hutbe dışında bir tarz getirmek istemektedirler. Kendilerinin vaaz ve hutbe konusunda dinî önderlerle boy ölçüşemeyecekleri muhakkaktır. Buna ne dini bilgileri ve ne de dinî duyguları müsaittir. Cami, halk üzerindeki tesiri açısından vazgeçilebilecek bir kurum da olmadığından, "konferans" gibi yeni bir tarzla camideki haberleşmeyi de ellerine geçirmek istemektedirler.

Camiye diğer bir müdahale de ibadet hitapları ile ilgili olmuştur. Kur'an'a kadar uzanamayan fakat hedef olarak gözeten bu teşebbüste, cami haberleşmesinin temellerinden olan ezan geleneklik sözleriyle değil serbestçe tercüme edilen biçimiyle okutulmak istenmiş ve uzun müddet okutulmuştur. Böylece ezanın halk nazarında taşıdığı geleneklik cami haberleşmesi anlamı tamamen değişecek, başka bir kurummuş psikolojisi uyanabilecektir.

Geçen zaman içinde geleneklik haberleşme kurumları tam olarak resmî bürokrat ideoloji şartlanmasına düşmemişse de bir ölçüde bu şartlanmaların dışında da kalama-

mıştır. Cumhuriyet idaresi halkın dinî öğretim imkânlarını tamamıyla ortadan kaldırdığı için halkın, bugün dinî gereklerini (kutsal kitabını okumaktan, ölüleri ardından dinî vecibelerini ifaya kadar) yerine getirecek bilgiye sahip olmadığından teşekkül ettirilmek istenen din adamları sınıfına muhtaç duruma düşmüştür. Dinî vazifeler artık resmî din adamları tarafından icra edilen paralı işler olmuştur. Resmî din teşkilatının başı da bu şartlanmaların en görünür temsilcisi olarak belirmektedir. Bürokratik zihniyete yatkın olduğu anlaşılan başkan, toplantılarda sarığı ve cübbesiyle boy göstermektedir. Bu toplantılarda tamamen onlar gibi hareket etmese de onların dinî bakımdan olumsuz tavırlarına şahıs olarak ortak olmaktadır(*).

Geleneklik, haberleşmenin yazı ve din unsurlarına müdahale, bütün zikrettiğimiz müdahalelerden derin tesirler yapmıştır. Bir cümleyle ve "cami"in ihtiva ettiği mana dikkate alınarak, cami dilsiz ve yazısız bırakılmıştır, denilebilir. Cami içinde İslâm'ın temel prensiplerini yansıtan levhalar, eğitici -öğretici- bildirici fonksiyonların farkında olmayan geniş kitle için ya kargacık burgacık yazılar ya da bazılarına göre de üzerinde soyut şekiller bulunan levhalar haline gelmiştir. Latin harflerinin kabulü ve onu takip eden "öz Türkçeleştirme" hareketi millî kültürle olan bağları koparmış ve halkın çevre ve toplumla ilişkisi kesilmiş, yeni ideoloji bu bağları yeniden kuracak bir yapı

*) Bu zat daha sonra görevden alınmıştır.

sunamamıştır. Böylece, memleket sathında kültür - düşünce - inanç farklılaşması azalacağına artmış; değerler sarsılmış, birbirini dil, düşünce, yaşama tarzı bakımından anlamayan uyuşmaz kesimler ortaya çıkmıştır.

Yeni Haberleşme Kurumları

Genellikle haberleşme bu durumdayken, bürokratik ideoloji doğrultusunda haberleşme kurumları oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Halkevleri, çeşitli dernekler ve öğretim kurumları rejimin ideolojisini yaygınlaştırma yönünde bir haberleşme gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede halkevleri ve benzeri dernekler, camiye (Hakkevi, Allahevi'ne)(*) ve tekkeye; öğretim kurumları, medrese ve dinî öğretim kurumlarına alternatif olarak devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yeni kurumlar, geleneklik haberleşme kurumlarının görünürdeki faaliyetlerine karşı faaliyetler yürütmelerine rağmen, geleneklik kurumların insan, aile, yakın çevre ve devletle bütünlüğünü sağlayan asıl fonksiyonlarını ifade edebilecek yapıya ulaşamamışlardır. Açarsak; namaza karşı dans; dinî ayinlere karşı balo; vaaza karşı konferans; dinî öğretim kurumlarının insan - devlet - Allah çizgisinde öğretimine karşı üniversiteler ve diğer öğretim kurumlarının insanı yalnızlaştıran ve bunalıma sevkeden öğretimi... Neticede, gelenek-

---

*) Nitekim, C.H.P.'nin 10 Mayıs 1946'da toplanan kurultayına bazı üyelerce, "İbadet yerlerinin Türk'ün geleneğine uygun bir tarza konularak, Halkevlerinin ibâdet yeri, ibâdet yerinin de Halkevine benzer bir şekle ifrağı" şeklinde teklifte bulunulmuştur.

lik haberleşme kurumlarının halkımızın üzerindeki tesiri azaldıkça, bunalımın yoğunluğu artmaya başlamıştır.

Yeni Kitle Haberleşme Kurumları

Bu yeni haberleşme kurumları yanında teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan kitle haberleşme araçları (basından sonra), radyo, sinema ve son olarak televizyon da bürokrasinin kontrolünde bulunagelmiştir. Bu kitle haberleşme araçları içinde radyo ilk imtiyazdan bir süre sonra devlet tarafından devralınmış, program düzeni hükümetçe tespit edilmiştir. Uzun müddet Türk müziği radyo programlarından çıkarılmış(*), fakat bu kitle haberleşme aracının tamamen kitlesiz kalması üzerine bir miktar Türk musikisi yayınına izin verilmiştir. Radyolarda dinî program yayınlama yasağı ise daha uzun süre devam etmiş, ancak 7 Temmuz 1950'de yasak kaldırılıp bazı dinî yayınların yapılabilmesi sağlanmıştır. Bu düzenlemelerin buutları, bugün bütün kitle haberleşme araçları için ge-

---

*) Türk müziğinin radyo programlarından tamamen çıkarılması günün gazetelerinde "Avrupa radyolarında bu müzik çalınıyor mu ki bizde çalınsın" şeklinde müdafaa edilmişti. Gerçekten günün gazetelerinden çeşitli Avrupa başkentlerinin radyo programları yanında İstanbul radyosu programı da yer alırdı ve bu programlar üzerindeki kayıtlar bir baskı hatası olarak yer değiştirse, meselâ Viyana Radyosu'nun programı üzerine İstanbul, İstanbul'unkine Berlin yazılsa netice değişmeyebilirdi. Müzik konusundaki "Avrupa ülkesinde çalınıyor mu?" sorusu dil konusunda sorulamamışsa "Avrupa ülkelerinde konuşuluyor mu?", bu, müziğin mücerretliğine karşılık dilin daha müşahhas bir haberleşme aracı olmasındandır. Ama uzun vadede bu soru da şaşırtıcı değildir. Okuyucu Türkçe ile ilim yapılamayacağı gerekçesi ile yabancı dilde öğretim yapan kurumların günümüz Türkiye'sindeki varlığını hatırlamalıdır.

çerli kıstasların edinilmesinde ölçü olmuştur. Halka yönelik, millî kültüre bağlı programlar asıl önem verilen programların takdimi için araç mesabesindedir.

Kitle haberleşme araçları, Batı ülkelerinde çoklukçu yapıya uygun bir çerçeveye oturtulmuşken, Türkiye'de baştan beri izah edilen sebeplerle tekelleşmeye, belli bir görüşe şartlanmaya yönetilmişlerdir. Müessiriyeti elinde bulunduran bürokrasi, kitle haberleşme vasıtalarını kitlenin duyuş ve düşünüşü doğrultusunda değil, kendi zihniyeti (yabancılaşma) doğrultusunda geliştirmiştir. Böylece kitlesiz kitle haberleşme araçlarının hakimiyeti, Türkiye'de bürokrasinin iktidar yolunda en önemli ve tesirli kurumlaşması olmuştur.

TRT Meselesi

Son yıllarda sık sık yüze çıkan önemli bir mesele iki önemli kitle haberleşme aracı (radyo ve televizyon) ve bunların yönlendirilmesi ile ilgilidir. Dindar çevreler, bu müessese kurulalı beri, bazı olumsuz tavırlara dikkati çekmişlerdir. Yıllardır çeşitli isimlerin gelip gitmesine, idarî kademe değişmelerine rağmen, şikayetlerin azalmak yerine artması meselenin bazı isimler ve şahıslarla ilgili olmadığını ortaya koymaktadır. Mesele, temelde, tarihî gelişimimizin doğruladığı topluma ters düşen bir zihnî yapılanmanın radyo ve TV gibi kitle haberleşme araçlarına hakimiyetleri ile ilgilidir. Genel müdürler değişse de, programlar değişmese de, TRT'den şikayetler devam edecektir. Çünkü, Türkiye'de haberleşmenin yönü bürokratik

ideolojiyi güçlendirmeye dönüktür. Bu yöneliş millî düşünme tarafina çevrilmedikçe, millî yapımızı pekiştirecek ve hatta günün şartları içinde yeniden oluşmasını sağlayacak bir haberleşme mekanizması kurulmadıkça netice değişmeyecektir.

(1975)

1. BÖLÜM
TEMELDEKİ YABANCILAŞMA

Her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmasaydı, içtimâîyat ilmi (sosyoloji), hayvanat ilmi (zooloji) ile garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Bunun içindir ki, başka milletlerin tecrübelerinden istifade etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkânsız birtakım hatalara düşmemesi güçtür.

Said Halim Paşa

"Yaşasın Cumhuriyet!"

Akşam karanlığında duyulan top sesleri neydi? Acaba yeni bir zaferin ilânı mı? Yoksa, kıymetli bir misafirimiz mi karşılanıyordu? Radyo ve televizyon gibi anında haber ileten kitle haberleşme araçlarının bulunmadığı o yıllarda bu tereddüt kaçınılmazdı.

Top seslerinden az önce ise TBMM'de "millî şair" Mehmet Emin'in teklifiyle bütün milletvekilleri "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırmıştı.

Yaşasın Cumhuriyet! Top sesleri bu hitabı yaygınlaştırmak amacını taşıyordu.

Yaşasın Cumhuriyet! Artık zalim padişahların, bütün işi içki-kadın-zevk-safa olan gözü dönmüş sultanların keyfî idaresi sona ermişti! Bunlar ve idareleri bir daha dönmemek üzere kovulmuş, yepyeni, halka dayanan bir idare başlamıştı.

Neydi Cumhuriyet? Onun gerçek mahiyetini çocukluğumuzda bize belletilen şiirlerle, marşlardaki, meselâ "En büyük hürriyet cumhuriyettir", "Kanla, irfanla kurduk biz

bu cumhuriyeti"... mısralarında ve nutuklarında mı aramalı? Yoksa siyasî mekanizmanın, yasama-yürütme-yargı organlarının işleyişlerini düzenleyen, raflarda karışlarla toz altında yatan kanun külliyatlarında mı?

Şiirlerin Cumhuriyet'i

Gerçekte "Cumhuriyet" denildi mi çoğumuzun aklına şiirler ve marşlar gelir. İlk mekteplerde, çocukluk çağının elma şekeri ile karışık törenlerinde, hatta bu törenlerin tek öğretmenle sürdürülen, müfredat programının olağan uygulamasında en çok bu şiirlerle beslenmedik mi? Gerçeklerin yeni yetişenlere öğretilmesi, her halde, bir memlekette eğitimin en önde gelen gayeleri arasında yer almalıdır. Bu çerçeve içinde şiirlerin, marşların ve nutukların da bir fonksiyonu olacaktır şüphesiz. Eğer yoksa, eğer eğitim sistemi körpe dimağları gerçekler yerine hurafelerle boş laflar ve gerçekdışı şeylerle dolduruyorsa bunun utancı yetişen nesle ait olmamak gerekir. Bu sebeple biz, şiirlerin Cumhuriyet'ini kaba çizgilerle, ama tasvir ettikleri dünya görüşünden fedakârlık etmeden sergileyeceğiz.

Şiirlerin Cumhuriyeti bir tepki idaresidir. Bu önde gelen özellik, zulme, istibdada ve bunlara dayalı idarenin fakir ve harap bıraktığı memleket haritası başında daha iyi, hatta yer yer mutlak iyi bir yönetimin türküsünü çağırmakla belirlenir:

"Bir zamanlar başımızda,
Bir duygusuz (sultan) vardı,

Memlekete hiç bakmazdı.

Ne fabrika, ne yolumuz
Ne de böyle okulumuz
Yurtta birşeyimiz yoktu.
Bu yüzden derdimiz çoktu."

Şiirin bu bölümünde
1. Sorumsuz sultanları,
2. Yoksulluğu
Önceki dönemin iki özelliği olarak algılıyoruz.

Birincisi, siyasî rejimle, idareyle ilgili, ikincisi ise iktisadî yapıya bağlı bir durumdur. Son tahlilde, iktisadî yapının bozukluğu, yoksulluğun gerçek sebebi, siyasî yapının bozukluğuna bağlanıyor.

"Yetişti imdada ATA
Şükür kavuştuk hayata
Önce düşmanları boğdu,
Sonra sultanları koğdu."

Çözüm siyasî yapının tasfiyesi ile gerçekleştirilmiştir. Bazı kişilerin sınırdışı edilmesi ve bazı unvanların ilgasıyla cebir ve istibdat unsurları ortadan kalkmış, Tanzimat sonrası maymuncul aydınların beyinlerini işgal edip dillerinden düşmeyen, soyut, ne idüğü pek açıklanmayan "hür-

riyet", bilmem kaçıncı kez yeniden gelmiştir.

"Verdi bize hürriyeti,
Bu güzel Cumhuriyeti".
(Hakkı Sunat)

Şiirlerin Cumhuriyeti'nden en geçerli kelime "hürriyet"tir.

"Ne hoştur şu HÜRRİYET
Bin yaşa Cumhuriyet".
(F. C. Oğuz Öcal)

"Var ol ey Cumhuriyet!
Adı güzel Hürriyet".
(M. Necati Öngay)

"Cumhuriyet, Cumhuriyet
Bize getirdin hürriyet".
(T. Bilengin)

Bu, Cumhuriyet döneminde hürriyet dozunun fazlalığından mı ileri geliyor, birşey diyemiyoruz! Ama herhalde, Cumhuriyetle hürriyetin kolayca kafiye yapılabilmesindendi.

Cumhuriyet'in siyasî rejim övgüsü dışında diğer cep-

heleri daha az çizilmiştir. Hatta, iktisadî yön, sırf teknolojik gelişme ve makine hayranlığı biçiminde verilir. Cumhuriyet şairi, makine gıcırtılarını en güzel musikî, motor dişlilerini en güzel çiçek olarak kutsîleştirmede belki de dünyada tektir. "Yeni din ezanları" adlı şiirde bir makine tanrının tasviri, heyecanlı bir tapıcısı tarafından şöyle yapılır:

"Motorların şarkısı olsun yeni bestemiz,
Yeni din ezanları minareler yerine
Bulutları püskürten bacalardan okunsun".

Şair, makine dininin iman esintisini nakaratta açıklar

"Ceddimiz nasıl önce tapardıysa ateşe,
Öyle Cumhuriyetle doldurduk kalbimizi".
(Yaşar Nabi)

Ya Gerçek?

Şüphesiz şiirler hakikatleri olduğu gibi yansıtan aynalar değildir. Ancak bir noktaya kadar, billurlaşmış hakikat unsurları taşırlar. Bir başka yolla, meselâ olayların ve davranışların vurguladığı gerçekler ışığında, bir Cumhuriyet manzarası çizmek mümkündür. Bunu yaparken başta anayasa olmak üzere kanunlar, önde gelen şahısların fikirleri bir yanda, olayların yorumsuz anlatımı diğer yan-

da yer alacaktır.

Cumhuriyet'in daha önce yürürlükte olan siyasî rejime tepki olarak savunulduğuna işaret etmiştik. Eski siyasî rejime karşı, yeni ve olgun bir rejimin getirildiği kanaati çok sık ve kesin olarak ifade edilmiştir. Bu kanaati belgeleyen ve Cumhuriyet'in siyasî rejimini belirleyen, başta 1924 Teşkilat-ı Esasiye kanunu olmak üzere önemli kanunlar dikkate alınmalıdır. Ancak bir başka husus, bu kanunların Cumhuriyet çağı önde gelenlerince yorumlanış biçimi de önem taşımaktadır. Çünkü, bir noktada hukuk kaideleri herşeyi vermemektedir. Uygulayıcıların vereceği anahtarlara bu yüzden ihtiyacımız olacaktır. Bu sebeple, Cumhuriyet'in önde gelen yöneticilerinin zihniyet ve fikir yapısını da yansıtan bir kitabın çerçevesinde konuya yaklaşacağız.

Söz konusu kitap, 1930'lardaki ilk basımından yaklaşık olarak kırk yıl sonra yeniden yayımlanmış bulunuyor. *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (Ankara 1969, TTK yay.) adlı kitabın girişinde Atatürk'ün yakınında bulunmuş bayanlardan Prof. Afet İnan, "yazıların çoğunluğunun Atatürk"e ait olduğunu belirtiyor. M. Kemal Bn. Afet'in 1929/30 ders yılında Ankara Musikî Muallim Mektebi'nde okuttuğu "Yurtbilgisi" kitabını yeterli görmemiş, Bn. Afet'in Fransız lisesinde okuduğu "Instruction civique" kitabından bazı tercümeler yapmasını istemiş. "Aynı zamanda, bu konulara ait çeşitli kitapları, genel sekreter Tevfik Bıyıkoğlu'na araştırtarak Almancadan bazı tercümeler yaptırtmıştı. Kendisi Fransızcadan ve

Türkçeden okuduklarına, bu tercümelerden de istifade ederek, bazı konuları bizzat yazmış bizlere, yani bana ve genel sekretere dikte ettirmiştir". (Giriş, sf. 3).

Kitabın yazılmasında katkısı olan diğer bir şahıs, ilk Cumhuriyet yıllarının değişmez Başbakanı İsmet İnönü'dür. Müsveddeleri baştan sona okumuş, hatta bazı ilavelerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı genel sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu da kitabın hazırlanışında rolü olanlardandır. Ayrıca, "Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?" bölümü onun yardımı ile yazılmış. Önemli katkıları olan diğer bir önde gelen şahıs, Recep Peker'dir (Dahiliye Vekili). Hatta ikinci kitap onun imzasıyla yayımlanmıştır.

Bn. Afet, bu kitapta yer alanları, Atatürk'ün fikirleri olarak tarihe mal ettiğini ifade ediyor (sf. 339). Diğer taraftan, kitaptan birçok kısımlar aynı bayanın, *"M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım"* (İstanbul, 1971, 1000 Temel eser) adlı kitabında da yer almıştır, ki bu da M. Kemal'e aidiyet iddialarını sağlamlaştırmaktadır.

Cumhuriyetin Siyasî Rejimi

Türkiye Cumhuriyeti, Batı Avrupa ülkelerinin tarihî gelişmeleri içinde ortaya çıkan bir idare sistemini tevarüs etmek gayesindedir. Cumhuriyetin, Tanzimat'tan beri süre gelen Batı kültürüne açık, aydınlar katındaki anlamı bu çerçevenin dışında değildir. Türk aydınlarının ütopyası sadece zihinlerde var olan düşünce mahsulü bir ülke değildir. Tasvir edilen ülke dünyanın bir bölgesinde onlara

hayat vadetmektedir. Bu öyle bir hayal ülkesidir ki, kozmopolit Türk aydınları, bir miktar güçlüğü göze alarak burada yaşama şansına sahip olabilirler. Ancak bu kişiler, herhangi bir Avrupa ülkesinde yaşarken de, o ülkenin siyasî rejimini hayal içinde algılıyorlardı. Türkiye, 1840'lardan 1920'lere gelirken hayallerin kesafeti, memleket gerçeklerini perdeleyecek nispete varmıştır.

Cumhuriyet'in siyasî rejimi herhangi bir Batı Avrupa ülkesinde yürürlükte olan kaidelerle belirlenir. Bu Monteskiyö'nün sistemleştirdiği "kuvvetler ayrılığı" (yasama-yürütme-yargı) ilkesi ışığında yapılan liberalist - dengeci bir sistemdir. Ancak Türkiye'ye has eksiklikler kendini belli eder. Aslında eksiklik olarak nitelenebilecek şeyler farklı toplum yapısının doğurduğu ülkemize has yönlerdir. Bunların ötesinde uygulama bazı hallerde mevzuatı nazarî (teorik) çerçeveye hapseder. Meselâ, sözünü ettiğimiz kitapta, yasama ve yürütme organlarının teşekkülü ve işleyişi anlatılırken, siyasî partilere (fırkalar) de yer verilmeden edilemez (sf. 210-233). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 25 yılı içinde siyasî partilerin yasama, yürütme organlarının oluşumunda hiçbir rolleri olmamıştır. Burada 1924 Terakkiperver ve 1930 Serbest Fırka denemelerini anmak sonucu değiştirmeyecektir. Demokratik bir idare şekli olarak öğülen Cumhuriyet, demokratik mekanizmanın işleyişinde siyâsî partilere olduğu kadar, hatta daha fazla seçime de yer verir. "Teşrii meclisler kamilen milletin intihap ettiği mümessillerden teşekkül eder". "Hakimiyet bila kaydü şart milletindir" hitabı içinde gizli oldu-

ğu kabul edilen demokrasi, seçme ve seçilme hürriyetlerinin dışında olamaz. Gerçekten 1924 Anayasası'nda yer alan hükümler yanında uygulamalar, Türkiye'deki seçimler üzerinde belli bir kanaat uyandıracak ölçüdedir. 1923 seçimlerinin mahiyeti hakkında fikir sahibi olabilmek için 1931 yılına dönüp, o yıl yapılan milletvekili seçimleri üzerine gazetelerde yer alan haberleri gözden geçirelim:

* *Kaç yeni mebus alınacak? Hakikî vaziyeti hiç kimse tahmin edemez. Kat'î vaziyet Gazi Hazretleri umumî listeyi ilan edince anlaşılacak (Cumhuriyet, 1.4.1931, sf. 1-4).*

* *317 mebus intihap edeceğiz. Gazi Hz'nin hafta sonunda müracatları tetkike başlamaları muhtemeldir (Cumhuriyet, 3.1.1931, sf. 1-2).*

* *İntihabat 25 Nisanda... Gazi Hz. ayın 10'unda müracaat listesini tetkike başlayacaklar (Cumhuriyet, 7.4.1931, sf. 1-2).*

* *Gazi Hz.'leri gösterilecek namzetleri tetkike başladılar (Cumhuriyet, 8.4.1931).*

* *Gazi Hz.'leri gösterilecek namzetleri tespit ettiler (Cumhuriyet, 14.4.1931, sf. 1).*

* *Liste dün gec e hazırlandı, İsmet Pş. ve Recep Peker B. dün Gazi Hz.'nin nezdlerinde içtima ettiler (Cumhuriyet, 21.4.1931, sf. 1).*

* *Müntehib-i sanilere Gazi Hz.'nin beyannamesi (Cumhuriyet, 21.4.1931, sf. 1).*

* *Gazi Hazretlerinin millete beyannamesi: "Sevgili vatandaşlarım, sizden bana ve şerefli yakın tarihimizin*

unutulmaz hatıralarını taşıyan fırkanıza itimadınızı isterim". (Cumhuriyet, 24.4.1931, sf. 1-5).

Seçim bitmiş, millet, vekillerini, gazete haberlerinden izlediğimiz üzere "seçmiş" Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne göndermiştir. T.B.M.M. belki garip bir tesadüf, belki de, özel "demokratik" bir gerek olarak bütün kararları oy birliği ile alır. Bütün üyelerin olumlu oy verdiği Meclis toplantılarının istisnasına Dörtlü Takrire kadar (1945) rastlamıyoruz. Bu çerçeve içerisinde Meclis bir de Cumhurbaşkanı seçecektir.

Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanı, yürütmenin sembolik başıdır. 1924 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının yetkileri, halen yürürlükteki anayasadakinden (1961) farklı seviyede değildir. Cumhurbaşkanı, çoğu Batı Avrupa ülkeleri cumhuriyet ve krallıklarında olduğu gibi, sorumsuz, resmî kabul ve törenlerde bulunan, bakanlar kurulu kararları ve bazı özel tayin kararnameleri imzalayan bir devlet başkanıdır(*). Bu durum Türkiye'deki "tepki cumhuriyeti" anlayı-

*) Birinci Cumhurreisinin günlük hayatıyla ilgili olarak 12 yıl sofracı ve hizmetçilikle yanında bulunan bir zatın hâtıralarında şu bölümleri iktibas ediyoruz: "Atatürk sabahları erken kalkmazdı. Geceleri çok geç, çoğunlukla şafak sökerken yattığı için, gündüz saat onbir, onikiye doğru kalkar (dı)" (sf. 30). "Gezintiden sonra sofra faslı başlıyor ve çok geç saatlere dek sürüyordu. İçkili olan akşam yemeklerinde yakın arkadaşları, Kabine üyeleri de hazır bulunuyor, birçok memleket meseleleri burada hallediliyordu. (Vurgu bize ait değildir, D.M.D.) Sofrasına belirli mesleklerdeki eski dostları ve silah arkadaşlarından başka, bilim, sanat, ticaret, endüstri dünyasının tanınmış kişilerinin topluca çağrıldığı da olurdu. Bu hâl, 1938 yılı haziranına dek, yani hastalığı kendisine değişik bir yaşayışı zorunlu kılıncaya kadar sürüp gitti". (sf. 18).

şına da uymaktadır. Müstebit sultanlar bütün yetkileri ellerinde tutuyorlardı!.. Bu yüzden, memleket zarara uğramıştı! Yeni yönetimde büyük görev ve sorumluluk sahibi devlet başkanı -Anayasaya göre- yer almamaktaydı. Hukuk devletinin gerekleri çerçevesinde bir cumhurbaşkanının sorumluluk ve yetkileri belirlidir. (1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanının sorumluluk ve yetkileri 31-44'üncü maddelerde düzenlenmiştir).

Buna rağmen M. Kemal'in yakınında bulunmuş ünlü yazarlardan Falih Rıfkı Atay soruyor:

"Atatürk diktatör müydü?"

(Çankaya, 1969, sf. 520, satır: 1)

Atatürk'ün yakınında bulunmuş bayan Prof. anlatı-

"O gece yemek, sabahın beşine kadar sürmüştü. çoğu geceler böyle olur, meclisin horozlar öterken dağıldığı görülürdü. Bu yüzden Atatürk de sabah saat beşten önce yatağına girmezdi... Atatürk her gece yarım kilo (şarap) içerdi. Mezesi de sadece tuzlu leblebiydi". (sf. 21)

"Atatürk'ün sofrada günlük olayların dışında harf devrimi, din devrimi gibi yeni ve heyecanlı konular da ortaya attığı olurdu... Herkesi konuşturur... Son sözü her zaman kendisi söylerdi".

"Sofra konuşmalarında konuyu hep kendisi açar, başkalarının konu ortaya atmasına meydan vermez, sorduğu soruların karşılıklarını büyük bir dikkatle dinlerdi. Başkalarının yaptığı prensiplere değil, ancak kendi prensiplerine uyardı. Bir gün yurdumuza gelen bir yabancı gazetecinin yaptığı görüşmede "Programınız nedir?" sorusuna "Programım benim hareketimden çıkar" karşılığını vermişti". (sf. 31).

"İçkiyi içtikten sonra sanki vahiy geliyordu. İçmediği zamanlar sakin, saygılı, çekingen, kibar bir salon adamıydı. İltifat etmesini de çok iyi biliyordu. Yalana ve riyaya katlanamıyordu. Özel hayatında da çok sakin olan Atatürk'e üç kadeh içtikten sonra vahiy geliyordu. Peygamberler gibi. Bütün kararları o zaman veriyordu. Hepsi de isabetli şeylerdi. Devrimlerin çoğunu ayık kafayla yapmaya kalksaydı, belki de başaramazdı". (sf. 255)

(Cemal Granda: *Atatürk'ün Uşağı İdim.* Hürriyet Yay. İstanbul, 1973).

yor:

"Gazi Mustafa Kemal, bu işler için muhakkak ki, hukuk kitapları okumuştur. Fakat onların hiçbirisini, aynen tatbik mevkine koymamıştır".

"Hatta bir gün kendi anlattığından işittiğime göre, meşhur bir Türk hukukçusu, kendisine: 'Bu tatbik ettiğiniz esaslar hiçbir hukuk kitabında yoktur' diyor. Mustafa Kemal'in cevabı şudur:

"Tatbik edilip tecrübe edilen işler, kaide prensip haline gelirler. Ben yapayım, siz kitaba yazarsınız".

(Prof. Afet İnan'dan Kemal Arıburun: *Atatürk'ten Anılar*. İş Bankası Yay. 1969, sf. 317).

Garip, garip olduğu kadar da şaşırtıcı, "Atatürk diktatör müydü?" diye soruyor Falih Rıfkı. Yıllarca öncesinin gazetelerinde yer alan bir habere takılıyor gözümüz:

"Peçesini atan Türkiye".

"Atatürk yarım bir ilâhtır; Türklerin babasıdır. Hiçbir Devlet şefi için hayatında bu kadar heykel dikilmemiştir. Ne Mussolini'nin, ne Hitler'in, ne de Lenin'in anıtları onunkilerle ölçülemez". (Cumhuriyet, 5.8.1935, sf. 1-5).

Acaba, ünlü yazarı bu soruyu sormaya zorlayan sebep Cumhuriyet aydınlarının zihni yapıları mıdır? Bu zihniyet M. Kemal'e bir ilâhın özelliklerini vermeye kadar gider çünkü. Bakın devrin ünlü bir yazarı neler söylüyor.

Yürekten sesler

"Atatürk'ün tapkınıyız. Herşey (O)'dur. Her yerde (O) var.

Her gökte (O) eser. Her enginde (O) çağlar.

Biz (O)'yuz, (O) biz.

Atatürk, benim değildir.

Atatürk, senin değildir.

Atatürk, onun değildir.

Atatürk;

Benimdir, senin, onundur, acunundur, evrenselindir, geçmişlerindir, geleceklerindir, ilksizliğindir, sonsuzluğundur.

Herşeyde Atatürk!

Yerde O!.. Gökte O!.. Denizde O!.. Varda O!.. Yokta O!.

Herşeyde O!..

Atatürk!

Onun yüreği okyanustur: Türk için; Yurt için! Barış için;

İnsanlık, insanlık, insanlık için köpüklenip dalgalanır.

Herşey O'dur;

(O) herşeydir.

Herşeyde Atatürk!

Yerdedir, göktedir, sudadır.

Alandadır, diktedir, pusudadır.

Görünmezi görür! Bilinmezi bilir. Duyulmazı duyar!
Sezilmezi sezer, ezilmezi ezer!
Hep, her (O) dur!
Herşeyde Atatürk!
Elimizi yüzümüze;
Gönlümüzü özümüze kapıyoruz.
Biz sana tapıyoruz!
Her yerde... Herşeyde... Her işte, her gidişte... Hep (O)!
Hep (O)! Hep (O)! Hep Atatürk!
Ey dilim bu ne dildir?
Bu dili acuna bildir!
Ah! Atatürk! Atatürk! En büyüksün, en büyük!
Bir dizginsiz at gibi, bırak beni koşayım!
Gösterdiğin kırana koşayım, ulaşayım!
Varsın! Teksin! Yaratansın!
Sana bağlanmayanlar utansın!
Ah! n'olaydın, n'olaydın... sade Türk'ün olaydın.
Altın sel oldun Atam!
Evrensel oldun Atam,
Mutlarda günler bana,
Umulmaz ünler bana"
Bu sesim:
İçten geliyor içten!
Beni sen yaratmadın, balçıktan kerpiçten!

Beni benden yarattın, kendini bana kattın Atam,
Atam,
Atatürk!
En büyüksün, en büyük!

(Aka Gündüz)
Hakimiyet-i Milliye (Ulus)
4.1.1934, sf. 3

Bu yazıdaki birçok söyleyiş hiç de yabancımız değil; herşeyde, her yerde, gökte, denizde, yerde bulunan, gören, bilen; tek ve yaratan...

Yazar yalnız değil bu eğilimde;

"Ne örümcek ne yosun
Ne mucize, ne füsun
Kâbe arabın olsun
Bize Çankaya yeter".

(Kemalettin Kamu)

"Yoktan var ediyor Tanrı gibi herşeyi".

(Y. Ziya Ortaç)

Veya:
"Bizim mevlut"
"Gök kubbenin altında birden dize gelerek...
"Gel ey 19 Mayıs, eşsiz sabah, merhaba!
"Ey Samsun'da karaya çıkan ilâh, merhaba!
"Merhaba ey yükselen güneş Anafarta'dan!

"Merhaba ey kurtaran Türklüğü bin vartadan.
"Merhaba ey Türklüğe alın yazısı yazan!
"Merhaba Dumlupınar, Sakarya, İzmir, Lozan!
"Merhaba ey birbiri ardından inkılâplar!
"Merhaba ey ezelî, feyizli eşsiz bahar!
"Merhaba ey ilâhın en yakın arkadaşı!
"Merhaba ey devletin ak alnı, aziz başı!
"Merhaba Cumhuriyet! Merhaba halk devleti!
"Merhaba ey dünyanın büyük yiğit milleti!.."
Doğuran bir gün, bir gün: doğuracak muttasıl.
Her Türk'ün tevellüdü 19 Mayıs asıl...
Gün geldi, güneş battı, yıldızlar söndü, yandı;
Ne bahtımız ağardı ne şevkimiz uyandı;
Neden sonra... Ne yıldız, ne gün, ne hilâl gibi
"İlk çamurdan beden! Üflenen ruh" dediler...
"Son tufanda Türklüğü kurtaran Nuh" dediler...
Ne ilk ruhu anarım, ne de Nuh'u tanırım:
Neyin eşi deseler "Gazi"yi kıskanırım;
Mikyas tanımıyorum efsane mazi gibi.
(B. Kemal Çağlar)

Bir başkası,
"Atatürk'e tekbir"
"Atatürk ekber! Atatürk ekber! Ancak O var: Atatürk!
Evliya odur, peygamber odur, sanatkâr Atatürk.
Talihe hakim, zekâya önder, doğma serdar Atatürk,
Bunları geçti insan büyüğü: Kendi kadar Atatürk!

Atatürk ekber! Atatürk ekber Bizde O var: Atatürk!
Ne evliya, ne de peygamber... Halkına yar Atatürk!"
(Betin, 1950, Sonrakiler Defteri'nden)

Bunlar şiirden öteye geçemez şüphesiz. Ama, buna rağmen, "Atatürk diktatör müydü?" diye soruyor Falih Rıfkı.

"Rejimine bakarsanız evet" diye cevaplıyor.
(Çankaya, sf. 520, satır: 1).

Din ve Vicdan Hürriyeti

Cumhuriyet'in siyasî rejimi üzerine tespitleri daha fazla uzatmayacağız. Bu sebeple, Cumhuriyet siyasî rejiminin ana vesikası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan hak ve hürriyetlerle bunların uygulamaları hakkında da fazla birşey söylemeyeceğiz. Ancak, "Vicdan hürriyeti mutlak ve taarruz edilemez, ferdin tabiî haklarının en mühimlerindendir", ifadesini, Türkçe ezan meselesini, buna dayalı Bursa nutku(*), dinde reform yapıp camilere org yerleştirme komisyonu (1927), dinî eğitim veren mekteplerin talebe bulamamaktan(!) süratle kapanması ve bazı vakıf camilerin halkevi ya da depo haline getirilmesi, satılması gibi görünür olaylarla birlikte değerlendirilmesi gereğini belirtmeden geçemeyeceğiz.

---

*) Zaman zaman söylenip söylenmediği tartışma konusu olan bu nutuk, bir sofra konuşması şeklinde Bursa'da, ezanın Türkçe okunmaması üzerine yapılmıştır. (Cumhuriyet tarihinin büyük gericilik hâdiseleri arasında sayılan bu konu ile ilgili gelişmeleri ve geniş çaplı tutuklamaları 1933 yılının ilk aylarının gazetelerinden izlemek mümkündür).

İktisadî Demokrasi

Cumhuriyet ideologlarının ısrarla sahip çıktıkları "demokrasi"nin iktisadî bir öz taşıyıp taşımadığı da tartışma konusu olmuştur. Sol eğilimli birçok akım, asıl fikrini savunabilmek için, ilk Cumhuriyet yıllarındaki devletçilik uygulamalarına dikkati çekip, kendi düşüncelerinin bu dönem ideolojisinin devamı mahiyetinde olduğu iddialarıyla ortaya atılmışlardır.

Hafiza-i beşer...

İnsan hafızası zayıftır. Hele teknolojinin tahrip edici tesirleri dikkate alınırsa, geçmişle ilgili bilgileri insanların hafizalarında değil, tarih kitaplarında aramak yerinde olacaktır. Ancak, söz konusu ettiğimiz dönemin tarihi henüz yazılmadığı için masa başı spekülasyonları gayet kolay yapılabilmektedir. Bir nevi "asr-ı saadet" dönemi olarak kabul edilen M. Kemal'in Cumhurbaşkanlığı yılları birçoklarının kafasına bütün yanlışlık, eksiklik ve en ufak hatadan münezzeh bir çağ olarak yerleşmiştir. Anayasa dersleri veren bir profesör, aynı fakültedeki bir öğretim üyesi Türkiye'de yabancı sermayeyle ilgili çalışmasında, Atatürk döneminde yabancı sermayeye tanınan imkânları ve Türkiye'ye bu sırada gelen dış sermayeyi belgeleriyle ortaya koyunca, şaşkınlıkla "Atatürk devrinde yabancı sermaye olur mu?" diye yakasına sarılmıştı...

Devletçilik

Bu çerçevede ilk Cumhuriyet yıllarının ağır bürokra-

tik yapılı devletçiliğin hangi ilke ve amaçlara dayandığı üzerinde durmak istiyoruz.

Yazımıza kaynak olarak aldığımız kitaba döndüğümüzde, demokrasinin siyasî mahiyette olduğunu ifade eden cümlelere sık sık rastlayacağız. Ne demektir siyasî demokrasi? 1789 Fransız burjuva ihtilâli "eşitlik" sloganını alem yapmıştı. Bu hukukî "mahkeme önünde eşitlik, siyasî (oy vermede) eşitlik demekti. Aç bir insanla, hakimi servete boğacak diğer bir insanın mahkeme önünde eşitliği ile, gününü bileklerinin gücüne bağlamış sefalet içinde işçi ve diğer tarafta onu istismar eden, çalışıp çalıştırma hususunda mutlak söz sahibi patronun sandık başındaki eşitliğinin herşeyi halletmediği sonraki yüzyılda anlaşıldı. Birbirini takip eden ihtilâller XX. yüzyılın tavizci kapitalizmini ve sosyalizmini hazırlıyordu.

Türkiye'ye Gelince

Batılı sömürgecilerin yüzyıllardır sistemli bir şekilde, iktisadî istismar sahası haline getirme çabaları sonucu Osmanlı Devleti, gücünü yitirmiş, Avrupa'ya karşı ağır borçların altına girmişti. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, üstüste gelen savaşlarda ülke yanmış, yıkılmış, iktisadî kaynakları işletecek insan gücü gazi-şehit olarak üretim dışı kalmıştı.

Cumhuriyet, böyle bir tarihî oluşumun fakir, harap Anadolu'su üzerinde kurulur. Değil büyük sanayici sermayesi, tüccar sermayesi bile küçük birikimler halindedir.

Azçok güçlü tüccar - sanayici sermayedarlar azınlıklara mensuptur. Türkler, küçük kasaba ve şehirlerde, ticaret ve zenaata dayalı, kapalı pazarlar için üretim yapan bir iktisadî yapı çerçevesindeyken azınlıklar ithalat ve ihracatı da ellerinde tutmaktadırlar. Beynelmilel kapitalizmin Türkiye temsilcileri, azınlık tüccarları, saltanatlarını Cumhuriyet yıllarında da sürdürmüşlerdir. Buna mukabil, çok cılız Türk tüccar sermayesi azınlıkların hakimiyetine karşı, iktisadî gücün kendi ellerine geçmesini sağlamak yönünde girişimler içindedir. Bu amaçla, Millî Mücadele'nin muzaffer kumandanlarına yanaşılır. İzmir İktisad Kongresi'nde faal rol oynayan Türk tüccarlar, kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alınmasını sağlamışlardır. Bürokratlar (asker-sivil aydınlar) millî tüccarlardan farklı bir atmosfer içinde değildirler. Liberal iktisadın Türk bürokrasisini etkilemesi, "teşebbüs-ü şahsîcilik"ten geçerek, millî sanayici ve tüccarlar oluşturmak çabalarına kadar gider. Bu serbest piyasa iktisadının hakim kılınması, ama bir yandan da serbest rekabet şartları içinde üretim ve pazarlamayı gerçekleştirmeleri gereken tüccar ve sanayicilere devlet imkânlarının yöneltilmesidir.

Bu çerçeve içerisinde hareket eden Cumhuriyet hükümetlerinin, Avrupa ülkelerinde yüzyıllar süren bir gelişim ve istismar mekanizmasının ürünü iktisadî yapıya özenerek, bazı teşebbüs sahipleri lehine işe karışması sonucu ortaya çıkan az gelişmiş kapitalizmi, müdahalelerin geniş halk kesimleri değil, belli bir zümrenin menfaatleri doğrultusunda yürütülmesi sonucu sıhhatli bir yapıya kavu-

şamaz. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti, Fransız İhtilali'nden yüzyıllar sonra, hâlâ Fransız Devrimi'nin sloganları çemberini kıramamıştır:

"*Malûmdur ki, Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi esasına müstenit (dayanan) bir devlettir. Demokrasi ise, esas itibariyla, siyasî mahiyettedir, fikridir, ferdidir; müsavatperverdir (eşitlikçidir).*

"O halde demokrasi esasına müstenit bir devlet, içtimaî muavenet (toplumsal yardımlaşma) sistemi veyahut bir iktisadî teşkilat sistemi değildir. Bunun için bu sahalara ait işlere, devletin karışmaması, bütün bu mahiyetteki işleri fertlere veya fertlerden mürekkep şirketlere bırakması mümkündür".

(*Medenî Bilgiler*, sf. 45)

Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde iktisadî alanların yalnız özel teşebbüse bırakılmadığını biliyoruz. "Devletçilik" Cumhuriyet'in altı ilkesinden biri. O halde, Cumhuriyet devletçiliği nasıl bir zihniyete, nasıl bir anlayışa dayanıyor?

"Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendisine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın mecburiyetini tatmin edecek derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de, fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek doğru olmaz. Mühim ve büyük işleri, ancak milletin umumî servetine ve devletin bütün teşkilat ve kuvvetine istinat ederek, millî hakimiyetin tatbik icrasını

tanzim ile muvazzaf (vazifeli) olan hükümetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunmalıdır". (sf. 48-49).

Buradan da anlaşılacağı gibi devlet, sermayedarları yetiştirinceye kadar devletçidir. Ne zaman ki iktisadi alanda sermayedarlar her türlü işi yapacak hale gelirler, o zaman devletçiliğe de gerek kalmayacaktır. Yani Cumhuriyet'in devletçiliği de bir manada "özel teşebbüsçü devletçilik"tir.

•

Midesiz Demokrasi

Yeniden söz konusu kitaba dönelim:

"a) Demokrasi esas itibarıyla siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye vatandaşların, siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihdaf eder (hedef alır)".

"b) Demokrasinin birinci hassasıyla müşterek ikinci bir hassası daha vardır. O da şudur: Demokrasi, fikrîdir; bir kafa meselesidir. Her halde, bir mide meselesi değildir". (sh. 31).

Evet, demokrasi mide meselesi değildir.

Bu sözü önde gelen yöneticilerin sözlü tavırları kadar resmî istatistikler de doğruluyor. "Demokrasi mide meselesi değildir".

Yıl: 1936. Cumhuriyet ilan edileli onüç yıl olmuş. "On yılda 15 milyon genç yaratılmasından, ana yurdun demir

ağlarla örtülmesinden" sonra, resmî bir ziraat anketinden Anadolu köylüsünün ne halde olduğunu çıkarmaya çalışalım. Fazla derine inmeden, sadece beslenme açısından. Sadece "doymak veya doymamak" açısından...

"Ziraat memleketlerinde umumiyetle gıda maddeleri fiyatları ucuz ve sanayi mamulâtı pahalı olduğundan geçinme masrafları hissesinin nispeten cüz'î olması lazım gelir. (Buna rağmen Türkiye'de) umumî geçinme masraflarının yüzde 60'ını gıda masraflarının teşkil etmesi, buralarda refah seviyesinin yükseltilmesine ne derece ihtiyaç olduğunu gösterir. Danimarka'da tarım ürünleri Türkiye'ye göre pahalı olmasına rağmen, gıda masrafları umumî bütçenin ancak yüzde 33'ünü teşkil etmektedir".

Orta Anadolu'da yetişkin erkek nüfus itibarıyla senelik gıda masrafları nispeti:

	GELİR GRUPLARI		
	I	II	
Masraflar	0-200 TL.	201-1000 TL.	0-1000
Gıda Masrafları %	57	58	58
Diğer Masraflar	43	42	42
Toplam	100	100	100

Anadolu köylüsünün hububat tüketimi, bütün beslenme giderlerinin yaklaşık olarak yarısını teşkil ediyor. Bu

durum "aşağı bir yaşayış seviyesine" delâlet eder. Fakir gruptaki hububat istihlâki, yetişkin erkek başına senede 416 kilo ekmeğe tekâbül ettiği halde, hali vakti nispeten daha iyi olan ikinci grupta bu istihlâkin (tüketimin) azalacak yerde 452 kiloya yükselmesi, köylünün 1935-36 senesinde ekmek ihtiyacını bile tamamıyla karşılayamamış olduğunu göstermektedir. II. grupta kâhil (yetişkin) erkek başına senelik ekmek istihlâki 1'nci gruba nazaran 70 kilo buğday ekmeği daha fazla, yani cem'an 34 kilo fazladır". (Türk çiftçisinin istihsal ve geçinme vaziyeti, 1936 ziraî anketinin mukayeseli neticeleri. Ekonomi Bakanlığı konjonktür servisi yayınları. Ankara 1938, sf. 41-55).

Bu durumda, demokrasi mide meselesi olmadığından, Anadolu köylüsü de günlerini ekmek bile yememek suretiyle demokratlığını ispat etmeye çalışarak geçiriyor olmalı! Yılda köylü başına üç kilo şeker tüketerek, tatlı yiyip tatlı sohbetler yapmak da mümkün... Falih Rıfkı diyor ki:

"Etimesgut köyünün bir İsviçre köyünden ne farkı var? İçinden asfalt yol geçiyor. Elektrik ahır kapılarına sokulmuştur. Yeşil tarlalarının ortasında, demiryolu rayları ile sulama kanalları birbirine karışıyor. Meydanlığa bir Hollanda mektebi oturtulmuştur. Onun arkasında akasya korusu iki tepeyi kaplamıştır. Dispanseri var; oteli var, çarşısı var. Soruyorum size, Etimesgut köyünün bir İsviçre köyünden ne farkı var?"

"Bizim köy, Kemalist köy. Türk ihtilâlinin köyü baştan başa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tûl-ü mevc ile dinleyen, ocağı başında gazetesinin köy saa-

tini okuyan Hamburg piyasasının zahire fiyatlarını soran Kemalist köylü... Bir hayal değildir".

(İnkılâp İdealleri. Bizim Köy, Kadro, S. 18, Haziran 1933).

Yaşasın Cumhuriyet

İlk Cumhuriyet yıllarının siyasî ve iktisadî yapısını resmî kalemlerin, resmî görüşlerin ve resmî istatistiklerin malzemelerini yapıştırmak suretiyle çizdik. İlk "yaşasın Cumhuriyet" çığlıklarının üzerinden on yıllar geçti. Milyonlarca lira bu yarım yüzyıllık geçmişin kutlanması için harcandı. Birkaç bin katmerli ense, birkaç bin değirmen göbek, birkaç bin patlak dudak ellerinde champagne, wisky, votka, martini, cin, rom, cognac, armagnac punch... kadehleri "Yaşasın Cumhuriyet" diye haykırışıyorlar. Neşeyle...

Yalnız bu birkaç bin kişi mi, yalnız bu ense, göbek ve dudak sahipleri mi? Milyonlar aynı hitabı tekrarlıyor: Yaşasın Cumhuriyet!

—Faizci, tefeci elinde inim inim inleyen, daha mahsulü yeşermeden aracıya ucuz bir bedelle kaptıran yokluk içindeki üretici köylüler:

—Sosyal güvenliğin "s"sinden, asgari ücretin "a"sından haberi olmayan dudakları çatlak, tabanları yarık tarım işçileri:

—Köylerinden birkaç dilim kuru ekmek için ayrılıp büyük şehirlerin kıyılarına gece karanlığında kondurduk-

ları ev(!)lerde yaşayanlar, yani büyük şehir paryaları;

—Bütün nutuklara, vaatlere rağmen, hâlâ cehaletle koyun koyuna, yol, su, mektepten yoksun, yurt dışına beyinlerini göçüren hekimlerimizin peşinden gidemediği için sağlıksız "köylü efendimiz";

—Enerjilerini Türkiye'nin imarı için sarfetmeleri gerektiği halde her ne hikmetse Almanya, Belçika ve hatta Avustralyalarda beynelmilel kapitalizmin kanlanması, göbek bağlaması için ölümcül bir gayretle çalışan işçilerimiz;

—Kafaları hiçbir şekilde insan olmak haysiyetini duyurmayacak şekilde üst üste istif edilmiş malûmatlarla meşgul edilip, çağını kavramasına yarayacak millî tarih bilgisini alması bile menedilen milyonlarca öğrenci;

—Üniversite kapılarında kendileri adına oynanan kumarın sonuçlarını, bir istikbâl ümidi olarak bekleyen, yurdun dört bucağından kopup gelmiş gençler;

Ve daha nice ezilmiş, maddî ve manevî sefalet içine gömülmüş milyonlarca halk...

Hançerelerini yırtarcasına, göğüslerinde tek milimetre küplük hava bırakmazcasına, yeni günlerin şafak pembeliğinde,

—Yaşasın Cumhuriyet!

diye bağırıyorlar.

Yaşasın Cumhuriyet!.

(1973)

ederek (sözü getirerek) hilafetin yalnız Türkiye halkına değil, bütün İslâm âlemine şumülü olması hasebiyle bu makam hakkında bir karar vermek Türk milletinin selahiyet-i haricinde bulunduğunu, makamı hilafetin bir noktay-ı irtibat (bağlılık noktası) olarak mahfuz bulundurulduğu ve işbu makama Türkiye'nin hakimiyeti milliyesini takyit (sınırlama) mahiyetinde hiçbir selahiyetin verilmeyeceğini ve zati hilafetpenahinin de aynı fikir ve kanaati mucip bulunduklarını zanneylediklerini izah eylemişlerdir.

(Bursa'da Şark sinemasında halkla konuşma, 22.1.1923), A.S.D. II, sf. 79.

Millî Tarih/B

....

"Hafızam aldanmıyorsa, Belgrat üzerinden Viyana'ya yürüyen büyük bir Osmanlı ordusunun başında bulunan en büyük Osmanlı padişahlarından birinin, bir sanatkâra ihtiyacı olmuştu. Bunu bulmak bir mesele-i mühimme teşkil etti. Nihayet efrat arasından biri çıktı. Fakat padişah bu hadiseden, orduyu hümayunları içinde bir sanatkârın bulunduğundan me'yus ve müteessir olmuştu. Padişah, sanatkârın orduya girmesi, ordunun selabetini muhil olacağı (gücünü azaltacağı) zehabında idi".

"İşte bu zihniyetin hakimiyeti şahane ve şamilesidir ki, binnetice Osmanlı ordusunu ve milletini iğneden ipliğe kadar, naldan mıha kadar her türlü ihtiyacını teminden

cahil ve aciz bıraktı. İhtiyacatının temini için milleti haraçgüzar kıldı (haraca kesti)"(*).

(Konya Askeri Nalbant Okulu'nda yapılan diploma töreninde, 3.IV.1922), A.S.D. II, sf. 32; Babalık, Sayı: 363

"Osmanlı Devleti maatteessüf ölmüştür. Babıali hükümeti maatteessüf ölmüştür; affedersiniz hata ettim! Maatteessüf demeyecektim, maaliftihar (iftiharla söylemeli ki) ölmüştür. Çünkü onlar ölmeseydi milleti öldüreceklerdi. Sonra mükerrer (sürekli olarak) hakaret ve tecavüze maruz bırakılan meclisi mebusanlar da ölmüştür. Onun yerine meclisi mebusan değil Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur (geçmiştir)".

(İzmir'de halk ile konuşma, 31.1.1923)

A.SD. II, sf. 88

---

*) Bu mevzuda kıymetli bir iktisat tarihi âlimimiz şöyle diyor: Osmanlı sultanlarının bu kadar titizlikle devşirip yetiştirdikleri talimli meslek ordularının askerleri, ne zamandan itibaren İstanbul'daki kışlalarından çıkıp memleketin en uzak köşelerindeki köy ve kasabalara kadar dağılmışlar ve oralarda bir iş tutup yerleşebilmişlerdi? Yağhane, debbağhane veya fırın işletmeciliği, değirmencilik, mumculuk, saraçlık gibi sanatlar; bozahane ve kahvehâne sahipliği; deri, keten, şap, kereste ticareti, vergi mültezimliği... Ne zamandan itibaren, ne için ve nasıl bu sahaların yabancısı olması lazım gelen bu harp adamlarının eline geçmişti? Bilmemekteyiz. Bu hâlin şümulünü ve devrin çarşı-pazar nizamı ve sanayi hayatının düzeni ve verimliliği üzerine yaptığı kötü tesirleri rakamlarla ölçmek ve tespit etmek de mümkün olmamaktadır... "Kapıkulu ocaklarının nizamlarına ait risalelerde "Hünkâr kulu olan kimsenin san'at ehli olmak kanun değildir. Zira, san'atı olan üç-dört akçeden ötürü sefere gitmez, bunda kârına meşgul olur..." Aynı şekilde bu risaleler tatlı bir masal gibi, birinci Selim veya Kanunî gibi padişahlar devrinde orduda, padişahın atının kırılan gemini tamir edecek bir askerin çıkmasına karşı, ordunun nizamı bozulmuş diyerek sultanların gösterdiği tepkiyi kaydetmektedir". (Ö. L. Barkan "Edirne askerî kassamına ait tereke defterleri" *Belgeler*, C. III. S. 5-6, sf. 59-60).

"Arkadaşlar, bütün bu etvar (tavırlar) ve harekât, tahkik olunursa, görülür ki, bu azametli, kudretli padişahlar takip ettikleri siyaseti hariciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir... Filhakika Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün harekât ve efali (işleri) bina ettiler... Osmanlı fatihleri, hakanları, müstevlileri (istilacıları)... Osmanlı halkı içindeki Türk milleti de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti. Bu netice arzettiğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi hakimiyetine malik bulunmamasından ve bu irade ve hakimiyetin şunun bunun elinde istimal edilegelmiş olmasından neşet ediyor (ileri geliyor). O halde katiyetle diyebiliriz ki, biz millî bir devir yaşamıyorduk ve millî bir tarihe malik bulunmuyorduk".

"Meselâ, Osmanlı tarihi baştan nihayetine kadar hakanların, padişahların şahısların, en nihayet zümrelerin hâl ve hareketini kaydeden bir destandan başka birşey değildir. Mazinin, asırların elimize tarih diye uzattığı kitabın mahiyeti bundan ibarettir".

(İzmir İktisat Kongresi açış söylevi, 17.11.1923)

A.S.D. II, sf. 102-104.

"Evet, arkadaşlar, o saraylar ve o sarayların etrafını çeviren hainler asırlarca bu milleti gaflette bıraktılar; onu nura koşmaktan menettiler. Onlar bu milleti ve memleketi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri para, diğeri askere muhtaç oldukları zaman! Bir baştan memleketi soyar-

lar, diğer yandan milletten aldıkları askerle Viyana'yı, Mısır'ı, İran'ı zapt için fütuhata kalkarlardı. Halbuki milletin o fütuhatta hiçbir emeli millîsi, arzuyu vicdanisi ve menfaati yoktu. Onların hırsı, onların şan ve şerefi için, bu milletin evlatları bir daha dönmemek üzere onların arkasından sürüklenirdi. Sonra onların, saraylardaki debdebe ve daratı (büyük gösterişi) temin için paraya ihtiyaçları vardı. Bu parayı milletten sopayla alırlardı".

(Adana çiftçileriyle konuşma, 16.11.1923)

A.S.D. II, sf. 121

"Filhakika vakayi-i tarihiyeyi (tarihi olayları) bu suretle tetkikten, kahramanlar ve cihangirleri vakayi-i tarihiye ile karşılaştırarak mukayeseden tevellüt edecek (doğacak) faideler pek çoktur. Ben de bu noktadan şunu arzederim ki, tarihen şanlar, şöhretler kazanmış pek çok insanlar millî noktadan fazileti haiz değildir. Meselâ hakikaten kudreti askeriye sahibi olan, Moskova'ya kadar giden, yangınlar, harabeler üstünden Fransız ordusunu sürükleyip eriten Napolyon'u düşününüz. Onun hareketleri Fransız milletinin hakikî ve millî menfaatlerini değil, kendi âmâli cihangirânesini tatmin içindi. Bunu tatmin için Fransa'nın milyonlarca güzide evladını eritti ve nihayet hepimizin bildiğiniz akibete uğradı. Bizim Osmanlı tarihindeki en büyük ve şanlı görülen harekâtı da aynı noktadan tetkik, aynı mahiyette mukayese etmek mümkündür".

"Arkadaşlar, bütün bu etvar (tavırlar) ve harekât, tahkik olunursa, görülür ki, bu azametli, kudretli padişahlar takip ettikleri siyaseti hariciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir... Filhakika Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün harekât ve efali (işleri) bina ettiler... Osmanlı fatihleri, hakanları, müstevlileri (istilacıları)... Osmanlı halkı içindeki Türk milleti de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti. Bu netice arzettiğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi hakimiyetine malik bulunmamasından ve bu irade ve hakimiyetin şunun bunun elinde istimal edilegelmiş olmasından neşet ediyor (ileri geliyor). O halde katiyetle diyebiliriz ki, biz millî bir devir yaşamıyorduk ve millî bir tarihe malik bulunmuyorduk".

"Meselâ, Osmanlı tarihi baştan nihayetine kadar hakanların, padişahların şahısların, en nihayet zümrelerin hâl ve hareketini kaydeden bir destandan başka birşey değildir. Mazinin, asırların elimize tarih diye uzattığı kitabın mahiyeti bundan ibarettir".

(İzmir İktisat Kongresi açış söylevi, 17.11.1923)

A.S.D. II, sf. 102-104.

"Evet, arkadaşlar, o saraylar ve o sarayların etrafını çeviren hainler asırlarca bu milleti gaflette bıraktılar; onu nura koşmaktan menettiler. Onlar bu milleti ve memleketi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri para, diğeri askere muhtaç oldukları zaman! Bir baştan memleketi soyar-

lar, diğer yandan milletten aldıkları askerle Viyana'yı, Mısır'ı, İran'ı zapt için fütuhata kalkarlardı. Halbuki milletin o fütuhatta hiçbir emeli millîsi, arzuyu vicdanisi ve menfaati yoktu. Onların hırsı, onların şan ve şerefi için, bu milletin evlatları bir daha dönmemek üzere onların arkasından sürüklenirdi. Sonra onların, saraylardaki debdebe ve daratı (büyük gösterişi) temin için paraya ihtiyaçları vardı. Bu parayı milletten sopayla alırlardı".

(Adana çiftçileriyle konuşma, 16.11.1923)

A.S.D. II, sf. 121

"Filhakika vakayi-i tarihiyeyi (tarihi olayları) bu suretle tetkikten, kahramanlar ve cihangirleri vakayi-i tarihiye ile karşılaştırarak mukayeseden tevellüt edecek (doğacak) faideler pek çoktur. Ben de bu noktadan şunu arzederim ki, tarihen şanlar, şöhretler kazanmış pek çok insanlar millî noktadan fazileti haiz değildir. Meselâ hakikaten kudreti askeriye sahibi olan, Moskova'ya kadar giden, yangınlar, harabeler üstünden Fransız ordusunu sürükleyip eriten Napolyon'u düşününüz. Onun hareketleri Fransız milletinin hakikî ve millî menfaatlerini değil, kendi âmâli cihangirânesini tatmin içindi. Bunu tatmin için Fransa'nın milyonlarca güzide evladını eritti ve nihayet hepimizin bildiğiniz akibete uğradı. Bizim Osmanlı tarihindeki en büyük ve şanlı görülen harekâtı da aynı noktadan tetkik, aynı mahiyette mukayese etmek mümkündür".

Mustafa Kemal Paşa burada Fatih'in geniş mikyastaki garp siyasetini, Selim'in şarkta ve cenupta yapmak istediği aynı siyaseti ve Kanuni'nin her iki siyaseti birleştirerek takip ettiği cihangirane siyaseti etrafıyle ve bütün delâili tarihiyesiyle (tarihi delilleriyle) mevzuubahis ederek bunlarda milletin hakiki menfaatine mugayir (aykırı) ve muzir olan mahiyetleri, bu şanlı seferler yüzünden uzak ve yabancı topraklarda milyonlarca evladı vatanın tebah olup (tükenip) gittiğini anlattıktan sonra...

(Afyonkarahisar Belediye Meclisi üyeleriyle konuşma, 23.III.1923) A.S.D. II, sf. 161-162 Hâkimiyeti Milliye: 2.IV.1923.

"... Ecdadımız Türkler buraya sahip olup yerleştikten sonra kaç Türk tacidârı, kaç Osmanlı şehzadesi taç ve taht, saltanat kavgasıyla Bursa'ya hücum etmişler; yakmışlar, yıkmışlar, ahalisini soymuşlar. Zavallı Bursa ve Bursalılar bu saltanat düşkünlerinin baziçesi (oyuncağı) halinde ne acı günler geçirmiştir".

(Bursalılarla konuşma, 11.IX.1924).

(A.S.D. II. 183; Hâkimiyeti Milliye 14.IX.1924)

"Cumhuriyet nedir ve sultanlıktan farkı nedir?

"Cumhuriyet fazilet-i ahlâkiyeye, (ahlâki fazilete) müstenit (dayanan) bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir.

"Sultanlık korku ve tehdide müstenit bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli namuskâr insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya, tehdide müstenit olduğu için korkak,

zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir(*). Aradaki fark bundan ibarettir"(**).

(İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda bir konuşma, 14.X.1925) A.S.D. II, sf. 231; Hakimiyeti Milliye; 15.X.1925

---

*) M. Kemal 1881'de doğdu. Cumhuriyet ilân edildiğinde 43 yaşındaydı.

**) "Cumhuriyet rejiminin kurulmasına rağmen herkes Atatürk'e "Paşam" diye hitap ederdi. Beylik, paşalık, kalktığı halde bu "paşa"lık, Atatürk için kalkmadı. Bu ölünceye dek sürdü". (C. Granda, a.g.e., sf. 20).

II. Batılılaşma ve Aydın Yabancılaşması/A

"... *Milleti* uzun asırlar gaflette bırakan esbabı mütenevvia (çeşitli sebepler) arasında hakikî noktayı, bir kelime ile ifade etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin sebeb-i kat'isi zihniyet meselesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler herşeyden evvel bütün fertleriyle salim bir zihniyete sahip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, sakim (hasta), sefih olan bir heyeti içtimaiyenin (topluluğun) bütün mesaisi (çalışması) hebadır (boşadır)".

....

"... *Bizim* milletin, bilhassa, münevveranımızın (aydınlarımızın) çok dikkatle, çok ehemmiyetle nazarı itibare alacağı bir sebep vardır ve bence bu sebep şimdiye kadar terakki edemeyişimizin, en son kademede kalışımızın - unutmayalım- memleketimizin baştan başa harabe oluşunun sebebi aslisidir (gerçek sebebidir). İnhitâtımızın (çöküşümüzün) bu ana sebebini şu nokta teşkil ediyor; İslâm âlemi iki sınıf ayrı heyetlerden mürekkeptir. Biri ekseriyeti teşkil eden avam (halk), diğeri ekalliyeti (azınlığı) teşkil eden münevveran (aydınlar). Bozuk zihniyetli mil-

letlerde ekseriyeti azime (büyük çoğunluk) başka hedefe, münevver denen sınıf başka zihniyete mâliktir. Bu iki sınıf arasında zıddiyeti tamme (tam zıtlık), muhalefeti tamme (tam muhalefet) vardır. Münevveran kitle-i asliyeyi kendi hedefine sevk etmek ister; kitle-i halk ve avam ise bu sınıf-ı münevvere tâbi olmak istemez. O da başka bir istikamet tayinine çalışır. Sınıfı münevver telkinle, irşatla kitle-i ekseriyeti kendi maksadına göre iknaa muvaffak olamayınca, başka vasıtalara tevessül eder (sarılır). Halkı tahakküm ve tecebbüre (zorlamaya) başlar; halkı istibdatta bulundurmaya kalkar. Artık burada asıl tahlili noktaya geldik. Halkı ne birinci usûl ile ne de tahakküm ve istibdat ile kendi hedefimize sürüklemeye muvaffak olmadığımızı görüyoruz; neden?"

"Bunda muvaffak olmak için münevver sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabiî bir intibak olmak lazımdır. Yani sınıf-ı münevverin halka telkin edeceği mefküreler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Halbuki bizde böyle mi olmuştur? Münevverlerin telkinleri milletimizin umku-u ruhundan (ruhunun derinliğinden) alınmış mefküreler midir?"

"Şüphesiz hayır, münevverlerimiz içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat umumiyet itibarıyla şu hatamız da vardır ki, tetkikat ve tetebbüatımıza (araştırma ve incelemelerimize) zemin olarak alelekser (çok kere) kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi anenelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız. Münevverlerimiz belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır,

lâkin kendimizi bilmeliyiz".

"Münevverlerimiz milletimi en mes'ut millet yapayım der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım der. Lâkin düşünmeliyiz ki, böyle bir nazariye hiç bir devirde muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan birşey diğer milleti için felâket olabilir. Aynı sebep ve şerait birini mesut ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifade edelim, lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz".

"Milletimizin tarihini, ruhunu, ananâtını (geleneklerini) sarih (açık), salim (korkusuz), dürüst bir nazarla görmeliyiz. İtiraf edelim ki, hâlâ ve hâlâ münevveranımızın gençleri arasında halk ve avama tetabuk (uygunluk) muhakkak değildir. Memleketi kurtarmak için bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmak, yürütmeye başlamadan evvel bu iki zihniyet arasındaki tetabuku tevlit etmek (birleştirmek) lazımdır. Bunun için de biraz avam kitlesinin yürümesini tacil etmesi (hızlandırması), biraz da münevverlerin çok hızlı gitmemesi lazımdır. Lâkin halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok ve daha ziyade münevverlere tevacüh eden (düşen) bir vazifedir".

(Konya gençleriyle konuşma, 20.III.1923)

A.S.D. II, sf. 138-141; Hâkimiyeti Milliye; 26.III.1923

"Tarz-ı telebbüsümüzü (giyim tarzımızı) ifrata vardıranlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınını taklit eden-

ler düşünmelidir ki, her milletin kendine mahsus an'anesi (geleneği), kendine mahsus âdatı (âdetleri), kendine göre millî hususiyetleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin mukallidi (taklitçisi) olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dahilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki, hüsrandır".

(Konya kadınları ile konuşma 21.III.1923)

A.S.D. II, sf. 150; Hâkimiyeti Milliye: 29.III.1923

Batılılaşma ve Aydın Yabancılaşması/B

"Muhterem ahali, birbirimizi aldatmayalım. Medenî cihan çok ilerdedir. Buna yetişmek o daire-i medeniyete dahil olmak mecburiyetindeyiz. Bütün safsataları bertaraf etmek lazımdır. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü asarı medeniyesini de alacağız".

(Akhisar'da bir konuşma, 10.X.1925)

A.S.D. II, sf. 224; Hâkimiyeti Milliye: 12.X.1925

III. Millî Mûsikî

"Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak şarkın en mümtaz mûsiki heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Müniretül Mehdiye Hanım san'atkârlığında muvaffak oldu".

"Fakat benim Türk hissiyatım üzerinde artık bu

mûsiki, bu basit mûsiki, Türk'ün çok münkeşif ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez. Şimdi karşıda medenî dünyanın mûsikisi de işitildi. Bu ana kadar şark mûsikisi denilen terennümler karşısında kansız gibi görünen halk, derhal harekete ve faaliyete geçti. Hepsi oynuyor ve şen şatırdırlar, tabiatın icabatını yapıyorlar(*). Bu pek tabiîdir. Hakikaten Türk, fıtraten şen şatırdır. Eğer onun bu güzel huyu bir zaman için fark olunmamışsa, kendinin kusuru değildir. Kusurlu hareketlerin acı, felâketli neticeleri vardır. Bunun fârikı olmamak, kabahatti".

"İşte Türk milleti bunun için gamlandı. Fakat artık millet hatalarını kanı ile tashih etmiştir; artık müsterihdir. Artık Türk şendir, fıtratında olduğu gibi, artık Türk şendir. Çünkü onu ilişmenin hatarnak olduğunu tekrar ispat istemez, kanaatindedir. Bu kanaat aynı zamanda temenmidir"(**).

(Türk yazı inkılâbı hakkında konuşma, 9.VIII.1928)

A.H.D. II, s. 252

(*) Caz müziği kastedilmiş olmalı. Klâsik Türk müsikisi de sükûnetle ve oturularak dinlenir. Karşılaştırmanın mahiyeti okuyucunun takdirine bağlıdır.

(**) Bu konuşmadaki Türk müsikisi aleyhtarı sözlere dayanılarak radyolarda Türk müsikisi yayınları yasaklanmıştı. Bu yasaklamanın kaldırılması hakkında şu bilgi ilgi çekicidir: "Radyolarda Klâsik Türk müziği çalınması yasağı bir akşam aşıldı. Bir gece sofrada Atatürk, konuklar arasında bulunan bestekâr Rifki Beyin ud ve tanburunu, eşi Vasfiye Hanımın sesiyle coşarak dinledikten sonra:

Rifki Beyefendi gidip İstanbul ve Ankara radyolarında birer konser veriniz' dedi.

Bu sözlerle radyolardan kaldırılan Klâsik Türk müsikisi, yeniden konulmuş oluyordu". (G. Oransay, a.g.e., s. 122).

IV. Harf Devrimi

"Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hammala, sandalyacıya öğretiniz, bunu vatanperverlik ve miliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin (toplumun) yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez nev'idendir. Bundan insan olarak utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir: İftihar etmek için yaratılmış, tarihin iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak, kafasının birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir iki sene içinde bütün Türk heyeti, içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir(*). Milletin yazısıyla da kafasıyla da bütün âlem-i me-

*) Türkiye'de okuma-yazma nisbetinin düşüklüğü İslâmî harflerle okuma-yazma öğrenmenin güçlüğüne yüklenmiştir. Lâtin harflerinin kabulüyle okuma-yazma nisbetini düşüren (!) eski yazıdan kurtulunmuş, kolay okunup yazılan Lâtin harflerine rağmen okur-yazar nisbetinde uzun süre büyük bir artış olmamıştır. M. Kemal'in hayatı boyunca bu nispet yüzde 20-25'i geçmedi. yüzde 40'ı geçmesi de 1960'dan sonradır. M. Kemal'in 1-2 yıl içinde okuma-yazma bilmez kimse kalmayacak dediği tarihten 42 yıl sonra, resmî 1970 istatistiklerine göre ise, okur-yazar nisbeti ancak yüzde 50'yi bulabilmiştir.

deniyetin (medeniyet dünyasının) yanında olduğunu gösterecektir".

Türk yazı inkılâbı hakkında konuşma, (9.VIII.1928) A.S.D. II, sf. 253

Not: Sözler,

Atatürk'ün söylev ve demeçleri, II. (1906-1938), İkinci baskı, Ank. 1959. (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay.)dan derlenmiştir.

2. BÖLÜM
AYDIN YABANCILAŞMASI

Batı hayranlarının hâli, hastalıklardan korunmak ve tam bir sıhhate sahip olmak arzusu ile tıp kitapları okuyan bazı kimselere benzer. Bunlar sonunda, kendilerinin bütün hastalıklara tutulmuş oldukları vehmine düşerek, hayatı mecburen katlandıkları tahammül edilmez bir yük, çaresiz ve uzun bir ızdırap olarak görmeye başlarlar.

Said Halim Paşa

1. AYDIN YABANCILAŞMASI

Bürokrasi çağ dışıdır

Çağdışı bir çağ

Türkiye'de sloganlar ve vecizeler devrine geri mi dönülüyor? Geçen yıllarda sıhhatli bir değişme olarak sloganlar ve vecizeler devrinin kapandığı, artık düşünmenin kınanmayacağı bir çağa geçileceği kanaati yavaş yavaş birçok zihinde yer ediyordu. Ancak zaman zaman meydana gelen hadiseler bu kanaati silip süpürecek mahiyettedir. Bu memlekette yıllarca önce de bazı ağızlardan dökülen "hikmet"ler afişlere, pankartlara, gazete, dergi ve kitaplara sıvaştırılır, bütün haberleşme mekanizması bu elemanlarla beyin yıkama ameliyesine girişirdi.

"Halkçıyız..." denirdi. Afişler, pankartlar, gazete, dergi, kitap, radyo... "Halkçıyız..." derdi. Âmir, memur, müstahdem "halkçıyız" derdi.

Halkımız bu "halkçılık"tan kahrolurdu. Halkevlerinde, "palas"larda bu beylerin düzenlediği baloları halkımız kapı aralığından bile göremez, esasen bu rezaletleri görmek de istemezdi. Bürokrasi lüks tüketimdeyken, sefâlet

sokak'larda kol geziyordu. Ekmek derdindeydi halkımız.

"— Milliyetçiyiz..." denirdi. Hemen bütün haberleşme araçları, bütün resmî ağızlar tekrarlardı: "Milliyetçiyiz..." Sonra, "Latin alfabesi", "Fransız metrik sistemi", "Frenk şapkası", "İsviçre Medenî (!) Kanunu", "İtalyan Ceza Kanunu", "Gregoryen takvimi", "Kilise müziği", "Amerikan cazbantı", "Batı klasikleri" vs... Velhasıl kültürün her sahasında günlük hayata ait her türlü davranışın taklide, Batı taklidine dayandığı bir vasat özlenir ve istenir, aksine her davranış mahkûm edilir, tahkir edilirdi.

"Laikiz" denir denmez bütün gırtlaklar çatlarcasına gerilir, matbaalarda en büyük puntonun de büyüğü hurufat baskıya geçer, radyoda en gür sesler haykırırdı. Halkımız kendisine gerici, mürteci, yobaz, çöl kanununa uyan cahiller diyen bu kendinden olmayanlara tebessümle mukabele ederdi.

50 yıllık tarihimiz böylesine sloganların kader haline geldiği bir yarım asır oldu. Bu itibarla sloganlar, vecizeler, nutuklar... çağdışı bir çağın belirgin unsurlarıdır.

İkinci ellinci yılın eşiğinde bürokrasi kısa bir süre için terk eder gibi göründüğü tavrını yeniden takınmış, maskesini yırtmıştır. Şimdi boğazı yabancı lokmasına, sırtı Amerikan hırzmasına, gönlü frenk yosmasına, beyni yabancı kusmasına alışmış komprador bürokrasinin dilinden düşürmediği bir söz var;

Şimdi yabancı sermaye beslemesi gayr-i millî basının rotatiflere, saatte binlerce devir yapıp, on binlerce renkli,

renksiz, sayfa basan baskı makinelerine aktardığı bir tabir var;

Radyolarda program sinyali, televizyonda program arası diası yerine kullanılan bir slogan var;

Bütün Türkiye'ye her türlü kitle haberleşme aracından yayılan bu söz, tabir slogan... Çarpa çarpa, keskinleşe sivrile, halkımızı bileye bileye bir noktaya, nihaî bir noktaya ilerliyor;

"Çağdışı"

Hitabı bir gün halkımızın işe talimli bileklerinden, aydınlık kafasından, imanlı göğsünden, tecvitli ve tevhitli ağzından yankılanarak tekrar sahiplerine dönecektir. Halkımız, müslüman halkımız, iman dolu sinesinden kopan narasıyla, bileklerinden taşan güçle, beyninden yankılanan kıvılcımla "çağdışı" hitabını bürokrasinin iki yüz yıldır utanmayı unutmuş suratına çarparak, bütün hayvanat, ins ve cin ne idüğü belirsiz bir hilkat garibesine dönüşecek bu mahlûku ibretle seyredecektir.

Gerçekte çağdışı bürokrasidir!

- İdeoloji planında Batılılaşmayı savunan bürokrasi çağdışıdır

Bu seviyede ortaya çıkan gerçek şudur: Batılılaşma Türkiye için en çağdışı akımdır. 200 yıllık tarihimiz bu gerçeği doğrulayan hadiselerin tarihidir. Türkiye Batılılaştıkça batmış, sömürgeleşmiş, yabancı emellere âlet ol-

muştur. Halkımız Batılılaşma süreci boyunca artan bir şekilde maddî ve manevî sefalete mahkûm edilirken, belli bir bürokrat kesimle bürokrat yaratığı burjuvazi lüks tüketime yöneltilecek gelire sahip olmuştur. Halkımız kendini sefalete mahkûm edenlere karşı öz benliğiyle, İslâmiyet'le karşı çıkınca bunun adı irtica, gericilik, çağdışılık olmuştur. Oysa gerçek irtica, gericilik; gerçek çağdışılık halkı sefalete mahkûm etmek, onu yabancı kültürlerin ve iktisatların oyuncağı yapmaktır.

- **Bürokrasi iktisadî ve ictimaî yapı planında çağdışıdır**

Bürokrasi, Batıyla bütünleşmeye yönelik bir iktisadî hayatın savunucusudur. Bu iktisadî yapı, Avrupa'nın sınıflaşmış toplumlarından farklı değildir. Bürokrasinin Türkiye'deki siyasî teşkilatının "sosyal demokrasi" deyimine sarılması hiç de tesadüf sayılamaz. Bütün Batı ülkelerinde artık kapitalizm sosyal demokrasiye sarılmış durumdadır. Bu memleketlerde sosyal demokrat ilkeler ileri sürmeyen kapitalist parti yok gibidir. Sosyal demokrasi, işçilere bazı günlük haklar bahşederek düzenin devamını sağlamaya yönelmenin diğer adıdır. Türkiye'de sosyal demokrasiyi savunanlar iki yönlü bir ilişki içindedirler. Öncelikle, dışa bağlı hale getirdikleri kültür-iktisat yapımızı alıştıkları Batılı yaşama tarzlarıyla devam ettirebilmek için kendilerini sosyal demokrasiye muhtaç hissetmektedirler. Bu hissin acillik derecesi, sosyal demokrasinin lideri pozisyonundaki kimsenin, Türkiye'nin iç ve dış buhran-

larla çevrili bir anında sosyal demokrat yönetimli Kuzey Avrupa ülkelerini ziyarette ısrarıyla ölçülebilir(*). Diğer taraftan, bürokrasi kendi yaratığı olan Türk sermayedarlarını rasyonel tekliflerle korumak, gereğinde ondan pay almak ve sermayedarlar kafilesine katılmak yollarını kapatmamak için(**), yumuşak, sosyal demokrasi görüşünü uygun bulmuştur. Böylece iç ve dış barış (Yurtta ve cihanda sulh) sosyal demokrasinin düzenden yana (Türkiye için katlı sömürüden yana) muhtevasıyla sağlanmış olacaktır. Bu itibarla sosyal demokrasi, Avrupa ülkeleri için bir kere çağdışıysa, Türkiye için iki kere çağdışıdır.

● Bürokrasi usûl (Metod-Yöntem) planında da çağdışıdır

Bürokrasi iktidarını kurarken Ortaçağ'dan kalma bütün usûlleri büyük bir başarıyla kullanmaktadır. Böylece XX. yüzyıl Türkiye bürokrasisiyle 600 yıl öncenin Bizans entrikacılığı, Avrupa engizisyonculuğu aynı usûllerde birleşmektedir. Bürokrasi iktidarını, kan dökmek, halka karşı bazı silahlı-silahsız grupları kışkırtmak, çeşitli biçimlerde güç kullanmak ve her türlü kin ve tezvirat tohumları atarak gerçekleştirmek ve sağlamlaştırmak çabasında-

*) CHP-MSP Koalisyonu, CHP Liderinin İskandinav ülkelerini ziyarete ısrarı, MSP'lilerinse Kıbrıs meselesi dolayısıyla buhranlı bir devrede bu dış ziyarete karşı çıkmaları neticesinde bozulmuştur. Şüphesiz bu görünürdeki sebeptir ve çok mânâlıdır.

**) Türkiye'de sermayedarların çoğu bürokrat menşelidir, hâlâ bürokratik mekanizma özel teşebbüse geçiş için geçerli bir yoldur.

dır. Çağdaş kitle-haberleşme araçlarını çağdışı usûllerin emrine vermek çağdışı olmaktan da öte bir zihniyeti ortaya koymaktadır.

● Çağdışı bürokrasi din istismarcısı, ilim istismarcısıdır

Bürokrasi bütün bu çağdışılıklarını örtüp-gizlemek için çeşitli baskı usulleri yanında bazı istismar usûllerine de başvurmuştur: "Çağdışı çağ"ın mutlak iktidar gücü bürokrasi, Türkiye'de yıllar boyu en ufak fikir ve ilim hürriyetine müsamaha etmemiştir. Fikir ve ilim hürriyeti namına piyasaya sürülenler de bürokrasinin çağdışı zihniyetini aksettiren mahsuller olmuştur. Bu yüzden Türkiye'de sosyal ilim namına ne üretildiyse şüphe ile bakmak lazımdır. Hele hele bu ürünler tarih ilmi sahasında ortaya konulmuşsa mutlaka yanlışlarla malül olduklarından şüphe etmemelidir. Bütün bunlara rağmen bürokrasi, aydın kesimi, yarım asır boyunca fikir ve ilim hürriyetinden bahsederek, fikir ve ilmi yaralamış, halk nazarında itibardan düşürmüştür. Bu da kavram istismarından başka nedir?

Bürokrasi, yıllarca dini ve dindarları baskı altında tutmuş ve bu şekilde dini ve dindarları siyasi istismardan koruduğunu iddia etmiştir. Bu sahada, bürokrasi iki yönlü bir istismara yönelmiştir. Birincisi, dinin bütün yenilikleri, ilerlemeleri (aslında kendi iktidarını) yok edeceğini, irticanın hortlayacağını iddia ederek, bir din-dindar fobisini bazı zihinlere kazımış, bu zihinlerin düşünme mele-

kelerini felce uğratarak her fırsatta istismar etmiştir*.
İkinci tarz istismar ise, bizzat dindar kitleyi istismar etme çabaları şeklinde belirmiştir. Objektif olarak bakıldığında, gerçek dindarların dini istismar etmeleri söz konusu olamaz. Gerçek dindar, dini konulara yöneldiğinde ve halkı bu açıdan diyalog kurup onun dertlerine çare aradığında herhangi bir istismar söz konusu değildir. Diğer taraftan dindar olmayan biri, sırf bazı çıkarlar sağlamak, siyasî yatırım yapmak amacıyla dinî konulara yönelmişse, bunun din sömürücülüğü, dinî duyguların istismarıyla neticeleneceği şüphe götürmez. Bürokrasi bazı devrelerde bu şekilde din istismarı yoluna gitmiştir. Böylece halkımızın sempatisini kazanacağını ummuştur. (Mekteplere din dersi koyma ve dinî öğretim yapan mektep açma müsaadesinin 1950'den önce CHP iktidarı devresinde gerçekleştirildiği hatırlanmalıdır).

*) Bürokrasi tavır olarak dine karşıdır. Ancak dine karşı oluşunu, İslâmiyet düşmanlığını, halkın tepkisinden korktuğundan inkâr eder. Bürokrasinin İslâm'a karşı bu tavrı bir yabancı ilim adamı tarafından da tespit edilmiştir. Tercümesinin ilk basımı resmî bir kurum (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) tarafından yapılan Moris Duverje'nin *Siyasi Partiler* adlı kitabından şu satırları aktarıyoruz: "Cumhuriyet Halk Partisinin ödevi, Orta Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani, **İslâmiyet'e karşı mücadele ederek,** Türkiye'yi "Batılılaştırmak" olmuştur". (2. bs, Bilgi Yay. sf. 359). Bu kitap, CHP'ne bağlı basında olumlu karşılanmış ve kitap hakkında takdirkâr yazılar yayımlanmıştır.

dır. Çağdaş kitle-haberleşme araçlarını çağdışı usûllerin emrine vermek çağdışı olmaktan da öte bir zihniyeti ortaya koymaktadır.

● Çağdışı bürokrasi din istismarcısı, ilim istismarcısıdır

Bürokrasi bütün bu çağdışılıklarını örtüp-gizlemek için çeşitli baskı usulleri yanında bazı istismar usûllerine de başvurmuştur: "Çağdışı çağ"ın mutlak iktidar gücü bürokrasi, Türkiye'de yıllar boyu en ufak fikir ve ilim hürriyetine müsamaha etmemiştir. Fikir ve ilim hürriyeti namına piyasaya sürülenler de bürokrasinin çağdışı zihniyetini aksettiren mahsuller olmuştur. Bu yüzden Türkiye'de sosyal ilim namına ne üretildiyse şüphe ile bakmak lazımdır. Hele hele bu ürünler tarih ilmi sahasında ortaya konulmuşsa mutlaka yanlışlarla malül olduklarından şüphe etmemelidir. Bütün bunlara rağmen bürokrasi, aydın kesimi, yarım asır boyunca fikir ve ilim hürriyetinden bahsederek, fikir ve ilmi yaralamış, halk nazarında itibardan düşürmüştür. Bu da kavram istismarından başka nedir?

Bürokrasi, yıllarca dini ve dindarları baskı altında tutmuş ve bu şekilde dini ve dindarları siyasi istismardan koruduğunu iddia etmiştir. Bu sahada, bürokrasi iki yönlü bir istismara yönelmiştir. Birincisi, dinin bütün yenilikleri, ilerlemeleri (aslında kendi iktidarını) yok edeceğini, irticanın hortlayacağını iddia ederek, bir din-dindar fobisini bazı zihinlere kazımış, bu zihinlerin düşünme mele-

kelerini felce uğratarak her fırsatta istismar etmiştir(*). İkinci tarz istismar ise, bizzat dindar kitleyi istismar etme çabaları şeklinde belirmiştir. Objektif olarak bakıldığında, gerçek dindarların dini istismar etmeleri söz konusu olamaz. Gerçek dindar, dini konulara yöneldiğinde ve halkla bu açıdan diyalog kurup onun dertlerine çare aradığında herhangi bir istismar söz konusu değildir. Diğer taraftan dindar olmayan biri, sırf bazı çıkarlar sağlamak, siyasî yatırım yapmak amacıyla dinî konulara yönelmişse, bunun din sömürücülüğü, dinî duyguların istismarıyla neticeleneceği şüphe götürmez. Bürokrasi bazı devrelerde bu şekilde din istismarı yoluna gitmiştir. Böylece halkımızın sempatisini kazanacağını ummuştur. (Mekteplere din dersi koyma ve dinî öğretim yapan mektep açma müsaadesinin 1950'den önce CHP iktidarı devresinde gerçekleştirildiği hatırlanmalıdır).

*) Bürokrasi tavır olarak dine karşıdır. Ancak dine karşı oluşunu, İslâmiyet düşmanlığını, halkın tepkisinden korktuğundan inkâr eder. Bürokrasinin İslâm'a karşı bu tavrı bir yabancı ilim adamı tarafından da tespit edilmiştir. Tercümesinin ilk basımı resmî bir kurum (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) tarafından yapılan Moris Duverje'nin *Siyasi Partiler* adlı kitabından şu satırları aktarıyoruz: "Cumhuriyet Halk Partisinin ödevi, Orta Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani, **İslâmiyet'e karşı mücadele ederek**, Türkiye'yi "Batılılaştırmak" olmuştur". (2. bs, Bilgi Yay. sf. 359). Bu kitap, CHP'ne bağlı basında olumlu karşılanmış ve kitap hakkında takdirkâr yazılar yayımlanmıştır.

dır. Çağdaş kitle-haberleşme araçlarını çağdışı usûllerin emrine vermek çağdışı olmaktan da öte bir zihniyeti ortaya koymaktadır.

● Çağdışı bürokrasi din istismarcısı, ilim istismarcısıdır

Bürokrasi bütün bu çağdışılıklarını örtüp-gizlemek için çeşitli baskı usulleri yanında bazı istismar usûllerine de başvurmuştur: "Çağdışı çağ"ın mutlak iktidar gücü bürokrasi, Türkiye'de yıllar boyu en ufak fikir ve ilim hürriyetine müsamaha etmemiştir. Fikir ve ilim hürriyeti namına piyasaya sürülenler de bürokrasinin çağdışı zihniyetini aksettiren mahsuller olmuştur. Bu yüzden Türkiye'de sosyal ilim namına ne üretildiyse şüphe ile bakmak lazımdır. Hele hele bu ürünler tarih ilmi sahasında ortaya konulmuşsa mutlaka yanlışlarla malül olduklarından şüphe etmemelidir. Bütün bunlara rağmen bürokrasi, aydın kesimi, yarım asır boyunca fikir ve ilim hürriyetinden bahsederek, fikir ve ilmi yaralamış, halk nazarında itibardan düşürmüştür. Bu da kavram istismarından başka nedir?

Bürokrasi, yıllarca dini ve dindarları baskı altında tutmuş ve bu şekilde dini ve dindarları siyasi istismardan koruduğunu iddia etmiştir. Bu sahada, bürokrasi iki yönlü bir istismara yönelmiştir. Birincisi, dinin bütün yenilikleri, ilerlemeleri (aslında kendi iktidarını) yok edeceğini, irticanın hortlayacağını iddia ederek, bir din-dindar fobisini bazı zihinlere kazımış, bu zihinlerin düşünme mele-

kelerini felce uğratarak her fırsatta istismar etmiştir(*). İkinci tarz istismar ise, bizzat dindar kitleyi istismar etme çabaları şeklinde belirmiştir. Objektif olarak bakıldığında, gerçek dindarların dini istismar etmeleri söz konusu olamaz. Gerçek dindar, dini konulara yöneldiğinde ve halkla bu açıdan diyalog kurup onun dertlerine çare aradığında herhangi bir istismar söz konusu değildir. Diğer taraftan dindar olmayan biri, sırf bazı çıkarlar sağlamak, siyasî yatırım yapmak amacıyla dinî konulara yönelmişse, bunun din sömürücülüğü, dinî duyguların istismarıyla neticeleneceği şüphe götürmez. Bürokrasi bazı devrelerde bu şekilde din istismarı yoluna gitmiştir. Böylece halkımızın sempatisini kazanacağını ummuştur. (Mekteplere din dersi koyma ve dinî öğretim yapan mektep açma müsaadesinin 1950'den önce CHP iktidarı devresinde gerçekleştirildiği hatırlanmalıdır).

---

*) Bürokrasi tavır olarak dine karşıdır. Ancak dine karşı oluşunu, İslâmiyet düşmanlığını, halkın tepkisinden korktuğundan inkâr eder. Bürokrasinin İslâm'a karşı bu tavrı bir yabancı ilim adamı tarafından da tespit edilmiştir. Tercümesinin ilk basımı resmî bir kurum (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) tarafından yapılan Moris Duverje'nin *Siyasi Partiler* adlı kitabından şu satırları aktarıyoruz: "Cumhuriyet Halk Partisinin ödevi, Orta Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani, **İslâmiyet'e karşı mücadele ederek,** Türkiye'yi "Batılılaştırmak" olmuştur". (2. bs, Bilgi Yay. sf. 359). Bu kitap, CHP'ne bağlı basında olumlu karşılanmış ve kitap hakkında takdirkâr yazılar yayımlanmıştır.

BİR ÇAĞDIŞI OLUŞUN TARİHİ

Eğer yazılsa, iki yüz yıllık Batılılaşma tarihimiz bu adla anılabilirdi. Bir yazar, "Geri kalmışlığın tarihi" dedi. Bürokrasinin bu oluşumundaki rolü, kendi geri kalmışlığı bir ölçüde çiziliyor bu kitapta. Bir yazar da aynı dilimi anlatırken "Düzenin yabancılaşması" deyimini uygun buldu. Bürokrasi, "aydın" denilen tabakanın macerası, halkla zıtlaşması, sömürgecilere âlet oluşu bu kitabın konusudur. Bu kesitte bürokrasi yalnız kendini konu edinen bir tarihi hak etmiştir. Bu tarihe onun iki yüz yıllık macerası ve kendi iç yapılanışı dikkate alınarak "Bir çağdışı oluşun tarihi" adını vermek en uygunudur. Şüphesiz, bütün medenîleşme, modernleşme, Batılılaşma, Avrupalılaşma ve çağdaşlaşma iddialarına rağmen, "çağdışı" olanların tarihi ibretle okunacaktır. Burada bu tarih kesitinin günü açıklamada fayda sağlayacak bazı çizgilerine dikkati çekmekle yetineceğiz.

Komprador Bürokrasinin Doğuşu

Batı'nın kendi sistemini yayacak, kültürünü aşılayıp

menfaatlerini koruyacak bir ajanlar kesimine ihtiyacı vardır. Makineleşme, üretimi artırmıştır. Bu ise yeni pazarların aranması, zorlanmasını gerektirir. Artan üretimi besleyecek hammadde ihtiyacı da önemli bir baskıdır. Sömürgeciliğin maddî temeli bu iki ihtiyaca dayandırılır. Bir pazar aynı zamanda hammadde kaynağıdır Avrupalı için. Avrupalı pazara çok şey arzetmiştir. Hem de herkes için makul fiyatla. Türkiyeli bürokratlar bu pazarda çok ucuza gitmiştir. En çoğu birtakım frenk kostümüne... Ve aydınlar bütün halkımızı bu bedele razı etmeye çalışmışlardır. İki yüz yılın, yüz elli yılı bu çabayla geçmiştir. 150 yılda 1838 Ticaret Sözleşmesi, dış borç antlaşmaları, Düyun-ı Umûmiye idaresi, meşrutiyetler, teşkilat-ı esasiyeler, hürriyetler ve mağlubiyetler birbirini kovalarken aydınların bütün meselesi Avrupalı gibi giyinmek, yemek, içmek, dans etmek, okumak, yazmak... kısacası Avrupalı gibi yaşamaktır. Osmanlı ülkesinde Avrupalılar, azınlıklar dışında pek komprador burjuvazi bulamamıştır, ama tesirli bir komprador bürokrasi tabakası oluşmuştur ki, sömürge çarkları onların gaflet, dalalet ve hatta hıyanetleri sayesinde rahatça işleyebilmiştir. Bürokrasi bu süre içinde hep iktidara bütünüyle sahip olacağı çağı özlemiştir. İdarenin başı (padişah) din, ilim kurumları buna mani oldukça onları yok etmenin yollarını aramıştır. Bu aynı zamanda sömürgeleşmeye karşı koyan halktan kurtuluşun da yolu olacaktır. Bürokrasi bu fırsatı, savaşlar, savaşlarla dolu yıllardan sonra bulmuş ve yazımızın başında sözünü ettiğimiz "çağ dışıçağı" oluşturmuştur.

Baş Komprador Bürokratlar

Batılılar her devirde Türkiye'de bir "baş komprador bürokrat" türetmiş veya istidadı olanları destekleyerek kendi emellerinę alet etmiştir. Bunların adı Reşid Paşa'dır, Mithat Paşa'dır, İsmet Paşa'dır veya bir başkasıdır. Fakat "Büyük", "Kurtarıcı", "Hürriyet kahramanı", "Dış siyaset kahramanı", "Demokrasi kahramanı", "umut" v.b. sıfatlarla anılırlar. Bir seviyede bunların II'ncisi, III'ncüsü de sömürücü menfaat çevreleri ve onların aletleri bürokrat tabaka tarafından tezgâhlanıp halka takdim edilir. "Büyük", "II'nci Büyük" ve "Onlardan sonra III'ncü Büyük" v.s. sıfatların ardında yatan gerçek I'nci baş komprador bürokrat", "II'nci baş komprador bürokrat", "III'ncü baş komprador bürokrat" olmalarıdır. Emperyalizm, böyle bir baş komprador bürokratlar (B.K.B.) saltanatını yurdumuzda gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin çağdışı çağ'ın ezici baskısından az çok sıyrıldığı anlar, baş komprador bürokratların iktidar güçlerinin zayıfladığı anlar olmuştur. Bürokrasi ve aydınlar bu anları Türkiye'nin gerilik çukuruna yuvarlandığı anlar olarak kabul eder ve çeşitli fırsatlar hazırlayarak iktidarını yenilemeye çalışır.

Yeni iktidar döneminde de bürokrasinin iktidar müttefiki kapitalistler olacaktır. Bürokrasi, eksik kalan iktisadî iktidar gücünü kapitalist ortaklığıyla sağlarken, çoğu devlet türetmesi Türkiyeli kapitalistler de kendilerini emniyette hissedeceklerdir. Sonuçta halkımız diğer hürriyetsizlikler yanında iktisadî hürriyet imkânlarından da mahrum olacaktır.

Netice

Müslüman halkımız ve onun şuurlu önderleri inançlı aydınlarımız, bürokrasinin Türkiye'yi yeniden karanlığa götürme ve Batı oyuncağı yapma çabalarına bütün güçleriyle karşı çıkmalıdır. Bürokrasinin Batıcılık, batı taklitçiliği çabaları Türkiye'yi yıkıma götürmüştür. Milletimiz XXI. yüzyıla yeni bir medeniyet vasatında girmelidir. Varolabilmenin, taklitten kurtulup ilim ve teknikte üretici olmanın, zihinleri çağdışı, gerçek dışı baskılardan korumanın yegane yolu budur. Halkımız 200 yıldır bir ur gibi beynine yapışan bürokrasi engelini silkip atmalıdır. Aydınlık yarınlar, halkımızın maddî ve manevî sefaletten kurtularak insanca yaşama seviyesine yükselmesi ancak İslâm'la gerçekleşecektir. İktisat planında, sosyal planda ve kültür planında da bu böyledir. Birtakım sloganlarla kapitalizme karşı olduklarını iddia edenlerin, kapitalizmin en belirgin unsuru, faize karşı çıkıldığında kopardıkları vaveylâ gerçek yüzlerini ortaya koymuştur. Faize karşı çıkışı çağ dışı olarak mahkûm edenlerin, kapitalizmi ve onun bütün çağdışı kurumlarını çağ içi olarak takdime kalkışmaları maskelerini indirmiştir. Bir daha anlaşılmalıdır ki, bazı gelir sahiplerinin büyük halk kesimlerini ezemeyeceği, ferdiyetçiliğin silineceği, fakat şahsiyetin dipdiri kalacağı, emeğin gerçek mevkiine yükseltileceği bir "cemaatçi" hayat İslâm'la gerçekleşecektir. Bunu bilen ve İslâmî gidişi önlemeye çalışan menfaat çevrelerinin "çağdışı" yaftaları kendi suratlarına yapışacaktır.

2. BÜROKRATİK DIŞ SİYASET ANLAYIŞI HAKKINDA YARDIMCI NOT

Türkiye'de Cumhuriyet sonrasının en az tartışılan icraatları dış siyasetle ilgili olanlardır. Dış siyasetle ilgili her nazik durum, çok uzun süre muhalefet partilerinin iktidarın siyasetini destekledikleri yolunda beyanatları ile neticelenmiştir. Dış siyasetle ilgili en sert tenkitler Lozan Antlaşması'nın müzakereleri sırasında yapıldı. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi kadrosu antlaşmayı kabule yanaşmayınca, meclis üyeleri yenilenmiş ve 50 yıllık statik Türk dış siyasetinin en önemli belgesi olan Lozan Antlaşması böylece tasdikten geçmiştir.

Millî Mücadele'yi yürüten Büyük Millet Meclisi kadrosunca kabul görmeyen Lozan Antlaşması, sonraki dönem meclislerinin toz kondurmadıkları bir "dış siyaset zaferi anıtı" oldu. Çok partili döneme de miras olarak kalan Lozan ve "Yurtta sulh, cihanda sulh" diplomasisi, geçen zaman içinde değişikliğe uğramak şöyle dursun, daha statik, kalıpçı ve dışa bağlı (mahkûm derecesinde bağlı) kuyrukçu bir bünyeye sahip oldu.

Türk dış siyaseti statikti, çünkü dünyada hiçbir kuvvet dengesi değişikliği olacağı hesaba katılmadan 1923'ün

şartlarını bölgede hassasiyetle korumak esasına dayanıyordu. 1923'ün şartlarını empoze eden güçlü devletlerin yavaş yavaş güçlü olmaktan çıkışları da dış siyaset yürütücülerimiz tarafından görülmedi veya görülmek istenmedi. Neticede aleyhimize yeni durumlar belirdikçe siyasilerimiz dışa dayalı blokçu siyasete ağırlık verdiler. Aslında belirtmek istediğimiz, dışa bağlılığın dış siyasetimize sonradan musallat olmadığıdır. "Dışa bağlılık ve kuyrukçuluk Lozan'ın özünde vardır" demekle bazılarına hâlâ ters gelen bir hükme sahip olduğumuz söylenebilir. Artık böyle görünüş bizim için önem taşımamakla beraber, kanaatimizi doğrulayan bir örnek olayı burada tahlil etmeyi de büsbütün lüzumsuz görmüyoruz.

Gerçekten, Kıbrıs meselesini Batılılara izah etmekle vazifelendirilen bürokratik partinin dış siyaset uzmanı bir Prof. yarım asırlık Cumhuriyet dış siyaseti konusunda bir hayli yararlı ipuçları vermektedir.

The Times'da yer alan habere göre mezkur Prof. "Atatürk'ün Musul'u Irak'a devrederken gösterdiği cesaretten bahsetmiş, böylece Atatürk "savaşın yeniden başlamasını önlemeyi başarmış, petrol yataklarının geliştirilmesinin barış içinde devam ettirilmesini sağlamış". Bu cümlelerle Cumhuriyet dış siyasetinin en önemli ilkesi, dış siyaseti yürütecek eleman yetiştiren bir müessesede vazife yapmış bir Prof. (S.B.F. Siyasi Tarih kürsüsünde idi) tarafından açıklığa kavuşturulmaktadır. Anlaşıldığına göre Musul'un Irak'a (aslında İngilizlere) bırakılması "Yurtta sulh, cihanda sulh" şiarının bir sonucudur. Böylece iki neticenin

istihsal olunduğu ifade ediliyor:

I. Musul'un İngilizlere verilmesiyle savaşın yeniden başlaması önlenmiş,

II. Petrol yataklarının (İngilizlerce) geliştirilmesinin barış içinde devam ettirilmesi sağlanmış...

Diplomasi lisanının nezaketi icabı sayın uzman gerçeği değişik bir şekilde ifade etmektedir. Şöyle ki, Türkiye emperyalizm taraflısı bir siyaset izleyerek Musul'u İngilizlere vermiştir. Böylece İngilizlerin ve diğer emperyalist ortaklarının petrol yataklarını hiçbir zorluğa uğramadan barış içinde- sömürmeleri sağlanmıştır. Mezkur Prof. başka bir ipucu daha veriyor: O'na göre Lozan Antlaşması'nın en önemli bölümü, İngiltere'nin Kıbrıs'a ortak olmasını Türkiye'nin onaylamasıdır (İngiliz hakimiyetinin tasdiki olacak, bir yanlış anlaşılma olabilir).

Ve dilin, kalemin ucunda zaptedilmez bazı sorular düğümlenir:

• En önemli bölümü, kendi toprağını müstemlekeci bir devlete teslim etmek olan bir antlaşmanın önemine inanılabilir mi?

• "Atatürk'ün Musul'u devrederken gösterdiği cesaret"e karşılık kim kimin hakkını, ne hakla, kime, neye karşılık devrediyordu sorusunu sormak cesaretinin neticesi ne olabilir?

(1974)

3. YARDIMSIZ

"Yardım", Batılılaşma tarihimizin anahtar kelimelerinden biri. Batı'nın yardımı Batılılaşmamızın gerçek teminatı olarak kabul edilegelmiştir. Devirler değişmiş, ama bu kanaat değişmemiştir. Oysa ilk maddî yardım teklifi Osmanlı bir tavırla karşılanmış, yani reddedilmişti. 1850 Ağustos'unda İngiliz elçisi Sir Canning, Padişah Sultan Abdülmecid'e bir rapor sunmuştu. Bu rapor iki seviyede teklif getiriyordu:

- Osmanlı Devleti'nin ıslahat (İngilizce tabiriyle ve bugünün Türkiye'sindeki söyleyişle "reform"a) ihtiyacı vardır.
- Bu reformların gerçekleşmesi için Batı ülkeleri yardımda bulunacak ve hatta çok müsait şartlarla borç verecektir.

Padişah bu yardım teklifini reddetti. Bu Osmanlı bir tavırdı. Ancak, Osmanlı tavır, ülkede artık tek ve hakim tavır değildir. Yeni bir zihniyet, Batı eğilimli ve eğitimilerin zihniyeti alttan alta kendini hissettiriyordu. Bu zihniyete göre de yardımsız olamazdı. Batıcı zihniyetle Osmanlı zihniyetin sahipleri kendilerine has yollar izlediler. Padişah ve namuslu aydınlar şahsî servetlerini devlet yolunda seferber ettiler. Batıcı zihniyet sahipleri ise çeşitli ku-

lislerle Batı yardımını kaçırmamaya çalışıyorlardı. Batı eğilimli siyasî erkân padişahtan gizli olarak bu ilk yardım antlaşmasını imzalamış, böylece Batıyla ilişkiler tarihimizde yardım safhası başlamıştır. Osmanlı en nazik yerinden vurulmuştu: Kırım Harbi kargaşalığı sırasında bu yardım padişaha da kabul ettirildi.

Avrupa'nın borç şeklinde yardımı Osmanlı maliyesini alt üst etmiş ve bazı iktisadî bağlılıklar, tam manasıyla bağımlılık haline dönüşmüştür. 1877'de borç toplamı faizleriyle birlikte 250 milyon İngiliz lirasını bulmuş ve devlet ödeyemediği borçlara karşılık en emin gelir kaynaklarını teminat olarak göstermek zorunda kalmıştır.

"Yardım" birbuçuk asırdır Türkiye'de günün konusudur. Yapılacak, arttırılacak; azaltılacak, kesilecek... gibi fiillerle desteklenen cümleler gazetelere, nutuklara, en ciddî kitaplara yansımıştır. Bu şartlanmalar içinde yetişen kafalar, kendiliğinden bağımlı bir düzene yamanmışlardır. Hayatın her safhasını kaplayan yardımlar söz konusuydu. Eğitim, kültür, sanat... Kısaca, millî olması gereken ne kadar müessese varsa ya yabancı mütehassıslar eline verilmiş veya yabancı zihniyeti benimsemiş kendi vatandaşlarımızın tasarrufunda bulunagelmişti.

Amerikan yardımının kesilmesi üzerine Türkiye'de kopan vaveylâ, birbuçuk asırdır şuuraltlarına, milletine güven yerine yabancı yardımını yerleştirmiş, batıcıların çaresizliğini yansıtmaktadır. Bu zihniyet asla yabancı yardımı olmadan düşünülemez. Gerçekten de adı geçen devletin yardımı kesmesi ile bu çevrelerde, Amerika olmazsa

Almanya, o da olmazsa Rusya ve başkalarının yardımına müracaat edilebileceği kanaati yaygınlaşmaktadır.

Yabancı yardımı maddî sahada kesildi. Bir de, İsviçre, "Medenî Kanununun tercüme suretiyle uygulanmasını menetse, İtalya Ceza, Almanya Ticaret kanunlarından davası olsa, İngiltere, Fransa, Amerika... Eğitimden askerî teşkilata kadar uygulanan talimat - yönetmelik sistemlerinin uygulanmasını menetseler, yani bu konuda yardımdan vazgeçtiklerini beyan etseler ne olurdu? Adliye durur, mektepler kapanır, idarî müesseselerin eli kolu bağlanırdı. Nerdeyse adliyeden, idareden, mektepten hatta ordudan mahrum kalırdık. Yani yabancılaşma bütün müesseselerimize öylesine sindirilmiştir. Bu yüzden, yardım meselesi Türkiye'nin millî varlık meselesinden tecrit edilerek ele alınamaz. Her türlü yardım ve sömürgeci kültüre hizmet eden kurumlaşma millet ve memleketimizin aleyhinedir. Yardımın her çeşidi ret edilip yeni bir millîleşme dönemine girilmelidir. Müesseselerimiz kendi millî bünyemize uygun olarak yeniden kurulmalı, yani yabancı yardıma muhtaç olmamalı, iktisadî bünyemiz bu esasa göre tanzim edilmelidir. Şüphesiz bu safhada halkımız iktisadî bazı sıkıntılara düşecektir. Ama yabancının bağlayıcı ve haysiyet kırıcı yardımıyla yaşamaktansa, cefakeş halkımız iktisadî sıkıntıya katlanacaktır. Böylece de millî varlığımızın tahribine vasıta olan batıcı zihniyet kül olarak yardımsız yapamayacağından boşlukta kalacak, bütün asalak varlığıyla birlikte yok olacaktır.

(1975)

4. YANLIŞLIKLAR KOALİSYONU

Koalisyon, 27 Mayıs Hareketi sonrası siyasî vasatının dilimize musallat ettiği bir kelime. Geniş manası, ortak hareket için farklı menfaat sahiplerinin uzlaşması. Bu manada Batı Avrupa tarihi belli seviyelerde koalisyonların tarihidir. Ortaçağ, dünya otoritesinin, din otoritesini önce koalisyona mecbur etme mücadelesi, sonra dünyevî iktidar alanından uzaklaştırma çabalarıyla geçmiştir. Din - dünya otoriteleri koalisyonu başka bir seviyede, feodal nizamın kral otoritesi ve tâbi-senyör otoriteleri uzlaşması ile tamamlanır. Sınıflaşmaların tarihinde her yeni sınıf güçlendiği nispette koalisyon ortaklığına adaydır. Arada mücadeleler, çatışmalar ve neticesinde yazılı metinler (charte) Batı menfaat koalisyonlarının göstergeleridir.

Gerçekte, Türkiye için "Koalisyon" kelimesi yeni olmakla birlikte, koalisyon çabaları yeni sayılmamak gerekir. Türkiye'de koalisyon çaba ve uygulamalarının tarihi iki asır önceye kadar götürebilir. Bu manada ilk koalisyon belgesi de 1808 tarihli "Sened-i ittifak"tır. Söz konusu belge ile, Osmanlı ülkesinde ilk defa bazı iktidar güçleri

resmîleşip devlet yönetiminde söz sahibi olmak üzere padişahla karşılıklı müzakereye oturuyorlar ve belli ölçüde iktidar etme ve karşılıklı sorumlulukları belgeliyorlar. Anayasa hukukçularımızın çoğunluğunca Türkiye'nin "özgürleşmesi"nde ve anayasanın teşekkülünde ilk adım olarak alkışlanan Sened-i ittifak, Avrupa örneklerinde olduğu gibi sıhhatli bir tarihi gelişimin neticesi değildir. Bu manadaki koalisyon protokolü, olsa olsa ters tarihi birikimlerin yüze çıkma teşebbüsü sayılabilir. Sonraki yıllarda Sened-i ittifaka tuğrasını basan II. Mahmud, kendi iktidarına ortak olmaya kalkışan ayanları ortadan kaldırarak bu manadaki koalisyona son vermiştir.

Ancak yanlışlıklar koalisyonu için bir kere başlangıç yapılmıştır... Ardı gelir. Bu yanlış başlangıcı takip eden yıllarda Batı eğitimli ve eğilimli yeni Babıali bürokrasisi uzun sürecek ve uzantıları günümüze kadar gelecek bir yanlışlıklar koalisyonunun temelini atmıştır. Sınıf özelliği göstermeyen ve Türkiye'de hiçbir maddî ve manevî dayanağa istinat etmeyen bürokrasi, iktidarı elde edebilmek için Batılı ölçü ve kavramlarla birlikte Batılı menfaatlere de dayanmıştır. Batılı menfaatlerin bürokrasinin şahsında temsil edildiği yanlışlar koalisyonu, Türkiye'nin altından kalkamayacağı kadar borca bulanması, Düyun-ı Umumiye, dışa bağlılık ve devletin parçalanması ile neticelenmiştir. Bürokrasi-aydın-yarı aydın zümre, bütün felaketleri iktidara tamamiyle sahip olamamasına yüklemek istemiştir. Bütün "kurtarıcı, olumlu, iyi, çağdaş, devrimci" girişimleri engellenmiştir. Halbuki, tek başına ay-

dınlar iktidarı, Türkiye'yi "çağdaş uygarlığın" da üstüne çıkaracaktır.

Azınlık Hükümeti

Bürokrasi (batıcı aydınlar) Türkiye'nin "uygarlaşmasını" engelleyen (gerçekte bürokratik iktidarı frenleyen) bütün güçleri tasfiye etmek için aradığı müsait vasatı Millî Mücadele ertesinde bulur. Bu vasatta bütün halkla bağlantılı akımlar, şahıslar ve kurumlar anti emperyalist nitelikleriyle birlikte yok etme-sindirme hareketinin konusu olur. Neticede sahnede iktidar gücü olarak bürokrasi ve kurumları kalır. Bu seviyede, maddî dayanak olarak Batılı.menfaatlere istinat eden bürokrasinin kendine maddî dayanak olacak dışa bağlı bir burjuvazi oluşturmaya yöneldiğini görüyoruz. Böylece bürokrasi kendi türettiği sermayedarlarla birlikte iktidarını sağlamlaştırabilecektir. Millî Mücadele sonrasında bürokrasinin iktidarı, kendisiyle birlikte tüccar-sanayici küçük bir zümreyi temsil etmektedir. Bu anlamda iktidarı elde tutanlar, halkı hiçbir şekilde iktidara layık görmediklerinden bir bakıma adı konulmamış bir azınlık hükümetine vücut vermişlerdir.

Bu çerçeveden bakılınca, zaman zaman bürokrasinin siyasî teşkilatının liderleri "azınlık hükümeti"nden söz ederken diğer toplum katlarını temsil etmeyecek bir iktidarı savunurken, bürokrasinin tarihi zihniyetini dile getirmektedir. Ve aynı zamanda bürokrasinin tarihi yaralarını sarmaya çalışma çabası içindedir. Bürokrasi 1950'de iktidardan çekilmiş, fakat idarî kademelerde bürokratlar

bütün zihnî yapı ve varlıklarıyla görev başında oldukla-rından neredeyse fiilî bir koalisyon idaresinin varlığından söz edilebilir. 1950'lerin Başbakanının "İktidarı biz kazandık ama programımızı icra edecek devlet kademeleri karşıt parti fikriyatını temsil edenlerin elinde" mealindeki sözleri bu neticeye işaret etmektedir. Bununla birlikte 1950-60 döneminde bürokrasi yaralanmış ve daima bir azınlık hükümetinin hayaliyle yaşamıştır. 1960 darbesi bu zihniyetin tepkisidir. Ancak halk, seçimlerde bürokrasiye iktidar şansı vermedi ve sonraki seçimlerde de vermeye yanaşmadı.

"Tarihsel Yanılgı" Koalisyonu

1974'ler Türkiye'sinde bürokrasi kendi rasyonalini kuracak bir fikir örgüsünün peşine düşer. Bu ne olursa olsun gelecekte tek başına iktidarını sağlayacak bir girişimde düğümlenir. Bu fırsat 1973 seçimlerinden sonra hazırlanır. Bürokrasi "tarihsel yanılgı" çığlıklarıyla zıt fikriyatlı bir partiye kucak açmıştır. Böylece, gelecekte tek başına iktidarı bir koalisyon devresinden geçerek kurmak amaçlanmıştır. Sonra da en güçlü an beklenecektir...

1974 Güzü

1974 güzünde bürokrasi tek başına iktidar için güçlü olduğu zehabına kapılmıştır. Ancak aradan geçen yarım asırda çok şey değişmiştir. Bu yüzden, sindirme ve yıldırma kampanyası istenilen neticeyi vermemiş, 1920'lerde

işe yarayan sloganlar 1974'te dönüp bürokrasinin suratına çarpmıştır. Çağdışı bürokrasi geçen zamana rağmen yıllarca öncesinin pratiği ile "azınlık hükümeti" teklif etmekle nasıl bir hükümet ve demokrasi zihniyetine sahip olduğunu bir daha açığa vurmuştur.

Oysa Türkiye'nin bu seviyede halkı temsil eden bir devlet ve hükümete ihtiyacı vardır. Halkı temsil etmek demek, parmak hesabı temsilden öte, kültür, medeniyet ve inanç planlarında halkla bütünleşmeyi gerçekleştirmek demektir. Bu zihniyetle devlet yeniden kurulmadıkça, bu hükümet anlayışı yerleşmedikçe, Türkiye yanlışlıklar koalisyonları ile azınlık iktidarlarının elinde havanda su döğmeye devam edecektir.

(1974)

3. BÖLÜM
DEVRİM YABANCILAŞMASI

Her değişikliğin iyilik işareti olduğu inancını taşımak, acayip bir düşünce ve gaflettir. Çünkü gerileme ve çöküşler de ancak örf ve âdetlerin değişmesiyle olur.

Said Halim Paşa

DEVRİM YABANCILAŞMASI

Yabancılaşmanın bir adı da... dil devrimi

I. GİRİŞ: *Dil Meselesinin Çok Yönlülüğü ve ve Dilin haberleşme açısından Önemi*

1972 yazında Ankara, 13. Dil Kurultayı'na sahne oldu. İlk Dil Kurultayı ise 26 Eylül 1932 tarihinde toplanmıştı. Son "Kurultay" ile yaklaşık olarak kırk yıl önce yapılan ilk "Kurultay" birçok yönlerden farklılıklar arzediyordu. Bu farklılıklarla 1930'lar-1970'ler Türkiyesi'nin farklılıkları arasında paralellik kurmak mümkün ve aynı ölçüde gereklidir.

İlk Dil Kurultayı'nın üzerinden kırk yıl geçmiş bulunuyor. Bu demektir ki, o günlerde doğanlar bugün olgunluk yaşlarını sürdürüyorlar. Bu "Kurultay kuşağı" ve sonraki nesiller, çerçevesi kurultaylarda, masa başlarında, sofralarda... çizilen bir dille dileklerini ifade ettiler, diğer insanlarla ilişkilerini yürüttüler. Yani, toplumun haberleşme için o zamana kadar kullandığı rumuzlar, kelimelerden farklı -ya yeni uydurulmuş, ya da eskiden kullanılan fakat canlılığını kaybetmiş- kelimelerle yola çıktılar. Bu bölümde bu durumun içtimaî, siyasî ve iktisadî açıdan

nasıl bir mana taşıdığını ortaya koymaya çalışacağız.

Yanılgının Kaynağı

Fil karşısında âmânın yanılgısı bu... Bütün olarak kavrayamamanın yanılgısı... Dilden Türkçe olmayan (ya da olmadığı sanılan) kelimeleri çıkarıp yerine yeni türetilmiş, uydurulmuş, kelimeleri koymak... Yakın çevremizden başlamak üzere, rastgele birçok kişiye sorsak, dil devrimini aşağı-yukarı, biraz önce ifade ettiğimiz şekilde tarif edecektir. Yani: "Fil?.. Uzun bir hortumdan ibarettir..."

Mesele yalnızca bir dil meselesi midir, yoksa yüzelli yıllık yanlış değerlendirmenin belli bir noktadaki belirtisi mi? Önce bunu ortaya çıkarmak gerekir. Batı sömürgeciliğinin Türkiye üzerindeki baskısını ve aydınların aşağılık duygusunu belgeleyen "Tanzimat-ı Hayriye Fermanı" ilân edildikten -yuvarlak bir hesapla- yüz yıl sonra yürürlüğe konulan dil devrimi, yalnızca bir dil meselesi midir?

Konuşmak - Yazmak

"İnsan konuşan hayvandır" sözü oldukça eski olmalı. Belki de henüz yazının icat edilmediği tarih öncesi çağlarına ait. Eski çağlar insanı dilediğini seslerle ifade ediyor, diğer insanlarla ilişkilerini seslerle, yani konuşarak düzenliyordu. Yazının icadıyla "İnsan konuşan hayvandır" hükmü bütünüyle mânâsını kaybetmediyse de eski gücünden çok şey eksilmiş olmalıdır. Çünkü insanlar artık yalnız konuşarak meramlarını anlatmıyorlar; ilişkilerini dü-

zenlemiyorlar; şimdi yazı gibi güçlü bir vasıtaları daha vardır.

Gerek konuşmanın (sesle ifade) ve gerekse yazının (şekille ifade) maksadı aynı: İnsanlar arasında ilişki sağlamak, insanların dileklerini, duygularını, öfke ve hırslarını, inanç ve sevdalarını... ifade etmelerine vasıta olmak. Tek kelimeyle yazıda da, konuşmada da gaye "HABERLEŞME"dir[1].

Sesle ifadeye dayanan konuşmanın ve şekilde ifadeye dayanan yazının haberleşmeyi sağlayabilmesi için yazıda işaretlerin ve konuşmada ses gruplarının bilinmesi gerekmektedir. Yani, eğer insanlar amaçlarını el-kol hareketleriyle anlatmayacaklarsa, ortaklaşa bilecekleri rumuz ve ses gruplarına ihtiyaç vardır. Meselâ, topluluk fertlerinden A, susuzdur. Bu durumdan kurtulmak için karşısındaki B'den su isteyecektir. A "su" dediği zaman B, "bayağı sıcaklıkta sıvı halinde olup, tadı, rengi, kokusu olmayan iki hacim hidrojen ve bir hacim oksijenden oluşmuş bulunan, denizleri, gölleri, ırmakları pınarları meydana getiren saydam madde"[2] yi hatırlıyorsa haberleşme imkânı vardır. Yok, "su" kelimesi B'ye birşey ifade etmiyorsa, haberleşme mümkün olmayacak ve A'nın susuzluğunun tatmini en azından güçleşecek, hatta belki de imkânsızlaşacaktır. Bir haberleşme aracı olarak dilin önemi burada

---

1) Haberleşme (komünikasyon): "Fikirlerin, bilgilerin vs. yazıyla, konuşmayla veya işaretle mübadelesi, taşınması, aktarılması, paylaşılması" *(Oxford English Dictionary)*

2) *Türkçe Sözlük*, su maddesi. (TDK yayını, Ankara 1959) sf. 701.

ortaya çıkmaktadır.

Su Değil de...

Yukarıda basit bir örnek verdik; A, B'den su istiyor. Her ikisi de "su" denildiği zaman aynı şeyi anlıyorlar. Yani haberleşmeyi mümkün kılan, ortak bir deneme-bilgi alanları var. Fakat bir sabah A'nın kestiremediğimiz bir sebepten, "su"yun yerine başka bir kelimeyi koyduğunu düşünün. Bu yeni kelime, B için, hiçbir mana ifade etmeyecektir. Eğer A ve B bir topluluk içinde yaşıyorlarsa ve bu toplulukta "su" kelimesi herkesçe, ya da büyük çoğunlukça biliniyorsa, A'nın kullandığı yeni kelimeyi yalnız B değil, bütün topluluk fertleri anlamayacaktır. Bu durumda, A, eğer gerekli suyu kendisi gidip alacak halde değilse (meselâ; yerinden kalkamayacak ölçüde hasta olabilir) susuzluktan ölme ihtimali artacaktır ve eğer A, yalnız "su"yu değil, birçok kelimeyi de unutmayı tercih edip yeni kelimeler kullanmaya devam ederse, topluluk dışına düşecek, topluluk fertlerinin büyük çoğunluğu kendisine normal bir insan gözüyle bakmayacaktır.

Eğer A, toplumun herhangi bir ferdi değil de, bir takım imtiyazları, vazifeleri ve vazifelerinin verdiği otoritesi varsa... Meselâ; A, o topluluğun en üst yöneticisiyse... Şüphesiz durum daha değişik bir mahiyet arz edecektir. O zaman A'nın neden böyle davrandığı sorusu üzerinde düşünmek daha faydalı ve aydınlatıcı sonuçlar verecektir.

II. Aydınların Milletimize Yabancılaşması ve "Dil Devrimi"

Yabancılaşma denilince

Kırkıncı yılını geride bıraktığımız "dil devrimi", çok yönlü bir yabancılaşmayı belgelerken, genel olarak aydınların toplumumuza yabancılaşmalarının en belirgin görüntülerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle durum, başlangıçta sözünü ettiğimiz mücerret örnekten tabiî ki farklı olacaktır. Yani mesele, topluluğun bazı fertlerinin değişik kelimeler kullanması, cemiyet katları ve nesiller arasında haberleşmenin ve insanî ilişkilerin normal gidişi yönünden sapması ile bitmemektedir. Aydınların, bürokratların taklit ve teslimiyet suretiyle yeni bir medeniyet çemberine girme çabalarında dil devrimine belli başlı vasıtalardan biri olarak bakmak aydınlatıcı olacaktır.

1930'ların Vasatı

Kapitalist Batı toplumlarının 1929 yılında içine düştükleri iktisadî buhran Türkiye'yi de tesiri altına aldı. O zamana kadar izlenen liberal, müdahaleden uzak kalkınma modeli terk edildi. Bütün meydan nutuklarının aksine, Cumhuriyet'ten sonra ne şehirlerde yaşayan halkın (küçük bir tüccar zümresi dışında) ve ne de köylünün gelir seviyesinde elle tutulur bir artış görülmemişti. "Bürokrat -tüccar- büyük toprak sahipleri" ittifakının liberal kalkın-

ma modeli olumlu bir sonuç vermemişti. Bürokrasi, 1930'larda dünya buhranının tesirinden de yararlanarak, iktidar dizginlerine tek başına sahip olma arzusunu gerçekleştirmeye müsait bir vasatla karşı karşıyaydı.

Gerçekten, 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'yla her türlü muhalefet susturulmuş, 1926'da çıkarılan Memurin Kanunu bürokratların hukukî statülerini teminat altına almış, 1927'de kabul edilen Maaş Kanunu ise, maaşların ödenmesini bir düzene bağlamıştır. Böylece bürokrasi diğer bütün sosyal tabakalardan daha istikrarlı şartlara kavuşuyordu. 1929 dünya iktisadî buhranının tesiriyle tüccarlar ve büyük toprak sahipleri zor duruma düşünce bürokrasinin vaziyeti daha da sağlamlaştı.

Bu dönemde aydın-bürokrat kadronun hareketlerinde iki yönlülük göze çarpar:

1. Yön: Birçok imkânsızlıklarla iç içe yıllarca süren çok yönlü bir savaş vermiş, yurdu düşmandan kurtarmış, fakir, bîtap milleti avutmak, çözülmemiş meseleleri çözülmüş gibi göstermek. Bunun müşahhas yankılarını dönemin milliyetçilik-halkçılık anlayışlarında bulmak mümkündür. Tarihimizin hiçbir döneminde bu yıllarda olduğu kadar millet ve milliyetimizle ilgisi olmayan milliyetçilik; halkla bağlantısı bulunmayan halkçılık görülmemiştir dersek, mübalağa etmiş olmayız.

2. Yön ise, bürokrat-aydın takımının mahiyetleri gereği milleti, halkı hiçe sayıp, kendi fildişi kulelerini örme çabaları olarak belirmektedir. Bu durumun en belirgin yan-

olarını dil devriminde göreceğiz.

Aydın takımı, halkın dilinden tamamen ayrı kendine
ıas bir dil meydana getirmeye çabalamakta, bu Fransızca
ırması dille halkla olan ilişkilerini kesmektedir. Öyle ki,
aydınlar kadrosu içinde yer alabilmek, bürokrasiye inti-
sap edebilmek için bu dili bilmek, hiç olmazsa, bu sonucu
oluşturan dil görüşünü tasvip etmek gerekmektedir. O dö-
nemde, bürokrasinin gücü ve tesirliliği düşünülürse, me-
selenin mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

III. Batılılaşma Hareketleri Yabancılaşmanın Bir Adı da...

Dil devrimini Tanzimat'tan sonra sürdürülen Batılılaşma çabalarının tabiî bir sonucu olarak kabul etmek gerekmektedir. Aşağılık duygusunun mahzenlerinde dolaşan aydınlarımız için dilimiz, Avrupalı olmak için yetersizdi. "Meşrutiyet'ten sonra hemen bütün aydınlar, Türk dilinin kısırlığından yakınıyorlar, bu dille çağdaş uygarlığa ayak uydurulamayacağını öne sürüyorlardı"[3]. "Batılılaşmak zorunlu bir alınyazısı" (M. Gökberk)[4] olduğuna göre, "İçine girdiğimiz Batı düşünce dünyası, bize pozitif bilimi, gerçekçi görüşü getireceği için dilimizde bu yönde değişiklikler" (S. Erginer)[5] gerekli olmaktadır. Hem, "Biz Türk ulusu, yüzyıllar boyunca içinde yaşadığımız bu acun-

---

3) Hatiboğlu, Vecihe: "Atatürk'ün Dilciliği" *(Atatürk ve Türk Dili*, TDK. yayını, Ankara 1933) sf. 12.

4) Gökberk, Macit: "Türkçe'nin Bir kültür Dili Olarak Gelişmesi" (*Dil Devrimi Üzerine*, TDK. yayını Ankara 1971).

5) Erginer, Suat: "Batı Medeniyeti ve Dil Devrimimiz" (a.g.e.), sf. 52.

dan, doğu acunundan çıkmamış, Batı'ya yönelmemiş olsaydık, eski dilimizle yetinmez miydik?.." (N. Ataç)[6].

"Bizi eski edebiyattan ancak Lâtin alfabesi kurtarabilirdi. Harf devrimi işte bunun için gerekti"[7]. Böylece Batıcı aydınlar Tanzimat'tan beri geliştirdikleri cemiyet modelini uygulamak için en uygun fırsatı Cumhuriyet'ten sonra buldular. Kademe kademe yürütülen ve sonraları "devrim" olarak vasıflandırılan hareketler, kültür alanında millî özden kopuşun belgesi olan Lâtin harflerinin kabulü ile doruğa ulaştı. Lâtin harflerinin kabul edildiği günlerde ünlü İngiliz gazetesi "Times"in bir başyazısında, Türkiye'nin Lâtin harflerini kabul etmekle daha ziyade Batı'ya yaklaştığı ifade edilmişti[8]. Dille yazı arasında sıkı ilişkilerin varlığı inkâr edilemez. Bu ilişkilerin varlığı o

---

6) Ataç, Nurullah: "Dil Devrimi" (a.g.e.), sf. 103

7) Özgü, Melâhat: "Atatürk'ün Dilimiz Üzerine Eğilişi" (*Atatürk ve Türk Dili*, sf. 23)

Millî tarihimiz içinde ortaya çıkan edebiyatımız hakkındaki tavır aydınlarımızın aşağılık duygularını açığa çıkaran belli başlı göstergelerden olagelmiştir. Edebiyatımız da dil, mûsikî ve resmimiz gibi Batı'ya benzemediği için, kendine has sayılıp, üstün tutulacağı yerde, bu duygunun tesiriyle hor görülüyor ve aşağılanıyordu. 21.8.1930 tarihli *Hakimiyeti Milliye*'de (Vedat) (Nedim) (Tör) imzasıyla yayımlanan bir yazıdan alınan bölümler bu duyguyu gayet açık olarak ifade etmektedir: "Liselerde Divan Edebiyatının yeri olmamalıdır".

Bugünün neslini Avrupa kültürü ile yetiştireceğiz. Ona herşeyden önce klâsik bir sanat terbiyesi vereceğiz. Yunan ve Lâtin sanatından başlayarak, Avrupa kültürünün sanat nümunelerini ve sanat tarihini öğreteceğiz. Bu suretle liseyi bitiren bir Türk genci, Nef'iyi, Nâbi'yi, Bâki'yi, Nedim'i anlamayacak, fakat Homer'i, Şekspir'i, Göte'yi, Rasin'i, Şiller'i tadacak".

"Hangi millete mensup olursa olsun her Avrupalı genç bunları bilir, fakat Nef'iyi tanımaz. Nef'iyi tanımamak Avrupalılık için noksan değildir. Türklük için de! Fakat Göte'yi bilmemek büyük bir boşluktur".

8) Bakınız: *Vakit*, 5.9.1928, sf. 1.

zamanlar da bilinmiyor değildi. Meselâ Lâtin harflerinin kabulünden iki yıl önce yapılan bir tartışmada Celâl Sahir (Erozan), Lâtin alfabesine taraftar olduğu için Şekib (Tunç)'u Türkçe'den başka bir dil kabul etmemizi istemekle suçlamıştı(9). Gerçekten, dil devrimi yabancılaşma sürecinde, harf devriminin tabiî sonucu olarak arkadan geliyordu. Nitekim, resmî ağızlardan birinin "öz Türkçe" olarak vasıflandırılan ilk nutku Lâtin harflerinin kabulünden üç ay sonraya rastlıyordu(10). Harf devriminden üç yıl sonra ilk Dil Kurultayı toplandı ve yine 1930'un ilk yıllarında bir kılavuz sözlük yayımlandı(*).

Ancak, bütünüyle yabancılaşmaya dönük aydınlar, Batılılaşmanın tabiî bir sonucu olarak yürüttükleri bu dil hareketlerini bir millîleştirme hareketi olarak takdim etmektedirler. (Bugün dahi, şiddetle savunulan bu tezin, birkaç satır yukarıda, dil devriminin ateşli savunucularının cümleleriyle de yalanlandığını belirtmeye çalışmıştık). Gerçekten, millîlik, öz kaynaklara dönüş, aysbergin su yü-

9) "Türkçeden başka bir dil kabul edebilir miyiz? Darülfünun müderrislerinden Şekip Bey, lisanını bırakarak başka bir lisan kabul etmemizi mi istiyor?" *Yeni Ses*, 30 Teşrinisani 1926, sf. 1-2.
Lâtin harfleri uygulaması, ilk olarak 1926'da Rusya'da Türk topluluklarını millî kültürden uzaklaştırmak maksadıyla gerçekleştirildi. Merkezî hükümet önce, eski harflerden yana görünüp, İslâmî yazı taraftarlarını yüze çıkarmış, hepsini tesirsiz hale getirmiş, sonra Lâtin harfi uygulamasına geçilmiştir. Türkiye Türkçesinden Lâtin harflerinin kabulünden sonra nasıl Lâtin köklü kelimeler dilimize ithal edildiyse, Rus sınırı içinde kalan Türk lehçelerine de Rusça kelimeler sokulmuştur. Bu konuda o yıllarda yayımlanan bir yazıya bkz., "Lâtin hurufatı" *İkdâm*, 15.2.1926.
10) "İlk öz Türkçe nutuk. Başvekilin hitabesi" *Cumhuriyet*, 19.2.1929, sf. 1-2
*) Bu kılavuz sözlüğün mahiyetini aydınlatacak örnekler, ek bölüme alınmıştır, sf. 183-196

zündeki kısmıdır. Asıl ağırlığı teşkil eden Batılılaşmaya araç teşkil etmek yönü, su altındaki hükmünü yürütmektedir. Aslında bu tür davranış batıcı-pozitivist aydınlar için yeni bir tutum değildir. Batıcı-pozitivist aydınlar Anadolu Hareketi (Millî Mücadele) sırasında da halkın desteğini sağlamak için İslâmî görüntülere ve sloganlara bol bol başvurmuşlardı. Savaş bittikten sonra nasıl bir yol izlendiği üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

Dil devrimini bir Batılılaşma hareketi olarak kabule zorlayan birçok hususlar üzerinde durulabilir. Meselâ, dil devriminin hızlı yıllarında, dilde tasfiyeler yapılırken Batı kaynaklı kelimelere dokunulmuyordu. O zamanın bu uygulaması şöyle izah edilmektedir: "Türk dili de menşede bu dillerle (Hint-Avrupa) aynı kaynaktan türemişti... Türkçe ile Hint-Avrupa dillerinin aynı bölgede ve aynı şartlarla ortak yaşadığı... Bu gerçekten Güneş-Dil Teorisi doğdu". Bu teori ile Batı'dan gelen sözlerin aslında Türkçe ile aynı kaynaktan geldiği açıklanacak, kaçınılmaz sözlerin girişi Türkçe ile bağdaştırılacaktı"(11). "Posta, telefon radyo, tren, vapur... gibi Batı'dan gelen sözlerin Türkçelerini aramak boşuna bir emek olurdu"(12).

Aydınların aşağılık komplekslerinin hangi buutlara ulaştığı, 1930'ların tarih tezinde kendini göstermektedir. Bu anlayışa göre, dünyanın her bakımdan güçlü ve örnek bir teşkilatı olan Osmanlı Devleti aşağılanmakta, Avrupalı milletlerin de kökü olarak kabul edilen ilkçağ site dev-

(11) [illegible], a.g.y. s. 18, 10.
(12) A.g.y. s. [illegible].

etlerinin tarihleri baş tacı edilmektedir. "Dünyanın en eski medenî milleti Sümerlerin dilinin Türkçe ile yakınlığını araştırmak için, Avrupa'da tanınmış, sümer ve Eti dili yetkilileri memleketimize çağrıldı. Bütün bu gayretlerin çabaların amacı, son Osmanlı Devleti olayları dolayısıyla, Avrupaca köksü,z medeniyetleri olduğunu bütün dünyaya ispat etmektir"[(13)].

Aynı paralelde, Batılı sözlerin eski Türkçe köklerden türediğini ispatlamak devrin aydınlarının aşağılık duygusunu belgeleyen belli başlı örneklerdendir. Bu isbatın tabiî sonucu da, Batı kaynaklı kelimelerin türçe diye sözlüklere alınması oldu. Hatta yeni türetilen kelimelerin de Batı dillerindeki kelimelere benzemesine çalışıyordu. Mesela Fransızca, ekol kelimesi okul, general; genel ve general, üniversal; evrensel, hegemonya; egemenlik, bülten; belleten, sembol; simge, imaj; imge olarak Türkçe'ye sokuldu ve devlet zoruyla kabul ettirildi... "Bütün medenî dünyanın kullandığı"[(14)] bu kelimelerin türkçe'ye girmesi gayet normal karşılanıyordu.

"Dil devrimi", batıcılık ve Batıyla ilişkiler konusunda şu hususlara da kısaca temas etmekte yarar görmekteyiz. Birincisi, "dil devrimi"nin en hızlı dönemlerinin, mûsıkîde yabancılaşma kampanyasının hızlandığı günlere rastlamasıdır. Mûsıkî konusunda ortaya atılan tez, aşağı yukarı, geri Doğu-Osmanlı mûsıkîsini atıp evrensel Batı mûsıkîsini benimsemek şeklinde ifade edilmektedir. Dil

13) a.g.y., aynı yer.
14) Atak, Sadık: "Paşa ve General" *Hava Kuvvetleri* dergisi, Mart 1972, sf. 83, (III. Kısım için okuma parçaları bölümüne bakınız).

ve müzik konusundaki hareketlerin birlikte yürütülmesi, gazetelerin "Dün Ankara'da verilen müziksel ziyafet" örneği ilgi çekici başlıklar atmasına sebep oluyordu[15].

İkinci dikkati çeken husus, Atatürk'ün arı dille ilk nutkunu, Batılı bir ülkenin, İsveç veliahtının önünde söylemesidir. Üçüncü ve asıl önemli husus ise, dil devriminin en hızlı savunucularının çeşitli öğretim kademelerinde Lâtincenin mecburi ders olarak okutulması fikrini ileri sürmeleridir. Bu grubun prototipi olarak Nurullah Ataç'ın adını verebiliriz[16]. Dil devriminden birkaç yıl sonra, Batı dillerinden "klasikler" tercüme edilmeye başlandı[17]. Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı bu dizi ile, harf ve dil devrimleriyle ortaya çıkan kültür boşluğu, Batı'nın bir kısmı klasiklerle uzak-yakın ilgisi olmayan kitapların tercümeleriyle doldurulmak isteniyordu.

IV. Türkiye'nin Siyasî, İktisadî ve İçtimaî Yapısındaki Değişmeler ve Aile Siyaseti

Bürokratik iktidarın dil konusundaki, umumî çerçevesini verdiğimiz siyaseti, daha sonraki yıllarda da sürdü-

---

15) *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1934, sf. 1. Aynı günkü gazetede Yunus Nadi (Abalıoğlu)nun baş yazısı şu başlığı taşımaktaydı: "Ülkede evrensel musikiyi yaymak için..." Aynı gün 1. sayfanın sağ alt köşesinde bir şiir "Değişim Uzu, Uzun Minezi ve Yumuşları -Yoldaşseverlik-" başlığını taşıyor. (Bkz., II. Kısım için okuma parçası).

16) Dil devrimi yıllarında İstanbul Üniversitesinde Lâtince kursu açıldığı gibi, liselere mecburî Lâtince dersi konulması teşebbüsüne geçilmişse de yeter miktarda öğretici bulunamadığından uygulama başarısız kalmıştır.

17) Tercüme Klâsikler serisinin ilk denemesi Lâtin harflerinin kabulünden çok kısa süre önce yapılmış ve Maarif Vekâleti "Cihan edebiyatından numuneler" dizisinin yayımına başlamıştı.

rüldü. 1942'de Dördüncü Dil Kurultayı toplandı ve 1945te anayasanın dili anlaştırıldı. 1948'lerde bu dil siyasetine karşı tepkiler belirmeye başladı. 22 Ekim 1948'de İstanbul Muallimler Birliği, bir dil kongresi topladı. Bu kongrede başlıca şu tezler ileri sürülüyordu. 1) Dil devrimi ilimle ilgisi olmayan bir parti siyaseti oyunudur. 2) Devlet zoruyla mektep kitaplarına uydurma kelimeler sokulmuştur. 3) Bu yüzden yaşlılar gençlerin dilini anlayamaz hale gelmiştir[18].

1950'de CHP'ne karşı büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisine dayılı bir muhalefet olarak teşkilatlanan ve bürokrasiye karşı halk tepkisine dayanan DP, iktidarı ele geçirdi. DP, CHP'nin bürokrat tabanının aksine, büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisine dayalı bir görüşün savunuculuğunu yaptığından ve bu sosyal güçler halkla diyalog kurmayı kendi çıkarları açısından gerekli gördüklerinden yeni iktidarın dil siyaseti de bu sonuca hizmet eder yönde belirdi. Bu cümleden olmak üzere, 1950'den sonra, anayasa metni bir kanunla eski haline getirildi. Ancak, DP diğer alanlarda olduğu gibi, dil konusunda da zikzaklar çizen bir siyaset izlemiştir.

Bir asker-sivil aydınlar tepkisi olarak beliren 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra anlaşma MBK yönetimi tarafından yeniden yürürlüğe konuldu.

1970'ler Türkiyesi iktisadî yönden kapitalist nitelikleri ağır basan bir ülke görünümündedir. Sanayileşme belir-

---

18) Ülken Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1968, sf. 767.

li bir noktaya varmış, bunun sonucu olarak sanayi burjuvazisi iktidarı etkiler hale gelmiştir. Daha önceleri ağır basan ticaret burjuvazisiyle ittifak kuran sanayi burjuvazisi, büyük toprak sahiplerine karşı ılımlı ve kapitalizmi geliştirecek yapıda toprak reformu tasarılarına yeşil ışık yakmıştır. Sanayici ve tüccar sermaye devlet yönetiminde ağırlığını hissettirmektedir. Bu durum iktisat politikası olarak özel teşebbüse büyük ağırlık vermekten, işçi ücretlerini dondurma isteklerine kadar varmaktadır. Dil yönünden de aynı tesirler belirmektedir. Halkla diyalog kurma gereğinin şuurunda olan sanayi ve ticaret burjuvazisinin çizgisindeki 12 Mart sonrası hükümetin başkanının 13. Dil Kurultayı'na gönderdiği mesaj bu açıdan önem taşımaktadır[19]. İlk defa bu mesajla bir başbakan, dilde şu ya da bu yöndeki aşırılıkların millî birliği zedeleyebileceğini, nesiller arasında uçurumlar yaratmak isteyenlerin maksatlarına hizmet edebileceğini ve bu yüzden, bu konuda çok dikkatli davranılması gerektiğini ileri sürebilmektedir. Bunu hem de Atatürk aristokrasisinin en önde gelen teşkilâtlarından Dil Kurumu'na gönderdiği mesajda yapmaktadır.

Bu durumda, Batıcı aydınların toplumumuza yabancılaşmalarının ve Batı'ya yamanmalarının bir görüntüsü olan dil devriminin, bu kadronun yönetimdeki gücünün azalmasıyla hızını kaybettiğini söyleyebiliriz. Artık kapitalist bir toplum olarak beliren ülkemiz, kapitalist sömü-

---

19) Başbakan Ferit Melen'in 13. Dil Kurultayı'na mesajı. (IV. Kısım için okuma parçası bölümüne bakınız).

rü ilişkileriyle Batı'ya bağlandığından, kültürel yolların ihmali fazla bir mânâ taşımamaktadır. Zaten "dilimizin yapısı Batı dilleri zümresine yaklaştığı"ndan[20], zorlamaya pek gerek de kalmamıştı. Bu noktada Batılı sömürgecilerin kendilerine maymunca hayran aydın takımına ihtiyaçları kalmadığı anlaşılmaktadır. Artık Batıcılık iktisadî ve siyasî planda savunulmaktadır (Ortak Pazar örneği). Bu yüzden dışa bağlı ticaret ve sanayi kesimi "dil devrimi"ne değişik bir açıdan bakabilmektedir. Bürokrasinin tavrında bazı zikzaklar varsa da, son tahlilde bu tür "devrimler"i daima tatmin vasıtası olarak kullandıklarından belirli noktalarda ısrarlarını sürdürmektedirler.

Netice

Dil devriminin 50. yılını geride bırakırken, bazı değerlendirmeler yapmak gereğinden hareketle, bu devrimin çok yönlü tesirlerini ortaya çıkarmaya ve niteliklerini belirtmeye çalıştık. Sıralarsak:

1. Dil devrimi, millet fertlerinin kendi aralarında ve yönetici kadroyla haberleşmesini güçleştirmiştir. Toplum katları ve nesilleri arasındaki bağların kopmasına, en azından gevşemesine sebep olmuştur.

2. Dil devrimi bürokrat-aydın kadronun toplumdan kopuşunu belgeleyen bir yabancılaşma hareketidir. Dil, halk-aydın farklılaşmasını belirleyen ana göstergelerden biri haline gelmiştir.

---

20) Ülken, a.g.e., sf. 769.

3. Dil devrimi halkçı bir hareket olarak kabul edilemez. Halka rağmen yürütülmesi bir yana, halkın dilinden ayrı, sunî bir dil meydana getirilmeye çalışılmıştır. Bu dil halk tarafından (zorla benimsetilen bazı kelimeler dışında) benimsenmemiştir.

4. Dil devrimi bir millîleşme hareketi olmamıştır. Batılılaşmaya yönelik bir harekettir. Dil devrimi konusunda millîlikle ilgili sloganlar kullanılması, geniş kesimin desteğini sağlama çabası olarak belirmektedir. Yani, Batıcı aydınlar bu konuda da samimî davranmamışlardır. Dil Kurumu'nun son zamanlarda Batı kaynaklı ve dilimize yerleşmiş kelimelere karşılık bulma çabaları, "Bayram geçtikten sonra zurnayı duvara as" atasözünü doğrulamakta ve kurumcuların yargılanma telaşını aksettirmektedir.

Ne Yapmalı?

Gerçek yurtseverler, yarınki Türkiye'nin haysiyetli temeller üzerinde yükselmesini gaye olarak almalı ve bu gayenin gerçekleşmesini engelleyici hiçbir meseleyi ihmal etmemelidir. Bu yüzden, millî birliğimizin temel taşlarından dilin yabancılaşmasına karşı çıkılmalı, ancak Türk dilinin kendi gelişme kaideleri içinde ilerlemesi için çalışılmalı, ifade imkânlarını zenginleştirmek için çaba harcanmalıdır.

Yurtseverler, Türk tarihi konusunda olduğu gibi, Yunus'tan M. Akif'e; Fuzulî'den Yahya Kemal'e; Sinan Pa-

şa'dan Ömer Seyfettin'e; Karacaoğlan'dan Ömer Bedrettin'e Türk dilinin bütünlüğünü savunurlar. Türkçe onların inanç, sevda ve mücadele aracıdır. Binlerce yıllık bir kökten gelen ve fakat Anadolu'da bin yıllık bir oluşum içinde ortaya çıkan dilimizi savunmak bizi halkımıza, millî tarihimize, dolayısıyla davamıza bağlayacaktır.

(1972)

BELGELER: TAMAMLAYICI VE AYDINLATICI NOTLAR

I. Kısım İçin okuma Parçası

(Okuyacağınız yazıda, hepimizin bildiği Adem'in cennetten kovulması hikâyesi anlatılıyor. Hikâye bildiğimiz hikâye, ya dil?)

"ÖZTÜRKÇE"

"Adam Yalvacın Uçmaktan Kovulması"

"Ulu Tanrı, bizim ilk babamız olan Adam[1] Yalvacı[2] ve onun eşi Havva ninemizi yarattıktan sonra onları uçmak[3] içinde yaşatıyordu. Bu yeşil bahçenin içinde bunların arı[4] yaşamaları için buradaki alma ağacının yemişinden yemeyi bunlara yasak etmişti. Günün birinde akpınarın başındaki alma ağacının gölgesinde oturuyorlarken tavgaç[5] çıkageldi. Havva ninemize yaklaşarak onu tavla-

1) Adam: Bu kelimenin öz Türkçesi ATAM'dır. ATA = Baba, Atam = Babam.
2) Yalvaç: Peygamber.
3) Uçmak: Cennet.
4) Arı ve Arıı: Temiz
5) Tavgaç: Hilekâr, şeytan.

dı[6] ve güzel almadan yemelerini tabşırdı[7].

(1934 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bu yazı bizim almadığımız 4 paragrafı daha ihtiva ediyor. Toplam olarak 19 tane not düşülmüş).

II. Kısım İçin okuma Parçası

(Okuyacağınız parça bir şiirdir. "Yüce Önder, öz dilimizle yazılacak yazıların bundan böyle gazetelerde, bölünmeden, atlamadan birinci yüze konulmasını buyuruyorlar". (Cumhuriyet, 19.11.1934) direktifinden sonra "birinci yüz" de yayımlanmıştır).

"Değişim Uzu"

"Uzun minezi ve Yumuşları
Yoldaşseverlik
Değişim, uzu, engin yüreğinde yer verir:
Türden, sözden hem taştan uz iş yaratanlara
Tanrının seslerine ses fırlatanlara!
Yüreğinde yer verir, çünkü ışık ışığın.
Hızlarını artırır, güzelliğini besler
Işıklar sarmaşınca bir doğuşu verimler".

"Yazıda geçen sözler: Uzun minezi ve yumuşları: San'atkârların seciyesi ve vazifeleri. Uz-iş: Sanat" (Cumhuriyet, 29.12.1934).

---

6) Tavlamak: Kandırmak.
7) Tabşırmak: Tenbih, tavsiye etmek.

(Bizim notumuz: Değişim uzu "devrim sanatı" demekmiş. Daha önceki bir şiirden anlıyoruz).

III. Kısım İçin okuma Parçası

(Bazı bölümlerini okuyacağınız yazıda, dil meselesinin nasıl ve hangi vasatlarda halledildiğini göreceksiniz. İlk kadın milletvekilinin seçilmesi dolayısıyla 1934 yılında Perapalas Oteli'nde bir balo verilmektedir).

"Sabahın dördüne doğru. Perapalas salonları tam manasıyla neşeyle dolup taşıyordu. Atatürk de bu neşenin içine dalmış eğleniyordu".

"Dans edip masalarında dinledikleri bir sırada; başyaver Celâl Bey'e yine bizim masamızı işaret ederek emirler verdiğini gördüm. Biraz sonra Celâl Bey, yanımıza gelerek Atatürk'ün beni istediğini tebliğ etti. Derhal emirlerini yerine getirdim. Beni karşısına oturttu. Konuşmaya başladık. İstiklâl Savaşı'ndaki bir hatıramızı kendilerine hatırlatınca pek memnun oldular. İçki ikram ettiler ve buyurdular ki: (Binbaşım, yeni askerî terimlerle meşgul oluyor musunuz?.." Meşgul olduğumu arzettim. (Peki...) dediler... (Öyleyse neferden başlayalım... Buna ne diyelim?..) O zaman bir tümen komutanının soyadını, bir komutan için pek uygun bulurdum. Bu kelimeden ilham alarak: (Sayın Cumhurbaşkanım... Nefere Er demeli...) dedim. (Bravo!.. Hakikaten Türk askeri ER'dir ve her zaman er meydanında bunu ispat etmiştir... buyurdular".

(Ve şimdi rütbelere geçelim. Onbaşıya ne diyelim?..)

(Efendim on erin başı ve Türkçe olduğuna göre bunu aynen kabul etmek uygun olur). (Tamam... Ya çavuşa?..) (Efendim... Türkiye haritasını incelersek, yüzlerce çavuş köyü görürüz. Ve çavuşluk yalnız ordumuzda değil... Millet arasında bilhassa köylerimizde en mütena bir vasıftır). (Çok doğru... Bunu da aynen kabul ediyorum)".

"Başçavuştan sora, (mülazım) kelimesine geldi. Aziz Atatürk beni zor duruma düşürmeden hemen söze başladı: (Eski Türk kabilelerinde savaşılırken, en önde giden ve en cesur olan kumandana Teğmen derlerdi). (Evet efendim. Bizde de muharebede en önde giden o cesur mülazıma (Teğmen) demek tam yerinde olur) dedim. (Bunun üzerine şu görüştüklerimizi defterinize not eder misiniz?..) Nota başladım. (Neferden itibaren her rütbenin eski kullanılan tabirini, yanına Fransızcasını ve daha sonra da yeni kelimesini yazmaklığıma işaret buyurdular. -Ne yazık ki, o gece not ettiğim defterime o aziz Atamızın imzasını koydurmak aklıma gelmişti. Heyecandan... Zaten o defterim, Erzincan zelzelesinde yok olmuştur. Fakat Genelkurmay arşivlerinde bu konuşmamız mevcuttur-. Konuşmamız devam ediyordu. (Yüzbaşı, Binbaşı, Yarbay ve Albay) terimleri kabul edildi. Sıra (Paşa-Mirliva)'ya gelmişti. Aziz Atatürk: (Paşa kelimesinden hiç hoşlanmam ve nefret ederim bu kelimeden... Ağzıma almak istemem...) buyurdular(*). Bütün medenî dünyanın kullandığı (General) kelimesini teklif ettim. Derhal kabul buyurdular".

---

*) Bu konuda ayrıca bakınız; sf. 104 ve 144.

Hava Kuvvetleri Dergisi, Mart 1972, sf. 82-83, Sadık Atak: *Paşa ve General*)

Aşağıda M. Kemal'in İsveç Veliahtı Prens Gustov Adolfa karşı söylediği nutkun bir bölümünü okuyacaksınız.

"Atles Ruayâl! Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken duygum tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankısını bulacaksınız. İsveç-Türk uluslarının kazanmış olduğu utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü şanlı, özelerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. Ancak daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltınklı yöndemle göstermişlerdi".

Hâkimiyeti Milliye, 4.10.1934

Cumhuriyet, 5.10.1934

(Nutukta geçen kelimelerin Osmanlıca ve Fransızcaları da veriliyor. Nutkun bütününde yer verilen yeni kelimeler.

tükel: tam

Yaltınklı: nurlu

özenç: gıpta

baysak: huzur

önerme: terakki

kıldacı: amil

baysal: sulh

söyüncü: nişane-i muhabbet

tüzün: asil

IV. Kısım İçin Okuma Parçası

(13. Dil Kurultayı Genel Başkan Vekili Ömer Asım Aksoy'a o sırada Başbakan olan Eerit Melen'in gönderdiği mesajın bir kısmını alıyoruz).

"... Şu da var ki, dildeki şu veya bu yöndeki aşırılıklar, millî birliğimizi zedelemek, nesiller arasında uçurumlar yaratmak isteyenlerin maksatlarına da hizmet edebilir. Bu konuda çok dikkatli ve uyanık olmak gerekir".

BİR ÖZTÜRKÇE SÖZLÜKTEN

Aşağıdaki kelimelere, "öztürkçeleştirme" faaliyetlerinin en yoğun olduğu 1935 yılında yayımlanan "Osmanlıca'dan Türkçeye karşılıklar kılavuzu" Ulus, 26.3.1935 . 4.5.1935, sf. 1, 2; "Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzuna katmalar" Ulus, 9.5.1935, sf. 3'den ve aynı gazetenin diğer bazı yazılarından derlenmiştir.

Osmanlıca	*Türkçe*	*Fransızca*
A-		
Aksi müddea	yantıtöz	antithése
Alelade (tabiî anlamına)	normal	normal
Âlem (kainat anlamına)	evren	ünivers
Âlemşumûl (kainat) anlamına)	evrensel	üniversel
Ameli	pratik	pratique
Âsarı atika	öntükler	antiquité
Asrî	modern	moderne
Atikiyat ilmi	arkeoloji	arkéolojie
Âsarı atîka		
Aynı	identik	identique
Ayniyat	identite	identitée

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
Aza (uzuv anlamına)	örge	organe
B-		
Bahri muhit	okan	océen
Belde (medine anlamına)	site	cite
Birinci ferik	orgeneral	général
Bîtaraf/tarafsız	nötür	nötr
Bîtaraflık	nötürlük	
C-		
Ceddanî	atayık	atavique
Cemiyet	sosyete	sociéte
Cihan	evren	univers
Cirm	oylum	volume
D-		
Dastan/destan	epope	epope
Destanî	epik	epique
E-		
Eda	ton	ton
Encümen	komisyon	commission
	askomisyon	souscommision
Encümeni daniş	akademi	académie
Enmuzec	tip	type
Erkânı askeriye	generaller	
Esatir	mit	mythé
F.		
Faraziye	astoz	hypothése

Osmanlıca	*Türkçe*	*Fransızca*
Felsefe	filozofi	philosophie
Fırka	parti	parti
Fikir	ide	idée
Fikri	ideyel	ideal
G-		
Gayrıtabiî	dışnormal	anormal
Günlük	kronik	cronik
Güzel Sanatlar	ar	ar
Güzel Sanatlar Akademisi	ar akademisi	
Güzide	seçkin	select
H-		
Hacım	oylum	volume
Hakim, feylosof	filizof	philosophe
Hayatiyat	biyoloji	biologie
Heyet	delege	delegate
Heyeti murahhasa	delegasyon	delegation
Heyet	kur, kurmay	caur, corps
His	şans	sens
İ-		
İçtimaî	sosyal	social
İlâhiyat	teoloji	théologie
İlmüarz	jeoloji	géologie
İlmi nücum	astroloji	astrologie
İktisad	ekonomi	économie
İktisadî	ekonomik	économique
İrade (kudret anlamında)	enerji	énergie
İradeli	enerjik	énergik
İzzeti Nefis (haysiyet)	onur	honeur

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
K-L-		
Kıraat/okuma	lektür	lecteur
Kıraat etmek	laktırmak	
Kabiliyet	kapasite	capacite
Lehçe	diyelek	dialecte
M-		
Maarif	kültür	culture
Mabud/put	idol	ideole
Maiyet	süder	suite
Mahalli/mevzi	yersel	local
Mahreç	sürüt	sortie
Malî	finansal	financiel
Maliye	finans	finances
Mantık	lojik	logique
Mebhasülbeşer	antropoloji	antropologie
Medenî	sosyal	
Mefkûre/ülkü	ideyel	idéal
Mefkûrevi kılma	ideyalleştirme	
Mekteb	okul	ecole
Misal	imsel	imagiel
Müddea	töz,	théese
Müdür	direktör	directeur
Müfettiş	ispektör	inspekteur
Müfettişlik	ispektörlük	inspection
Umumi müfettişlik	genel ispektörlük	general inspection
Münevver	idemen	(Bk. mefkûre fikir)
N-		
Nahiye	kamun	commune

Osmanlıca	*Türkçe*	*Fransızca*
Nahiye müdürü	kamunbay	
Nazarî	teorik	théorique
Nazariye	teori	théori
Nutuk	diskur	discour
S-		
Sanayi	endüstri	indüstrie
Sınaî	endüstriyel	indüstriel
Ş-		
Şehadetname	diploma	diplome
Şehirci	ürbanist	urbanist
Şehircilik	ürbanism	urbanisme
Şehirciliğe müteallik	urbanik	
Şeref	onur	honeur
Şirket	sosyete	association
T-		
Tammüm etmek/ yayılmak	genelleşmek	généraliser
Taazzi etmek	örgenmek	s'organiser
Müteazzi	örgen	organisé
Takat	enerji	energie
Takvim	almanak	almanack
Tekâmül	evrim	evolotion
Tekâmül etmek	evrinmek	evoluer
Terkib	somtöz	synthése
Terkib etmek	somtözlemek	synthésier
Teşkilât	örgüt	organisation
Teşrif etmek	onurlandırmak	honorer
Teşrifat	protokol	protokol

Osmanlıca	*Türkçe*	*Fransızca*
Timsal	sim, sembol	symbole
U-		
Umumî	genel direktör	directeur
général		
Umumî heyet	genel kurul	assemble
général		
Usûl	metod	methode
Uzuv	örge	organe

Matematik Terimleri Sözlüğü'nden
(1-6 Ocak 1938 tarihleri arasında *Ulus* gazetesinde yayımlanmıştır)

Osmanlıca	***Türkçe***	***Fransızca***
A-		
Ahenk	hormoni	hormonie
Akiscenazur	antihomolog	antihomologue
Amil	faktör	facteur
Aslı tabi	primitif görev	fonction primitive
C-		
Cebri	cebrik	algèbrique
Cezrî murabba	kare kök	recine carrè
D-		
Dalle	değterminleyen	dèterminant
Dava	teorem	theroxème
Düstur	formül	formule
E-		
Ehram	piramit	pramide
Ehrami	piramidal	
Esham	aksiyon	action
F-		
Faiz fiatı	toğ	taux
Farazi	ipotetik	hypotètique
Osmanlıca	*Türkçe*	*Fransızca*
Faraziye	ipotez	hypothèse
G-		
Gayri muayyen	değterminsiz	indètermine
Gayri mütecanis	heterogen	hèterogene
H-		
Had	terim	terme
Hakiki adet	reel sayı	nombre rèel

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
Halita	alaşım	alliage
Haricen mersun mudalla	dış poligon	poliygone
Hattı mümas	teğet	tangente
Helezoni	helis	helice
Helezon şekilli	helisoit	hèlicoidal
Helezon	helisiğ	hèlicin
Hendese	geometri	gèomètrie
Hesabı asgari namütenahi	finiksel hesap	calcul initèesimal
hulâsa	rezüme	rèzumè
I-		
Istılahata müteallik	terminolojik	terminologique
İlmi hesap	aritmetik	
K-		
Kaide	iregil	règle
Kaimüs'tüvane	dikey silindir	cylindire droit
Kat'ı mükafi	parabol	parabole
Kat'ı nakıs	elips	ellipse
Kat'ı nakısî	eliptik	elliptique
	hiperbolik	hyperbolique
Kat'ı zait	hiperbol	hyperbole
Kısım, bap	parti	partie
Kilometre mikâb	kilometre küp	kilometre cube
M-		
Madde	artıklığı	article
Mahalli hendesi	geometrikil	lier gèomètrique
Mahlut	alaşık	allie
Mail menşur	eğik pürüzma	cylindre oblique
Mebde	prensip	principe
Menaziri	perspektiv	perspective
Menazirü tasviri	isteregrafik	sètèographigue

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
Menşur	pürüzma	prisme
Menşurî	pürüzmatik	prismatique
Mephası ıstılahat	terminoloji	terminologie
Mertebe	ertey	ordue
Mesele	problem	problème
Mihver	eksen	axe
Muayyen	değterminli	dètermine
Mudalla	poligon	plygone
Muntak adet	rasyonel sayı	nombre rationel
Murabba	kare	carrè
Murabba-ı tam	tükel kare	carrè parfait
Mutanıza	parantez	paranthèse
Mücerret adet	abstre sayı	nombre abstrait
Mücessem kat'ı	parabolik	parabolique
Mükâfevi	paraboloidal	ellipsoide
Mücessem kat-ı nakısa	elipsoit	ellipsoidal
Mücessem kat-ı nakısî	elipsoidal	ellipsoidal
Müessem kat-i zait	heperboloit	hyperboloidol
Müellif	harmonik	harmonique
Mümarese	ekzey	exercise
Mümarese yapmak	ekzemek	exercer
Mümessil	homotetik	homotetique
Münavirütasvir	istereografi	stèrèographie
Münteha	terminey	termination
Münteha	terminus	terminus
Müsalemet	homotesi	homothètite
Müsbet	pozitif	positif
Müsbet adet	pozitif sayı	nombre positif
Müseddesi menşur	altıgen pürüzma	prisme bexagonas

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
Müş'ir	indeğ	indice
Müştak	türeve	dèrivè
Mütearife	aksiyon	axaiame
Mütecanis	homogen	homogènè
Mütenazır, tenazurî	simetrice	symètrique
Mütenazıran	simetrik	symètrique
Mütevaliye	süyüt	suite
mütevaziyülade	paralel kenar	paralelgramme
Mütevaziyüssutuh	paralel yüz	paralèlèpidede
Müvazi hatlar	paralel çizgiler	lignes parallèles
Müvazi hatlar	paraleller	parallèles
N-		
Nakıs ehram	kesim piramit	trone de pyromi de
Nakıs (mahrut)	kesik (koni)	tronc (decöne)
Nazariye	teori	thèorie
Nazım muzaaf	binomial	binormal
Nazımî aslî	prensipal nomal	normal principale
Nazir, mümasil	hemelog	hemoloque
Nihayet vermek	terminlemek	terminer
S-		
Sermaye	kapital	capital
Silsile	seri	sèrie
Sigorta akçası	prim	prime
Ş-		
Şua	vektör	vecteur
T-		
Taaht-ı mümas	teğet altı	sous tamgent
Tamim	genelleştirme	gènèralisation
Tamim etmek	genelleştirmek	gènèraliser
Tatbik	aplikat	application
Tâyin	determiney	dètermination

Osmanlıca	Türkçe	Fransızca
Tâyin etmek	değterminlemek.	détermination
Tâyini	değterminel	déterminer
Tenazur	simetri	symétrie
Terazi	balans	balance
Teşabüh	homoloji	
Tırnak	giğme	guillemet
U-		
Umum	genel	général
Umumiyet	genellik	généralite
Usûl	sistem	
Ü-		
Üstüvane	silindir	cylindre
Y-		
Yegâne	birik	oniqueue
Z-		
Zuhudu kesire	bolterimli	poliynome

ÖZTÜRKÇELEŞTİRME PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Okuyucu sözlükteki kelimeleri çeşitli gruplarda tasnife tabi tutarsa ilgi çekici bazı neticelere varacaktır. Bu meyanda ilk dikkati çekecek bir husus bazı unvanlar ve sıfatların Osmanlıcaları yerine Fransızcaları veya ses ve yapı olarak Fransızca çağrışımı uyandıranların durumudur. "General / genel direktör / direktör / ispektör..." bu unvanların askerî ve idarî kademelenmede en üst seviyeleri ifade ettiği görülmektedir. Paşa, umum müdür, müdür, müfettiş... gibi ünvanların Fransızcalarının tercihi diğer tercihlerle birlikte mânâlı bir bütün teşkil etmektedir. İdarî bazı deyimler ve sıfatlar da bu Fransızcalaştırmanın konusu olmuştur. Site / sosyete / sosyal / kamu / örgüt / urbanizm..." örneği kelimeler de bazı idarî kademe ve bunlara dayalı sıfatların Fransızcasıdır; Şehir, cemiyet, medenî, nahiye, teşkilat, şehircilik.

Diğer taraftan, bazı iktisadî - malî tabirlerde Fransızca karşılıklara yöneliş de bu davranışı tamamlamaktadır. "Ekonomi / finans / endüstri / sosyete.." iktisat, malî, sanayi, şirket... kelimelerinin bürokratlar nazarında sahip olduğu çağrışımların buutlarına bağlı bir değiştirmeye konu olmuştur.

"Komisyon / parti / delege / diskur / protokol" encümen, fırka, heyet, nutuk, teşrifat kelimelerinin Fransızca karşılıkları olarak bürokratik devrim psikolojisinin pek manalı açıklayacılarıdır. Bürokratik zihniyetin dilinden düşürmediği bu deyimler yine çok önem verdiği "entellektüelizm"le ilgili bazı deyimlerle birlikte açıklanmalıdır: "İde / idemen / okul / lektür / diploma..." (fikir, münevver, mektep, okuma, şehadetname). Dikkat çeken birkaç kelimeyle bu çerçeveyi tamamlayalım: "Evren / evrensel / modern" (âlem, âlemşümul, asrî).

Dil devriminin yürütücü ve savunucusu aydınlarımız Osmanlıca (Türkçe) idarî unvanlar ve kuruluş isimleriyle yeterli tatmini sağlayamamaktadır. Hem bu unvanlar, Türkiye dışında ilk nazarda mânâ ifade etmemektedir. Halbuki, Fransızcaları bu vazife ve makamları, unvan ve isimleri daha bir değerli kılmakta, aynı zamanda, yabancıları doğrudan anlamaları mümkün olmaktadır. Artık onlar "paşa" değil, herhangi bir Batı ülkesindeki gibi "general"dirler. Müdür değil "direktör", müfettiş değil "ispektör"dürlere. Bu sıfatlara sahip bürokratlarımız, tıpkı bir Fransız idarecisi gibi, istelerde, sosyete içinde, sosyal bir hayat yaşarlar. "Örgütleniş" de tıpkı Fransa'daki gibi kamun idarî birimlerine dayanır. Urbanistler, şehir hayatını düzenler. General / direktör / ispektör... bürokratlarımız "ekonomisi, finansal işleri, endüstrisi" olan bir ülke kurmuşlardır. Bu ülkede işlerin incelendiği "komisyonlar", siyasî hayatta rol sahibi "partiler" vardır. Dış temaslara "delegasyon" gönderen bu ülkenin "protokol"ü de düzenli-

dir ve general / direktör / ispektör'ler "diskur"lar verirler. General / direktör / ispektör /tabaka, "idemen"dir, "ide ile uğraşırlar. "İdeyel" sahibidirler. Okullar açar, halkı buralarda "laktırırlar". Yüksek "diploma"ları vardır. Bu ülkeyi idare edenler, "evrensel" bir devrim yapmış, ülke daha önce çok geri iken "modern" bir ülke olmuştur.

Bürokratik zihniyetin, belli ve temelli dayanaklarından pozitivizmin yankılarını da bu sözlükte bulmak bizi şaşırtmamalıdır: Atayık / idol... yani atavizm ve put, mabut kelimeleri onların bu yönünü belirleyen seçkin kelimelerdir.

"Devrim" olarak vasıflandırılan değişiklikleri gerçekleştiren aydın-bürokrat tabakanın zihnî yapısını, psikolojisini aydınlatmada dil devrimindeki bu tavrı kadar kesinlikle hiçbir davranışı ortaya koyamamaktadır. Mesela, erden itibaren küçük rütbelerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Meselâ, "memur" yerinde dururken, başına "direktör"ler, "ispektör"ler çıkarılmıştır. "Köy"e dokunulmamış, fakat, "kamun" ve "site"ler kurulmuştur. Bu çerçevede okuyucu, dil devrimini ve yukarıdaki sözlüğü yeniden gözden geçirirse daha mânâlı neticelere varabilir.

Dil devrimi, aydınlarımızın psikolojik durumunu aydınlatıcı başka ipuçları da verir. Onların yoğun şahsiyet buhranlarını açığa çıkarır.

İnsanlar, doğuşlarından bir süre sonra sahip oldukları adları çevresinde şahsiyet kazanırlar. Yıllar geçtikçe hata ve sevapları bu adın çevresinde şahsiyet örgüsünü örer. Adından utanan, onu değiştirmek isteyen ve değişti-

ren kimselerin derin bir şahsiyet buhranı içinde oldukları şüphe götürmez. Aşağıda okuyacağınız, dil devriminin en hareketli günlerinde gazetelerde yayımlanan üç haber bu hususta ilgi çekici ipuçları vermektedir.

• Büyük Gazi'nin Yozgat valisine yüksek iltifatı (Hâkimiyet-i Milliye 9.2.1934).

M. Kemal, valinin Bekir Sami olan adını "Baran" yapmış. Yozgat Mebusu Ali Avni, kendisine de öztürkçe bir ad takmasını rica etmiş. "Reisicumhur Hazretleri de "Sungur" adını münasip görmüşlerdir".

• Atatürk'ün öz adı. (*Ulus*, 5.2.1935, sf. 3)

"Atatürk'ün taşıdığı Kemal adı bir Arapça kelime olmadığı gibi, Arapça Kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir(*). Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, Türkçe ordu ve kale manasına olan Kamâl'dir. Son â üstündeki tahfif işareti (l) harfini yumuşattığı için telaffuz hemen hemen Kemal telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.

• Ad değiştiren sınıf. (*Ulus*, 20.2.1935, sf. 3).

"Çeşme, 19. (AA) — Kasabamızın 4. sınıf çocukları başlarında okutanları olduğu halde bir istida ile mahkemeye müracaat ederek taşıdıkları Arap adlarını değiştirmesini istemişlerdir. Hakim muvafık kararı vermiştir".

---

*) "Kemal" kelimesi Arapça'dan Osmanlıcaya geçmiş olup şu mânâları taşımaktadır: Olgunluk, mükemmellik, noksansızlık, tamlık; bilgi, fazilet, değer. (Bu mânâlardan neden kaçılıyor acaba?).

4. BÖLÜM
FİKİR YABANCILAŞMASI

Garplılaşmak ihtiyacına olan inancımızın, bu kadar kötü neticelere varması, milliyetimize aykırı bulunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demek olduğundan Garplılaşmak arzusu, kendi medeniyetimizi, terk veya inkâr etmek mânâsını taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demek olur.

Said Halim Paşa

... Hâlâ içimizde Garplılaşmanın sırrını ve sanatını arayanlara milliyetçi adı verilmektedir.

Nureddin Topçu

FİKİR YABANCILAŞMASI

1. Türkçülük: Milliyetçilik? Batıcılık?

Bir Kavramın Elli Yılı

Türkiye'nin son 50 yıllık tarihinde nice kavram, şaşırtıcı grafikler çizmekten kurtulmadı. Bu kavramlar arasında Türkçülük hususî bir yer işgal eder.

Maksadımız Türkçülüğün tarihini yazmak değil. Bununla birlikte Türkçülüğün tarihinden gelen zaaf ve kuvvet mihraklarını tespit etmek için, yarım asırdan önceki yıllara, hatta geçen asrın sonlarına kadar gitmek gerekmektedir. O zamanlardan beri iki temel çelişki Türkçülük akımının mahiyetini tayin etmiştir.

I. Hem milliyetçi, hem Batıcı olmak çelişkisi.

II. Hem millî tarihimizden kaynaklanmak, hem İslâmiyet'ten sonraki Türk tarihini inkar etmek çelişkisi.

Bu iki temel çelişkinin doğurduğu çıkmazlar, "Türkçülük" olarak adlandırılan, bazı yönleriyle gayri mütecanis fikir akımını, her vardığı merhalede ikili çelişkiler grubundan birer şıkkın tercihi yönünde bir hesaplaşmaya mutlaka mecbur etmiştir. Birinci grupta yapılan seçimlerde ekseriyetle Batıcılık ağır basıyordu. Bunun tek istisnası 1. Dünya Savaşı'ndan sonra memleketimizin Batılı emperyalistler ve beslemeleri tarafından paylaşılmasından

sonraki birkaç yıl içinde görüldü.

Batılı emperyalistlerin bu doğrudan saldırıları bile ilk ağızda uyanışı sağlayamadı. Birçok aydın, yarı aydın, Batılı "medenî" milletlerin, kendi medeniyet dairelerine girmek isteyen toplumlarına müsamaha ile davranacaklarını umuyorlardı. "Medenî" Batılılar ise hiç de bizim "medeniyet" aşağı aydınlarımız gibi düşünmüyorlardı. Bu yüzden Batılıları kazanmak için girişilen teşebbüsler hiçbir sonuç vermedi. Amerikan mandasını isteyenlerle, bizi medenîleştirmek için Batılıların adil (!) idaresini teklif edenlerin aksine Türk millèti, en doğru yolu, mukavemeti seçmekte gecikmedi. Bu, gafiller için bir dönüm noktası oldu, bir kısmı Millî Mücadele'ye katıldılar. Bu katılış Türk milliyetçiliği için de bir dönüm noktası olabilirdi. Gerçekten ilk kademede öyle de oldu. Bütün Millî Mücadele boyunca önde gelen şahıslar, Batılı emperyalistlerin üzerimize saldığı beslemelere karşı savaşmanın verdiği etki ve halkımızın sarsılmaz müslüman tavırları karşısında Batıcılıkla ilgili sloganları terk ettiler. Daha doğrusu geçici bir zaman için bir yana bıraktılar. Kanaatimizce, Türkçülük, Türk milliyetçiliği ruhuna en çok bu birkaç yıllık Anadolu hareketi (Milli Mücadele) yıllarında sahip olabildi.

Bu dönem kısa sürer. Millî Mücedele Müslüman-Türk halkının zaferiyle sonuçlandıktan sonra, Batılılarla uzlaşma masasına oturanların Türkçülük fikrine sahip olmadıkları iddia edilemez. Daha sonraki yıllarda, millî yapıya aykırı yabancılaşma kanunları için aydın kamuoyu rolü oynayanlar da Türkçüler değil miydi? Yıllarca sonra bu

dönemin aydınlarını "sömürge münevverleri" olarak niteleyen yazıyı yayımlamakla (*Töre*: Sayı 6, sf. 16-22) yanılgılarla dolu geçmişten ötürü pişmanlık veya Türk halkından af dileme türünden bir ruh hali içinde miydiler bilmiyoruz! Bildiğimiz şey, bugün Türkiye nereye gelmişse bunda Türkçülük akımının birinci derecede rolü olduğudur. Şimdi bu durumu Türkçülüğün Cumhuriyet'ten sonra çizdiği grafiğe bakarak tespit edelim.

Türkçülüğün Cumhuriyet'ten sonraki tarihini üç devrede mütalaa etmek mümkündür.

I. 1923-1931: Türkçülüğün Hâkim ve Tek İdeoloji Olduğu Dönem

Bu dönemde, Türkçülük fikrini taşıyanlar bütün bürokratik kademelerde hâkim olmuş, aynı zamanda "devrim" olarak nitelenen bütün hareketler kaynağını bu ideolojiden almıştır. Türkçülük fikrinin ünlü idologu Ziya Gökalp, ölümünden bir yıl önce, en olgun eseri olarak kabul edilen *"Türkçülüğün esasları"* adlı kitabını yayımlamıştı. Eğer Gökalp 10 yıl daha yaşamış olsaydı, fikirlerinin aşağı yukarı tümüyle uygulandığını görebilecekti, gerçekten.

"... Atatürk inkılâbı adıyla tarihe geçen sosyal değişmede Ziya Gökalp'in tesiri pek belirlidir".

"Gökalp'in fikirlerinin Atatürk'e tesiri milliyetçilik, din ve Batılılaşma sahalarında daha müşahhas örneklerle görülür... Gökalp ile Atatürk'ün millî kültür anlayışları da esasta farksızdır... Gökalp'in dinde savunduğu laiklik fik-

sonraki birkaç yıl içinde görüldü.

Batılı emperyalistlerin bu doğrudan saldırıları bile ilk ağızda uyanışı sağlayamadı. Birçok aydın, yarı aydın, Batılı "medenî" milletlerin, kendi medeniyet dairelerine girmek isteyen toplumlarına müsamaha ile davranacaklarını umuyorlardı. "Medenî" Batılılar ise hiç de bizim "medeniyet" aşağı aydınlarımız gibi düşünmüyorlardı. Bu yüzden Batılıları kazanmak için girişilen teşebbüsler hiçbir sonuç vermedi. Amerikan mandasını isteyenlerle, bizi medenîleştirmek için Batılıların adil (!) idaresini teklif edenlerin aksine Türk milleti, en doğru yolu, mukavemeti seçmekte gecikmedi. Bu, gafiller için bir dönüm noktası oldu, bir kısmı Millî Mücadele'ye katıldılar. Bu katılış Türk milliyetçiliği için de bir dönüm noktası olabilirdi. Gerçekten ilk kademede öyle de oldu. Bütün Millî Mücadele boyunca önde gelen şahıslar, Batılı emperyalistlerin üzerimize saldığı beslemelere karşı savaşmanın verdiği etki ve halkımızın sarsılmaz müslüman tavırları karşısında Batıcılıkla ilgili sloganları terk ettiler. Daha doğrusu geçici bir zaman için bir yana bıraktılar. Kanaatimizce, Türkçülük, Türk milliyetçiliği ruhuna en çok bu birkaç yıllık Anadolu hareketi (Milli Mücadele) yıllarında sahip olabildi.

Bu dönem kısa sürer. Millî Mücedele Müslüman-Türk halkının zaferiyle sonuçlandıktan sonra, Batılılarla uzlaşma masasına oturanların Türkçülük fikrine sahip olmadıkları iddia edilemez. Daha sonraki yıllarda, millî yapıya aykırı yabancılaşma kanunları için aydın kamuoyu rolü oynayanlar da Türkçüler değil miydi? Yıllarca sonra bu

dönemin aydınlarını "sömürge münevverleri" olarak niteleyen yazıyı yayımlamakla (*Töre*: Sayı 6, sf. 16-22) yanılgılarla dolu geçmişten ötürü pişmanlık veya Türk halkından af dileme türünden bir ruh hali içinde miydiler bilmiyoruz! Bildiğimiz şey, bugün Türkiye nereye gelmişse bunda Türkçülük akımının birinci derecede rolü olduğudur. Şimdi bu durumu Türkçülüğün Cumhuriyet'ten sonra çizdiği grafiğe bakarak tespit edelim.

Türkçülüğün Cumhuriyet'ten sonraki tarihini üç devrede mütalaa etmek mümkündür.

I. 1923-1931: Türkçülüğün Hâkim ve Tek İdeoloji Olduğu Dönem

Bu dönemde, Türkçülük fikrini taşıyanlar bütün bürokratik kademelerde hâkim olmuş, aynı zamanda "devrim" olarak nitelenen bütün hareketler kaynağını bu ideolojiden almıştır. Türkçülük fikrinin ünlü idologu Ziya Gökalp, ölümünden bir yıl önce, en olgun eseri olarak kabul edilen *"Türkçülüğün esasları"* adlı kitabını yayımlamıştı. Eğer Gökalp 10 yıl daha yaşamış olsaydı, fikirlerinin aşağı yukarı tümüyle uygulandığını görebilecekti, gerçekten.

"... Atatürk inkılâbı adıyla tarihe geçen sosyal değişmede Ziya Gökalp'in tesiri pek belirlidir".

"Gökalp'in fikirlerinin Atatürk'e tesiri milliyetçilik, din ve Batılılaşma sahalarında daha müşahhas örneklerle görülür... Gökalp ile Atatürk'ün millî kültür anlayışları da esasta farksızdır... Gökalp'in dinde savunduğu laiklik fik-

rini Atatürk aynen kabullenir... Din sahasında Gökalp'in Atatürk'e bir başka tesiri de ezanın Türkçe okunması meselesidir. Gökalp'in Türkçe ezan dileği, Atatürk'ün sağlığında gerçek olmuştur... Üçüncü tesir sahası olan Batılılaşmaya gelince, Gökalp Türklerin muasır bir millet olması için Batı medeniyetinin kabulünü gerekli buluyordu. Fakat, Batı'dan ilim, teknik ve metot alınmalı, kültür (hars) unsurlarının girmesi önlenmeliydi. Bu hususta Atatürk, Gökalp'ten daha müsamahalı davranmış ve inkılâp tatbiki sırasında Batı kültür unsurlarının nüfuzuna karşı koymamıştır..."

"Gökalp Türk milletinin iktisadî rejiminin tesanütçülük olmasını savunur. Sosyal sınıfların yerine meslek zümrelerinin geçmesi esasına dayanan bu rejim Gökalp'i mutedil devletçilik fikrine götürmüştür. Atatürk iktisatta önce liberalizmi, 1930'dan sonra da devletçiliği denedi. Sonunda mutedil devletçilikte karar kıldı. Atatürk serbest teşebbüsü destekleyen ve ülkede sermaye birikimini teşvik eden bir devletçilik istiyordu. Gökalp gibi o da Türkiye'de sınıf mücadelesi yaratılmasına razı değildi"[1].

---

1) Kuran, Ercümend: "Atatürk ve Ziya Gökalp" *Türk Kültürü*, II/13, (1963), sf. 9-12.
Ziya Gökalp'ın Atatürk'ü ve genel olarak devrimleri etkilemesi konusunda ayrıca bakınız:
Akder, Necati: "Gökalp'ın tarih anlayışı açısından Atatürk inkılâbı ve değerlendirme buhranı" *Türk Kültürü*, II/13-14, (1963).
Ülken, H. Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1966 Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, sf. 172.
Şehsuvaroğlu, Bedi N.: "Atatürk İlkeleri ve Ziya Gökalp" *Hisar*, XV/133 (1975).

Bu dönemde bütün Türkçü fikir önderleri resmî üst kademelerde görev aldılar. Devletin en üst idarecileri de Türkçülük akımının önde gelen şahsiyetlerine hürmette kusur etmediler. Gökalp'in hastalığını öğrenir öğrenmez, M. Kemal ve İsmet paşalar, her türlü masrafları kendi taraflarından karşılanmak üzere Avrupa'ya tedaviye göndermek için teşübbüse geçmişlerdir[2].

Yine bu dönemde resmî ağızlar Türkçülüğün resmî ideoloji olduğu anlamını taşıyan ifadeler kullanmaktan kaçınmadılar. Grafik 1929'da en üst çizgisini çeker. Aynı yıl zamanın İçişleri Vekili Şükrü Kaya, Elazığ'da (o tarihlerde Elaziz) "Türkçülük bizim için hem bir mesnet, hem de bir gayedir" diyordu[3]. Bu zamana kadar Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesiyle ilgili devrimlerin hemen hepsi yapılmıştı.

1929'dan sonra grafik en üst noktadan inmeye başlar. Bu durumun görünen ve görünmeyen çeşitli sebepleri var-

---

2) Ziya Gökalp'ın hastalığı ile ilgili, o dönemin gazetelerinde yayımlanmış birkaç haberi alıyoruz:
"Gazi ve İsmet Paşaların Ziya Gökalp Bey'e mektupları". Reisicumhur ve Başvekil, Ziya Gökalp Bey'in Avrupa'da tedavisi masrafını deruhte ediyorlar".
"Ankara 21 (Muhabiri mahsusumuzdan) Reisicumhur Gazi Paşa ve Başvekil İsmet Paşa, Ziya Gökalp Bey'in hastalığından müteessir olarak kendisine gayet samimî mektuplar göndermişler ve icabında Avrupa'da tedavisi için her türlü masarifi deruhte eylemişlerdir". (*İkdam*, 22.10.1924).
"İlmin takdiri. Gazi Paşa üstadın hastalığından pek müteessir oldu". "Ankara, 21 (Hususi muhabirimizden) Üstad Ziya Gökalp Bey'in hastalığından Gazi Paşa pek müteessir olmuşlar ve üstadın ihtimamla tedavisi hususundaki bütün muharefatı deruhte kadirşinaslığında bulunmuştur. Gazi Paşa ve İsmet Paşa birer teessür telgrafı çekmişlerdir".
(*Vakit*, 22.10.1924).

3) *Cumhuriyet*, 2.8.1929, sf. 3.

dır. En önemli görünür olaylardan biri, 1931 yılında cereyan etmiştir. Batıcı devrimlerin gerçekleşmesinde yardımcı rol oynayan Türkçü kuruluşlar (özellikle Türk Ocağı) bu fonksiyonu ifanın sonucunda hissedilir bir güç kazanmıştır. Üst yöneticiler, kontrolünü kaçırmaktan endişe ettikleri bu gücü izale etmenin çarelerini araştırmaya başladılar[4]. Önce hem Cumhuriyet Halk Partisi (o zaman fırka), hem de Türk Ocağının varlığının gereksizliği üzerinde duruldu. Bu iki teşekkülden biri diğerine kalbolunmalıydı. Resmî kalemlerden Falih Rıfkı, *Hâkimiyeti Milliye*'deki başyazısında, "Türk Ocağı'nda bulunan hepimiz Halk Fırkası'ndanız. Fakat sabahleyin Fırka salonlarında öğle üzeri Ocak salonlarında toplanmamızın sebebi ne olabilir? Bu hiçbir şey değilse kuvvetlerimizin israfıdır. Hakikat şudur ki, biz aynı adamlar olduğumuz için her iki salonda da aynı şeyleri konuşuyor ve aynı şeyler için çalışıyoruz[5],

4) Türkiye'nin Cumhuriyetten sonraki tarihi yazılmamıştır. Bu yüzden bu dönem hakkında bildiklerimizi dikkatli bir tenkit süzgecinden geçirmemiz gerekiyor. Diğer taraftan, herşeyin kontrol edildiği ve kısıtlandığı tek parti dönemi hakkında günlük gazeteler ve başka yayımlardan sıhhatli bilgileri ortaya çıkarmak güçtür. Ancak Türk Ocağı ile Hükümet arasında uyuşmazlık olduğu konusunda bir belge hükmünde olan M. Kemal'in 1931 Şubatında söyledikleri dikkate değer. "Gazi Hz. Türk Ocaklarının vazife ve vaziyetlerini bir defa daha işaret buyurdu". (*Milliyet*, 5.2.1931, sf. 1).
"Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hars şubeleridir. Fikrî hayatta millete mürebbîlik yapacak, ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık edecektir. Ocaklılar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar. Yasanın üçüncü maddesinde bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Gayemiz çok faydalı olduğu kanaatimiz bulunan bu yol üzerinde bütün millet hemahenk olarak beraber yürümekten ibarettir".
5) *Hâkimiyeti Milliye*, 21.3.1931, sf. 1 (Başyazı).

diyordu. Dört gün sonra kuruluş yıldönümü kutlanacak bir teşekkül hakkında böyle fikirler ileri sürülmesi garip karşılanabilir. Gerçekten, Türk Ocağı'nın Ankara'daki muhteşem merkez binasının açılışında M. Kemal bizzat bulunmuş ve bina Meclis Reisi Kazım Paşa tarafından açılmıştı. İşte bu hadiseden yaklaşık olarak 1 yıl sonra gazetelerde çeşitli yazılar yayımlatılarak kamuoyu bu teşekkülün kapatılmasına hazırlanmaya çalışılıyordu. Çünkü M. Kemal Türk Ocaklarının Halk Fırkası ile birleşmesine karar vermiştir. Sebep basittir: "Aynı cinsten olan kuvvetler birleşmelidir"[6].

Bu direktife uyan Türk Ocağı 10 Nisan'da Cumhuriyet Halk Fırkası'na iltihâ kararı alacak ve Ocak Reisi Hamdullah Suphi derhal Bükreş'e elçi olarak tayin edilecektir. Bu bir sürgündür...

II. Dönem: 1931-1944

1912'de kurulan bir teşekkülün feshedilmesiyle Türkçülük akımının resmî ideoloji olmak niteliği fazlaca sarsılmamıştır. Grafiğin düşüş kaydetmesi fikrin değil, fikri yürüten bazı kişilerin itibardan düşmesiyle açıklanabilir. Nitekim, bundan sonra Türkçülük programlarında önemli bir yer tutan dil arılaştırmasına hız verilmiş. Osmanlı tarihi psikozuyla kablet tarihten şecere getirmeye kadar varan tarih görüşü doğrultusunda çalışmalar yapılmış. Gökalp'in Bizans'tan Araplara, oradan da bize geçtiğini iddia

---

6) *Cumhuriyet*, 25.3.1931.

ettiği Klâsik Türk mûsikisi neredeyse tümüyle yasaklanmış ve radyolardan bütün Türk mûsikîsi yayınları kaldırılmıştır.

Türkçülük, 1930'dan sonra Batı'dan esen ırkçılık rüzgârlarına da açık kalmış ve 1933'de Almanya'da Hitler'in iktidara geçişinden sonra bütün dünyada sempatik görünmeye başlayan ırkçı fikirler Türkiye'de de yankı bulmuştur. Ancak bu noktada da Türkiye'ye has bir oluşum kendini göstermektedir. Bu dönemde ırkçılıkla ilgili faaliyetler iki kaynaktan beslenmiştir:

—Devlet ileri gelenleri ve devlet kurumlarının faaliyetleri.

—Özel teşekküller veya şahısların faaliyetleri.

Devlet bu alanda kendisinin dışındaki faaliyetlere umumiyetle müsamahasız davranmıştır. Meselâ, Atsız'ın *"Orhun"* adlı mecmuası 1934 yılın Temmuz'unda kapatılmıştır... Bu kapamanın sebeplerini kavramak bakımından *Hâkimiyeti Milliye* (Ulus)'de yayımlanan iki yazı oldukça yararlı ipuçları vermektedir[7]. Bu yazılar resmî bir yayın organında yayımlanmakla resmî görüşü yüzde yüz ifade etmese de resmî görüşün dışında da olmamak anlamını taşımaktadır.

Diğer taraftan, bu yıllarda ünlü tarih tezi ortaya atıl-

(7) *Hâkimiyeti Milliye*,
"Bir küstahlık" (Ahmet Muhip Dıranas) 8.1.1934.
"Yurttaş yetiştirmeyi devlet kimsenin eline bırakmaz". ([illegible] M. [illegible]), 21.1.1934

mış ve kafatası ölçümü safhasına gelinmişti[8]. Atatürk'ün yakınında bulunmuş bir bayan profesör, 1940 yılında yayımladığı bir makalede bu yöndeki faaliyetleri şöyle anlatmaktadır:

"Atatürk, büyük devlet işleri arasında tarih etütleriyle bizzat meşgul olurdu. Kurtardığı milletinin tarihini ilim yollarından araştırmak için tarihçilere vazifeler verdi".

"1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu'nun büyük ve geniş çalışma esaslarından biri de tezini ırkî karakterlere bağlamaktır".

....

"... O, ırkî karakterlere çok ehemmiyet verirdi. Bunun için getirttiği antropometri ölçü aletleriyle tecrübeler yapılıyordu. 1936-1937 yıllarında Prof. Pittard'ın Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslerini takip etmek, bana ırk üzerinde düşündüklerimi tâtbikata geçirecek malûmat verdi. 1936 yılında, bütün memlekette büyük mikyasta antropometrik bir anket yaptırmak arzumu Atatürk'e anlattım".

"1936 ilkbaharında ilk tecrübeleri Ankara ve civarında (200) kadın üzerinde yaptım".

---

8) Bu cümleden olmak üzere, Mimar Sinan ve Yunus Emre'nin mezarları açılarak kafa tasları ölçülmüştü. Mimar Sinan'ın mezarının açılması ile ilgili olarak devrin gazetelerinde yayımlanan şu haberlere bakılabilir:
"Tarihsel araştırma, Mimar Sinan'ın cesedi mezarından çıkarıldı". *Cumhuriyet*, 6.8.1935, 1, 7.
"Mimar Sinan'ın kemikleri üzerindeki tetkikler yapılıyor". *Son Posta*, 4.8.1935, 1, 8.

"Antropometri tatbikatı 19 Haziran 1936'dan 31 ilk kanun 1937 tarihine kadar sürmüştür.

....

"Toplanan (64.000) anket fişi tasnif ve tertip için İstatistik Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir".

"Bu işin ilerlemesi için, o zaman Başvekil bulunan Bay Celâl Bayar, Atatürk'ün emri üzerine İstatistik Umum Müdürlüğü'ne icap eden yardımı hükümetçe yapmıştır"[9].

1944 yılı, devletin bu konudaki siyaseti dikkate alındığında şaşırtıcı sayılmayacak bir hadiseye şahit oldu: Dış olaylar bir bakıma beklenmedik şekilde gelişmiş ve ırkçı Almanya'nın savaşı kaybetmesi kesinleşmişti. Irkçılık dünyada itibar kaybeder ve "hür dünya" olarak nitelenen kapitalist blokla Sovyet Rusya zafere yaklaşırken, her iki kampın müşterek düşmanı ırkçılık fikirlerinin Türkiye'de savunulmasına izin verilemezdi. Bu mantıkla zamanın hükümeti, bir tevkif harekâtına girişti. Ancak, hükümetin tuttuğunu askerî makamlar bırakarak devletin Türkçülüğe karşı tavrını belirtirken bu hadiselere karışmış olanlar da mevkilerine iade edildiler.

III. 1944 Sonrası

Bu açıdan 1944 yılı Türkçülük fikrinin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Resmî ideoloji olmak vasfını

9) Uzmay (İnan), Afet: "Türkiye halkının Antropolojik karakterleri üzerinde büyük anket ve umumî neticeleri" T.T.K. *Belleten*. IV/13, 1940, sf. 29-51.

kaybettiği kanaatinin yaygınlaşmasından sonra, birçok bürokrat taraftar, "Hükümetin siyaseti en iyisidir" düşüncesiyle Türkçülükten uzaklaştı. Grafik artık alt seviyelerde seyrediyordu. Bir zaman geldi ki, ırkçılık Turancılık aydınların en büyük suçlama ve hakaret sözleri haline geldi. Zaten 1946'lar, "Demokrasi" gibi Türkiye için nispeten yeni ve cazip bir miti (efsaneyi) aydın kamuoyuna mal etmekte gecikmeyecekti. Bu yıllarda ve daha sonraları Türkçüler hükümetlere gittikçe ters düşmelerine rağmen, devletin temelinde yatan Türkçü fikir ve uygulamalar icabı düzen savunuculuğundan vazgeçmediler.

Netice

Türkçülük bir aksiyon olarak Cumhuriyet'in oluşumunda hâkim rol oynadıktan sonra, onu korumanın telaşıyla, az çok resmîlik kokusu taşımayan bütün fikir hareketlerine reaksiyon olmaktan uzun süre kurtulamamıştır.

Türkçülük, 1910'ların aşırı Batıcılığı ile İslâmcılığı arasında bir akım olarak belirmişti. Ancak, aşırı Batıcıların hiçbir zaman fazla etkili olamadığı bir vasatta Batıcılığı savunuşuyla, bu konudaki tesirliliği bakımından batıcı bir akım olarak yerini tayin etmiştir. 1923 sonrasında Türkçülük aşırı Batıcılığı şiar edinerek kalkanı olduğu bu fikrin arkasına geçmiş, İslâmî milliyetçiliğe karşı girişilen yıldırma hareketinde rol almıştır. İslâmiyet'i bir hayat görüşü olarak da savunan milliyetçilik mahkûm edildikten sonra, Türkçülük meydanda yalnız kendisi kalmış, resmî bir ideoloji olarak katılaşmıştır. İslâm'ın sözüne bile ta-

hammül edilmediği bir dönemden sonra daha önceki sayfalarda sözünü ettiği bir dönemden sonra daha önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz gelişim içinde resmîlik sıfatlarından soyulan Türkçülük, lâiklik maddesinin daha hür, yani her fırsatta İslâm'ı mahkûm etmeyen serbest yorumuna bile siyasî bir partinin mecburiyetleri (seçmen ve oy meselesi) çerçevesinde varabilmiştir. Türkçülük, nasıl, diğer fikir hareketleri karşısında, eskiden kalma resmî ideoloji olmanın tesiriyle, kraldan çok kralcı bir reaksiyonerliğe yöneliyorsa, İslâmlık konusunda da günlük sloganlarla idare etmektedir.

(1973)

5. BÖLÜM
1. ŞUUR YABANCILAŞMASI

1. Şuur,Yanlış Şuur

Şuur, kişinin kendi varlığı ve davranışlarının farkında olması, yani kendi benliği hakkında bilgi sahibi olması şeklinde tarif edilir. Şuur, şahsîlik plânından içtimaî plâna da yansıyan bir kelime... Kimi sınıf şuurundan bahsederken, "millî şuur" diye bir kavram var ki, yıllardır kullanıyoruz. Pek altını kurcalamadan...

Şuur, kişinin kendi benliği hakkında bilgi sahibi olması, millî şuur ise, millî benliği hakkında bilgi sahibi olması; yani millî şuur millî varlığın farkında olma meselesi. Bu farkında olmanın harekete getirici unsarları -eldeki tespitler gösteriyor ki- her millette değişik. Almanda ırk, Fransızda vatan, Amerikalıda menfaat... Bunların yanında dil önemli yer tutuyor. Bir de din. Almanca, Fransızca, İngilizce bu milletlerde millî şuurun harekete geçirici unsurlarına en büyük yardımcı. Bu tespitler şunu hatırlatmalı bize: Sözü edilen milletlerde millî şuur, ırk, vatan, menfaat ve dil-din yardımcı unsurlarının varlığı iyi değerlendirilerek tayin edilebilir. Eğer bu unsurların dışına çı-

kılırsa, meselâ bir Amerikalı için ırkı temel alarak millî şuuru harekete geçirmeye çalışırsak başarılı sonuç alabilir miyiz? Gerçekten başarılı sonuç milletin ve devletin parçalanmasıdır. (Kendini tahribe yönelen bir şuur?).

Bu durumda şuur, yanlış şuur çağrışımını da beraberinde getiriyor. Kendi benliğini iyi bilmemek varlığının ve davranışlarının farkında olmamak... Tarif etmek gerekirse yanlış şuurun aşağı yukarı tarifi olmalı. Yanlış millî şuur demek, milletin yaratıcı ve yaşatıcı unsurları hakkında doğru bilgi sahibi olmamak, ya da -ne sebeple olursa olsun- yanlış bilgiyi doğrunun yerine koymakta ısrar etmek demektir. Yanlışta ısrar kendini tahribe yönelmektir. Tarih bunun şahidi.

Yanlış şuurun kaynakları çeşitli olabilir. Çoğunlukla da dış kaynaklıdır. Yani yabancıların saptırıcı bilgi ve telkinleri sonucudur. Yahut iç kaynaklıdır -kendimizden gelmiştir-. Veya her ikisi birden karşılıklı etkileşme halindedir. Her ne halde olursa olsun, yanlış millî şuur, yabancıların çıkarları doğrultusunda hareketi besler. Yabancıların çıkarları doğrultusunda hareket, millî şuur değil, şuursuzluğun özel bir hâli olmalıdır.

II. Millî Tarih ve Millî Şuur

Tarihimizi 50 yıla sınırlayanlar -şaşırtıcı bir durum- geçmişimizi en az 5.000 yıl öncesine götürmek isteyenlerden başkaları değildir. Etidir, Helendir, Sümerdir, fakat herhalde Orta Asya'dır. Mecmuu en az beş bin yıllık tarih,

"Tarihten önce vardık / tarihten sonra da varız" hikmeti bu zihniyetin güzel bir anahtarı. Yani asıl tarih döneminde yokuz! 300-500-1000 yıl bu tarih anlayışında yer almaz. Türkiye'de yanlış şuurun kaynağı bu tarih anlayışında düğümlenir.

Milletimizin ruhuna, devletimizin harcına karışan İslâm, millî şuurumuzun yaşatıcı temelidir. Dil ve vatan yardımcı unsurlar olarak kabul edilmelidir. Tarihin doğruladığı bu. Bu sonucun matematik sağlaması 60 yıl kadar önce yapıldı. Yanlış millî şuurun müdafiileri, devletimizi düşmanların planladıklarından daha kısa zamanda ufalayıp mirasını da alelacele reddederek işin içinden çıktılar. Buna çıkmak mı denir batmak mı bilmiyoruz. 50 ya da 5000 yıllık tarih bu zihniyetin yanlışta ısrarından başka birşey değil.

III. Millî Şuur ve Sınıf Şuuru

Gökalp, Türkçülük cereyanına kaynaklık eden faaliyetlerin Avrupa ülkelerinde (Türkoloji ve Türkori olarak) başladığını *"Türkçülüğün Esasları"* adlı kitabının ilk sayfalarında anlatır. Bu Türkçülük cereyanının dış kaynaklı olduğuna bir delil sayılabilir mi? Bu nokta üzerinde durmak istemiyoruz. Ancak, Gökalp'ın muakiplerinden Atsız *"Türk Ülküsü"* adlı kitabında Türkçülüğü dışarıdan gelmeyen tek doktrin olarak ilan etmekle zannımızca pek sathî bir tutum içindedir. Yazar savunmasını yaptığı tarz milliyetçilik -nasyonalizm- in Fransız ihtilâlinin doğurduğu bir cereyan olduğunu bilmektedir. Hele, bir sınıfın, Av-

kılırsa, meselâ bir Amerikalı için ırkı temel alarak millî şuuru harekete geçirmeye çalışırsak başarılı sonuç alabilir miyiz? Gerçekten başarılı sonuç milletin ve devletin parçalanmasıdır. (Kendini tahribe yönelen bir şuur?).

Bu durumda şuur, yanlış şuur çağrışımını da beraberinde getiriyor. Kendi benliğini iyi bilmemek varlığının ve davranışlarının farkında olmamak... Tarif etmek gerekirse yanlış şuurun aşağı yukarı tarifi olmalı. Yanlış millî şuur demek, milletin yaratıcı ve yaşatıcı unsurları hakkında doğru bilgi sahibi olmamak, ya da -ne sebeple olursa olsun- yanlış bilgiyi doğrunun yerine koymakta ısrar etmek demektir. Yanlışta ısrar kendini tahribe yönelmektir. Tarih bunun şahidi.

Yanlış şuurun kaynakları çeşitli olabilir. Çoğunlukla da dış kaynaklıdır. Yani yabancıların saptırıcı bilgi ve telkinleri sonucudur. Yahut iç kaynaklıdır -kendimizden gelmiştir-. Veya her ikisi birden karşılıklı etkileşme halindedir. Her ne halde olursa olsun, yanlış millî şuur, yabancıların çıkarları doğrultusunda hareketi besler. Yabancıların çıkarları doğrultusunda hareket, millî şuur değil, şuursuzluğun özel bir hâli olmalıdır.

II. Millî Tarih ve Millî Şuur

Tarihimizi 50 yıla sınırlayanlar -şaşırtıcı bir durum- geçmişimizi en az 5.000 yıl öncesine götürmek isteyenlerden başkaları değildir. Etidir, Helendir, Sümerdir, fakat herhalde Orta Asya'dır. Mecmuu en az beş bin yıllık tarih,

"Tarihten önce vardık / tarihten sonra da varız" hikmeti bu zihniyetin güzel bir anahtarı. Yani asıl tarih döneminde yokuz! 300-500-1000 yıl bu tarih anlayışında yer almaz. Türkiye'de yanlış şuurun kaynağı bu tarih anlayışında düğümlenir.

Milletimizin ruhuna, devletimizin harcına karışan İslâm, millî şuurumuzun yaşatıcı temelidir. Dil ve vatan yardımcı unsurlar olarak kabul edilmelidir. Tarihin doğruladığı bu. Bu sonucun matematik sağlaması 60 yıl kadar önce yapıldı. Yanlış millî şuurun müdafiileri, devletimizi düşmanların planladıklarından daha kısa zamanda ufalayıp mirasını da alelacele reddederek işin içinden çıktılar. Buna çıkmak mı denir batmak mı bilmiyoruz. 50 ya da 5000 yıllık tarih bu zihniyetin yanlışta ısrarından başka birşey değil.

III. Millî Şuur ve Sınıf Şuuru

Gökalp, Türkçülük cereyanına kaynaklık eden faaliyetlerin Avrupa ülkelerinde (Türkoloji ve Türkori olarak) başladığını *"Türkçülüğün Esasları"* adlı kitabının ilk sayfalarında anlatır. Bu Türkçülük cereyanının dış kaynaklı olduğuna bir delil sayılabilir mi? Bu nokta üzerinde durmak istemiyoruz. Ancak, Gökalp'ın muakiplerinden Atsız *"Türk Ülküsü"* adlı kitabında Türkçülüğü dışarıdan gelmeyen tek doktrin olarak ilan etmekle zannımızca pek sathî bir tutum içindedir. Yazar savunmasını yaptığı tarz milliyetçilik -nasyonalizm- in Fransız ihtilâlinin doğurduğu bir cereyan olduğunu bilmektedir. Hele, bir sınıfın, Av-

rupa ticaret ve sanayi burjuvazisinin ideolojisi olduğunda bilmiş olmalıdır. Çünkü takipçisi olduğu ideologlar, meselâ Gökalp, bu milliyetçiliğin sınıfî bir ideoloji olduğunun farkındadır. Kitaplarında, bir burjuva sınıfına sahip olamamaktan şikayet eder. Meselâ *"Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak"* da, "Memleketimizde kuvvetli bir hükümet teessüs edememesi, Türklerin iktisadî sınıflardan mahrumiyeti yüzündendir. Hangi millette hükümet, iktisadî sınıflara istinat ederse orada hükümet gayet kuvvetli olur; çünkü tüccar, sanatkâr (zenaatkâr), iş adamı sırf kendi faydası için hükümetin kuvvetli olmasını ister..." diyor. (*Serdengeçti* neşri, Ankara 1963, sf. 7).

Gökalp, Osmanlı tarihini sosyal muhtevasıyla araştırmamakla birlikte, tarihimizin bir neticesi olan sınıfsızlığın farkındaydı. Bir burjuva sınıfının olmaması bu milliyetçiliğin sağlam temele istinadına maniydi. Çabalar millî burjuva yaratmaya tevcih edildi. Bu uzun sürecek bir işti. Sınıf şuuruna dayalı millî şuur gelmeden istinat edilecek başka şeyler lazımdır. Bu, sınırları ve mahiyeti belirsiz bir ülke, "Turan" hayali idi. Maddî temel olmayınca hissî unsurların mevhum maddî gerçekler olarak takdimi idi. "Turan" idealin, yani gençlik heyecanlarının ta kendisi. Ama millî şuurumuzun yaşatıcı unsuru muydu, bunu zaman gösterdi...

IV. Bir Yanlış Şuurun Hikâyesi

Andre Malraux'un Alman esir kampında yazdığı hatıra (veya roman, naşiri açıklamıyor) *"Les Noyers de l'al-*

tenburg" (Altenburg'un Cevizleri) kitabının bir bölümü, hem de ilk bölümü Turanla ilgilidir. "Turan"la ilgili olmak iki yönlü olabilir: Aleyhte ve lehte. Normali, bir yabancının bu konuda aleyhte düşünceler taşıması. Ama değil. Malraux'un babası Almanya'da şark dilleri öğrenimi gördükten sonra İstanbul'a gidip turancılık yapıyor. Şöyle ki: Kurulmakta olan İstanbul Üniversitesi'ne felsefe profesörü oluyor. Konuşması tesirli. Bu tesiri artıran profesörün Arapça terkipler yerine öz Türkçe özdeyişler kullanması. Profesör Alman elçisinin dikkatini çekiyor. Elçi Jön Türklerle ilgisi yüzden onu elçiliğin propaganda servisini düzenleme-yönetme işiyle görevlendiriyor.

Profesör, Abdulhamid'in icraat ve tutumuna hayretle bakıyor: Çok şüpheci, kimseyi kabul etmeyen, etse de bin bir kayıt altında tutan Abdulhamid Han "İslâm birliği elebaşlarını serbestçe ve tabancasız odasına alıyor... Yalnızlıktan, şiirden ve polis raporlarından başka hiçbir şeye yüz vermeyen bu tembel (!) adam oturup yabancı müslümanlara gidecek beyannameler yazıyor. İslâm'ın önderleriyle mektuplaşıyor... Birkaç yıldır da Fas'tan Kabil'e kadar her yerde ve bütün Hindistan camilerinde Sultanın adı dualara girmişti. Vatan sözünü yasak etmesi, yirmi milletin kurduğu (!) Osmanlı İmparatorluğu'nun bu Batılı düşüncelerle şişen kavrama dayanamayacağı içindir... Bu arada Wilhelm Strase'de(*) şöyle düşünüyordu: Yeniden canlanan halifelik gereğinde İngiltere, Fransa ve Rusya ordularına karşı bir kutsal savaş açabilir". (Ünlemler bize

*) Alman Hariciye Nezareti

aittir. D.M.D.)

Bununla birlikte Malraux'un babası İslâm birliği cihazının sakatlıklarını bulma çabasındadır. Zaten Kafkasyalı eski Rus terörístlerin parmağıyla düzenlenen bir ayaklanma Genç Türkleri iktidara getirecek. Yani politik güç dinsizlerin eline geçecek. Ve 1908 (II. Meşrutiyet) ihtilâli oluyor. Profesör elçiye bir nevi rapor veriyor: Genç Türkler yanlış hareket ediyor, ama düzelebilirler. Bu memleket orduyla yönetilir. Rus Devrimi'nin yetiştirdiği Kafkas müslümanları bir süredir genç Türk komitelerinin başı olma durumundalar. "Hareketin ideolojisiyle savaşa girmeksizin" kadrolar değiştirilebilir, hatta istenirse diktatör adamlar geçirilebilir. Bu diktatör Enver Paşa'dır, Enver, İtalyan istilâsı sırasında Libya'ya gider. İmkânlar kıttır. Almanlar silah yardımı yapar. Enver'e oynamakta devam edilir. Bu sırada Balkan bozgunu vuku buluyor. Alman elçisi, profesöre Enver'in bu konudaki düşüncelerini soruyor. Cevap:

"... Türkiye için Balkanlar, eski, beylikler önemli değil, bunlar ilgilendirmiyor Enver'i".

"... Tuhaf şey! Nedir peki Onu ilgilendiren?"

"Turancılık. Edirne'den Çin'e kadar Orta Asya'daki bütün Türklerin birleşmesi. Yeni milletler doğuyor, burada da her yerde de; bundan sonra artık Yunanistan'ın Sırbistan'ın yaşamasına engel olamayız.

Yeni ülkeler aramak gerek. Olağan bir barışla Rumeli topraklarını emniyete aldık mı eski Hristiyan eyaletlerin

cehenneme kadar yolu var. İstanbul'da kurulacak saçma bir Cumhuriyet yerine başkenti Semerkant olacak bir imparatorluk kurmalıyız.

Alman elçisi, A. Malraux'un babasından aldığı rapor üzerinde duruyor. "Günün birinde Rus Türkistan'ının istenmesi Rus-Türk düşmanlığını büsbütün artırdı. Berlin, Türkiye'nin bir Avrupa savaşında tarafsız kalmak için elinden geleni yapacağını biliyordu. Ama Cemâl Paşa İngiltere'yle ve Fransa'yla anlaşma yoluna gitse bile Rusya bu işe artık son vermek için var gücüyle anlaşmaya engel olacak ve Türkiye ister istemez Almanya'yla birleşmek zorunda kalacaktı". Enver Paşa Trablus'tan döndüğü zaman herşey hazırlanmıştır:

"Barış imzalanır imzalanmaz Enver Paşa kendini var gücüyle Turancılığa vermiş. Yapılacak şey Orta Asya Türkleriyle ilişki sağlamak, Kürtlerle, Buhara ve Efgan beyleriyle, Rus Türkistan'ı hanedanlarıyla bağlar kurmaktı. Alman elçisi: "Önce Efganistan..." dedi. Hindistan'a en yakın yer orasıydı. Herkese göre de babam bu iş için biçilmiş kaftandı: Almanlara göre de, Enver'e göre de, babama göre de".

Yazarın babası kısa bir süre sonra Gazne'ye varıyor. Gerçek rüzgârı, pembe hayâl bulutlarını çok çabuk silmiştir:

"... İran'dan Semerkand'a kadar göçebe olsun yerleşmiş olsun bütün insan yığınlarını birleştiren tek şey Kur'andı".

aittir. D.M.D.)

Bununla birlikte Malraux'un babası İslâm birliği cihazının sakatlıklarını bulma çabasındadır. Zaten Kafkasyalı eski Rus teröristlerin parmağıyla düzenlenen bir ayaklanma Genç Türkleri iktidara getirecek. Yani politik güç dinsizlerin eline geçecek. Ve 1908 (II. Meşrutiyet) ihtilâli oluyor. Profesör elçiye bir nevi rapor veriyor: Genç Türkler yanlış hareket ediyor, ama düzelebilirler. Bu memleket orduyla yönetilir. Rus Devrimi'nin yetiştirdiği Kafkas müslümanları bir süredir genç Türk komitelerinin başı olma durumundalar. "Hareketin ideolojisiyle savaşa girmeksizin" kadrolar değiştirilebilir, hatta istenirse diktatör adamlar geçirilebilir. Bu diktatör Enver Paşa'dır, Enver, İtalyan istilâsı sırasında Libya'ya gider. İmkânlar kıttır. Almanlar silah yardımı yapar. Enver'e oynamakta devam edilir. Bu sırada Balkan bozgunu vuku buluyor. Alman elçisi, profesöre Enver'in bu konudaki düşüncelerini soruyor. Cevap:

"... Türkiye için Balkanlar, eski, beylikler önemli değil, bunlar ilgilendirmiyor Enver'i".

"... Tuhaf şey! Nedir peki Onu ilgilendiren?"

"Turancılık. Edirne'den Çin'e kadar Orta Asya'daki bütün Türklerin birleşmesi. Yeni milletler doğuyor, burada da her yerde de; bundan sonra artık Yunanistan'ın Sırbistan'ın yaşamasına engel olamayız.

Yeni ülkeler aramak gerek. Olağan bir barışla Rumeli topraklarını emniyete aldık mı eski Hıristiyan eyaletlerin

cehenneme kadar yolu var. İstanbul'da kurulacak saçma bir Cumhuriyet yerine başkenti Semerkant olacak bir imparatorluk kurmalıyız.

Alman elçisi, A. Malraux'un babasından aldığı rapor üzerinde duruyor. "Günün birinde Rus Türkistan'ının istenmesi Rus-Türk düşmanlığını büsbütün artırdı. Berlin, Türkiye'nin bir Avrupa savaşında tarafsız kalmak için elinden geleni yapacağını biliyordu. Ama Cemâl Paşa İngiltere'yle ve Fransa'yla anlaşma yoluna gitse bile Rusya bu işe artık son vermek için var gücüyle anlaşmaya engel olacak ve Türkiye ister istemez Almanya'yla birleşmek zorunda kalacaktı". Enver Paşa Trablus'tan döndüğü zaman herşey hazırlanmıştır:

"Barış imzalanır imzalanmaz Enver Paşa kendini var gücüyle Turancılığa vermiş. Yapılacak şey Orta Asya Türkleriyle ilişki sağlamak, Kürtlerle, Buhara ve Efgan beyleriyle, Rus Türkistan'ı hanedanlarıyla bağlar kurmaktı. Alman elçisi: "Önce Efganistan..." dedi. Hindistan'a en yakın yer orasıydı. Herkese göre de babam bu iş için biçilmiş kaftandı: Almanlara göre de, Enver'e göre de, babama göre de".

Yazarın babası kısa bir süre sonra Gazne'ye varıyor. Gerçek rüzgârı, pembe hayâl bulutlarını çok çabuk silmiştir:

"... İran'dan Semerkand'a kadar göçebe olsun yerleşmiş olsun bütün insan yığınlarını birleştiren tek şey Kur'andı".

"Bıraktığı sivri sakalla bir İran şehzadesine benzeyen babam bir bozkırdan ötekine gidip hanlarla görüşüp tartışıyor. Kimi kargalara benziyormuş bu hanların, kimi şişman aşçılara, kimi akbabalara, hepsi Enver'in, Hıristiyanları yenen paşanın adını biliyormuş. Bunun ötesine geçildi mi hoş ama boş laflar ediyormuş hepsi".

Babası bu geziden büyük bir öfke içinde ve kölesi olduğu büyüden anlaşılmaz bir kolaylıkla kurtulmuş olarak dönmüş. Birden gerçeği bütün acılığıyla görüvermiştir: Türkleri yeni yeni coşturan ve belki İstanbul'u kurtarmış olan Turan yoktu. "Turan onun için o kadar vardı ki, yok olabileceği bir an aklından geçmemişti". Dolaştığı ülkelerden şu izlenimleri almıştı:

"Halifenin damadı olan muzaffer kumandan Enver için candan döğüşebilirlerdi. Ama iyi para almak ve büyük tehlikelere de atılmamak şartıyla. Ayrıca karşılarına İngiltere çıkarsa biraz düşünürlerdi. Turan uğrunda mı döğüşsünler? Peki, ama İslâm uğrunda döğüşürlerdi pekâlâ. Hem babam az çok tutunabildiği yerlerde başarısını Abdülhamid'in İslam birliği ajanlarına borçluymuş zaten. Harabeler ortasında, dağlarının çıplaklığı ve göklerinin pırıl pırıl beyazlığı içinde gezegenler gibi dolaşan bu halkı ayakta tutan tek çatı kemikleşmiş bir İslâm gücüymüş".

Ancak bu sonucu Enver Paşa'ya kabul ettirmek güçtür:

"Enver için Turan gerekliydi, onun içinde yokluğu düşünülemezdi. Babamın bir raporu bile hiçbir şeyi değişti-

remezdi. Dostu Turanı görmediyse, dostunun gözleri kördü".

Gerçekten de Enver Paşa merakla beklediği ajanının verdiği bilgileri kabule yanaşmaz. Kendisine, daha doğrusu en umulmadık anlarda kendine yardım etmiş olan talihine softalık halinde güvenmektedir. "Makedonya'da isyan çıkardığımız zaman kaç kişiydik, biliyor musunuz? Üç yüz kişi!..

Turan kendini bilmiyorsa, ona o şuuru vermek bize düşer..."(1)

Artık bu yanılgı Enver Paşa'yla birlikte okur-yazar bir neslin kanaatidir. 1. Dünya Harbi'ni üç kıtanın 9 cephesinde omuzlayan Osmanlı ordusunda asker İslâm uğruna, aydınlar Turan uğruna savaşır. Sarıkamış harekâtı bu yanlış şuurun, yanlış, beceriksiz, yine de kahramanca neticesidir. Binlerce vatan evladı düşmanla birlikte soğuk ve bulaşıcı hastalıklarla da savaşır. Bunlar bilinendir. Bilinmeyen, idrak edilemeyen, birtakım sömürgecilerin yanlış şuurlandırmaları için savaşıldığıdır. Türk aydınları görünür gerçek İslâm kitleleriyle ilgilenip Ortadoğu'da savaşın yörüngesini emperyalizme âlet olmama yönünde çizmeye çalışsalar ve muvaffak olabilselerdi dünyanın çehresi bugününden farklı olacaktı. Osmanlıyı eli kolu budanmış olarak bir coğrafyaya yerleştirmek için plânını yapmış Batılı sömürgeciler, aydınlarımızın geniş hayallerine sesle-

---

1) *"Turan Yolu"* Andre Malraux'dan çeviren Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, 1965, (Vurguların tamamı bize aittir).

nerek onları meşgul etmeyi de bilmişlerdir. Turan sınırları meçhul bir ütopyayken, Osmanlı haritasının parçalanması, hem de bunun Türkiye'nin selameti adına yapılması nasıl bir şuurla izah edilebilir?

Dünyanın ve Türkiye'nin bugünkü durumu geniş ölçüde aydınlarımızın yanlış şuur saplantılarının neticesidir. Sömürgeci ülkeler II. Abdülhamid Han'ın canlandırdığı İslâmcı atılışları büyük bir dikkatle izliyor ve kendi çıkarlarına set çekerek anti-emperyalist bir İslâm dünyasının ne müthiş bir güç olabileceğini tahmin ediyor ve istemiyorlardı. Bu itibarla İslâm ülkelerinin bazılarında siyasî birliği, bazılarında kültürel ve manevî birliği sağlayan halifelik makamı emperyalizmin ilk hedefi olmuştu. Aynı zamanda İslâmcı akımların bütün İslâm ülkelerinde yaygınlaşma temayülü göstermesi emperyalistlerin halifelik makamı gibi İslâmcı akımlara da cephe almasına sebep oldu(*). Bu itibarla sömürgeci devletlerin halkla bütünleşecek İslâmcı aydınlar yerine, ayağı memleket topraklarına basan fikirler yerine, muhayyel ülkeler, dayanıksız bağlantılarla meşgul bir aydınlar kesimi meydana getirme çabaları mantıksız değildir (Bugün dahi emperyalizmin ve yardakçılarının gözünde en tehlikeli fikir akımlarının İslâmcı görüntüler taşıyan hareketler olması ilgi çekicidir ve boş yere değildir). Neticede, Türk aydınları İslâmla en çok ilgilenip Ortadoğu haritasını bütün halinde müdafaa

*) İslâmcılık akımının yayın organı *Sebilürreşat* dergisinin bütün İslâm dünyasında ilgiyle izlendiği ve 40.000'e yakın tiraj yaptığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Ki bugün Türkiye'nin fikir dergileri 5.000'lik tiraj barajını zorlayabilmektedir.

etmek yönünde hareket edecekleri yerde, sömürgecilerin körüklediği şekilde sunî sınırları çerçevesinde parçalamayı yeğ tuttular. Şimdi geçen zaman gelişen olayların ışığında bakıldığında kimin hesabını iyi yaptığı gayet kolay anlaşılabilmektedir.

Bugün emperyalizme set çekemeyecek şekilde özel olarak parçalanmış Ortadoğu'da dünya petrolünün önemli bir kısmını üreten devletler, devletçikler ve emirlikler yarım asır önce tek devletin sınırları içindeydiler. Bu ülke halkının tamama yakın kısmı müslümandı. Yani, Ortadoğu'da siyasî manada İslâm birliğini gerçekleştiren bir otorite vardı. Bu otorite hakimiyetini bugün de sürdürebilmiş olsaydı, dünya dengesinde Amerika, Rusya, Çin seviyesinde bir ağırlığa sahip olacaktı. Aynı zamanda parçalayıp sömürmeyi şiar edinen dünya sömürgeciliği bugünkü seyrini takip edemeyip kısa zamanda çökecekti. Emperyalizm, kendi çöküşü yerine Osmanlı'nın çöküşünü, İslâm'ın parçalanmasını gerçekleştirmeye yöneldi.

Savaşı yine de en doğru biçimde halkımız verdi. Bu milletin millî şuuru çok doğru olarak İslâm'dır. İslâm'sız milliyetçilik veya ona gereken yeri vermeyen milliyetçilik, millî şuurumuza aykırıdır, yabancıdır. Yabancılar da bizim gerçek gücümüzün nereden geldiğini bildiklerinden İslâm'la ilişkimizi kesmeye çalışmışlardır. Bütün bunlardan sonra da birçok okur-yazarımız yıllarca süren savaşların ne uğruna yapıldığının şuuruna vakıf değildir. Çünkü kafalar şartlandırılmış, yanlış şuurların emrine verilmiştir. Emperyalizm muazzam propaganda imkânlarıyla

aydınlarımızı İslâm'dan uzaklaştırmış, İslâm'a bağlılığı, ümmetçilik, milliyet düşmanlığı olarak benimsetmiş, zihinleri yanlış mecralara kanalize ederek kendi menfaatlerini pekiştirmiştir. "Turan" da bu mecralardan biridir.

Turan yolu: Açan başkaları, yürüyen biz... Kazanan: Emperyalizm; kaybeden: Türk milleti, diğer müslüman halklar ve bütün sömürülen ülkeler.

(1974)

2. XX. ASRIN EŞİĞİNDE PANİSLAMİZM - PANTÜRKİZM PANAVRUPAİZM...

Batıcılık - Türkçülük - İslâmcılık

XX. asrın başları emperyalizmin İslâm ülkelerini sömürgeleştirme ve tek İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'ni yıkma çabalarının yoğunlaştığı ve belli merhaleler katettiği bir dönemdi. Emperyalizmin devletimiz üzerindeki yoğun faaliyetleri sürerken, Osmanlı ülkesinde aydınlar, devleti düştüğü zor durumdan kurtarmanın yolları üzerinde, uzantıları günümüze kadar gelen tartışmalar içindeydiler. Birbiriyle hayli müşterek tarafları da olan üç ana cereyan, bu asrın başlarındaki fikir vasatını tayin etmiştir: Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık...

Bu fikir akımları arasındaki mücadelelerin teferruatı üzerinde duracak değiliz. Bu üç temel akımın sınırlarımızı aşan, tarih ve siyaset planındaki bazı görüşleri, bazı temel noktaları kavramamıza imkân verecektir. Gerçekte bu üç cereyanı iki ana cereyan olarak ele almak mümkündür. Türkçülüğü Batıcı bir akım olarak değerlendirebiliriz. Türkçülük ekseriya Batıcı karakterler taşımış, yer yer İslâmî unsurlarla yüklü bulunmasına rağmen, Batıcı bir akım olarak varlığını sürdürmüştür.

Bütün Müslümanların Birliği

İslâmcılar, bütün müslümanların bir siyasî birlik teşkil etmeleri görüşünü ifade ederken, İslâmî ilkelere tamamen uygun bir görüş belirtmekte idiler. Bütün müminler kardeştir ve onların küfre karşı tek devletleri vardır. Bu devlet yetki ve otorite parçalanmasına yer vermez. Bütün kuvvetleri bünyesinde barındırır. Ancak İslâm tarihi boyunca tek devlet şeklinin tam manasıyla sağlandığı iddia edilemez. İslâmiyetin ilk devirleri müstesna, ekseriya müslümanların birden fazla devletleri, hâkim siyasî otoriteleri olmuştur. Ancak yine İslâm tarihi boyunca diğerlerinden güçlü, hâkim bir İslâm devleti bulunagelmiştir. Bir hâkim İslâm devleti ekseriya hilafet otoritesine de sahip bulunmuştur.

Osmanlı Devleti de beş asırdır bu vasıflara sahip bir İslâm devleti idi. Netice olarak İslâmcılar, İslâm birliğini müdafaa etmekle devletlerinin varlığını müdafaa etmiş oluyorlar, Osmanlı Devleti'ni güçlü bir siyasî otorite olarak yaşatmayı hedef alıyorlardı.

Batı Medeniyetinin Cihanşümüllüğü

Diğer taraftan Batıcılar ise, Batı medeniyetini ve Batı devletleriyle aynı çizgide Avrupa'nın bir parçası olan bir devleti müdafaa ediyorlardı. Türkçülük de Batı medeniyeti dairesinde bulunmamız hususunda Batıcılarla hemfikirdiler: Avrupa'da hâkim millî devletlerden biri olarak bu camiada bulunmak Türkçülerin başlıca gayelerinden-

di. Ancak, belli planlarda Türkçülük, Turancılık olarak adlandırılan bütün Türklerin birliğinden öte, bütün Turanlı kavimlerin bir siyasi birlik teşkil etmeleri fikri ile aynileştirilmiştir.

Gerçekte Turancılık, bütün Türklerin ve Turanlı kavimlerin ittifakı, neticede kurulacak siyasî organizasyon, Batı devletleri safında, Batı medeniyetinin ilkelerini uygulayan bir devlet olacağına göre, Batıcıların fikrine aykırı düşmemekteydi. Bu itibarla İslâmcılık, Batılı sömürgeci mihraklar tarafından bazı zamanlarda ve bazı ölçülerde kullanılmaya çalışıldıysa da yan tesirleri, müslümanların güçlü bir siyasî otorite kurmak yönündeki eğilimlerinin ürküntüsü, bu yolu baştan tehlikeli bir açık uç olarak bırakıyordu. Oysa Turancılıkla Batılı sömürgecilerin bu seviyede çelişkileri yoktu.

Batılı Türkiye Cumhuriyeti

İslâm'la bağlarını koparmış, İslâm topluluklarıyla ilişkilerini kesmiş bir Türk devleti Batılılar için yönetilmesi, kontrol edilmesi kolay bir siyasî organizasyon olarak görünmüş olmalıdır. Batılı emperyalist mihraklar, 1. Dünya Harbi sonunda, böyle bir Türk devletini sınırlamış ve kurulmasına müsaade etmişlerdir.

Bu devlet, kuruluşundan itibaren bütün imkânları ile Batı bağlısı, sonuna kadar onun menfaatlerinin aracı bir siyasî otorite olarak teşkilatlandırıldı. Eğitim ve kültür kurumları, sömürgeciliğin gölgesinde bir Batıcılığı ideoloji ha-

Bütün Müslümanların Birliği

İslâmcılar, bütün müslümanların bir siyasî birlik teşkil etmeleri görüşünü ifade ederken, İslâmî ilkelere tamamen uygun bir görüş belirtmekte idiler. Bütün müminler kardeştir ve onların küfre karşı tek devletleri vardır. Bu devlet yetki ve otorite parçalanmasına yer vermez. Bütün kuvvetleri bünyesinde barındırır. Ancak İslâm tarihi boyunca tek devlet şeklinin tam manasıyla sağlandığı iddia edilemez. İslâmiyetin ilk devirleri müstesna, ekseriya müslümanların birden fazla devletleri, hâkim siyasî otoriteleri olmuştur. Ancak yine İslâm tarihi boyunca diğerlerinden güçlü, hâkim bir İslâm devleti bulunagelmiştir. Bir hâkim İslâm devleti ekseriya hilafet otoritesine de sahip bulunmuştur.

Osmanlı Devleti de beş asırdır bu vasıflara sahip bir İslâm devleti idi. Netice olarak İslâmcılar, İslâm birliğini müdafaa etmekle devletlerinin varlığını müdafaa etmiş oluyorlar, Osmanlı Devleti'ni güçlü bir siyasî otorite olarak yaşatmayı hedef alıyorlardı.

Batı Medeniyetinin Cihanşümüllüğü

Diğer taraftan Batıcılar ise, Batı medeniyetini ve Batı devletleriyle aynı çizgide Avrupa'nın bir parçası olan bir devleti müdafaa ediyorlardı. Türkçülük de Batı medeniyeti dairesinde bulunmamız hususunda Batıcılarla hemfikirdiler: Avrupa'da hâkim millî devletlerden biri olarak bu camiada bulunmak Türkçülerin başlıca gayelerinden-

di. Ancak, belli planlarda Türkçülük, Turancılık olarak adlandırılan bütün Türklerin birliğinden öte, bütün Turanlı kavimlerin bir siyasi birlik teşkil etmeleri fikri ile aynileştirilmiştir.

Gerçekte Turancılık, bütün Türklerin ve Turanlı kavimlerin ittifakı, neticede kurulacak siyasî organizasyon, Batı devletleri safında, Batı medeniyetinin ilkelerini uygulayan bir devlet olacağına göre, Batıcıların fikrine aykırı düşmemekteydi. Bu itibarla İslâmcılık, Batılı sömürgeci mihraklar tarafından bazı zamanlarda ve bazı ölçülerde kullanılmaya çalışıldıysa da yan tesirleri, müslümanların güçlü bir siyasî otorite kurmak yönündeki eğilimlerinin ürküntüsü, bu yolu baştan tehlikeli bir açık uç olarak bırakıyordu. Oysa Turancılıkla Batılı sömürgecilerin bu seviyede çelişkileri yoktu.

Batılı Türkiye Cumhuriyeti

İslâm'la bağlarını koparmış, İslâm topluluklarıyla ilişkilerini kesmiş bir Türk devleti Batılılar için yönetilmesi, kontrol edilmesi kolay bir siyasî organizasyon olarak görünmüş olmalıdır. Batılı emperyalist mihraklar, 1. Dünya Harbi sonunda, böyle bir Türk devletini sınırlamış ve kurulmasına müsaade etmişlerdir.

Bu devlet, kuruluşundan itibaren bütün imkânları ile Batı bağlısı, sonuna kadar onun menfaatlerinin aracı bir siyasî otorite olarak teşkilatlandırıldı. Eğitim ve kültür kurumları, sömürgeciliğin gölgesinde bir Batıcılığı ideoloji ha-

line getirmeye çalıştılar. Bu ideoloji, son tahlilde "pan" (bütün) ve "izm" (cılık) kelimeleriyle ifadelendirilirse "Panavrupaist" bir devleti öngörüyor ve toplum fertlerini bu yöne sevk etmek istiyordu.

Bu yüzden, Cumhuriyet hükümetleri Batı devletleriyle münasebetlerde fazlasıyla hassas -bağlı derecesinde hassas- bir tutum içinde bulunmuşlardır. Ne zaman ki sömürge ülkeleri emperyalizme karşı başkaldırdılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin Panavrupaist eğilimleri daha bir açıklığa kavuştu. Hele ki, müslüman toplulukların Batılı sömürgecilere karşı mücadeleleri bu eğilimler için gerçek bir ölçü oldu.

Cumhuriyet hükümetleri Panavrupaizm'i iç siyasette de bir baskı unsuru olarak kullandılar Avrupa ile münasebetlerimize zarar verecek herhangi bir kıpırdanışı hemen yok etmek, gerici, çağdışı ilan etmekte yarıştılar. Bu durumuyla Panavrupaizm, klâsik Cumhuriyet aydınlarının fikriyâtı olarak adı konulmamış bir beynelmilel ideoloji görünümündeydi.

Müslümanların son hâkim devleti, hilâfet müessesesiyle birlikte emperyalizm tarafından, kendi milletine -daha doğrusu millet adına hareket etmek iddiasındaki bir avuç Batıcı aydına- yıktırıldı. Yeni devlet kurulduktan sonra bütün İslâmcı önderleri tesirsiz hale getirdiler. İslâmcı kıpırdanışlar Cumhuriyet hükümetlerinin en büyük şiddetle takip ettikleri bir zararlı faaliyet (tabiî Batılılar için zararlı) oldu. Emperyalizm, diğer İslâm toplumlarında da İslâmcı hareketleri, kan ve ateşle boğdu. İslâm

toplumlarını gelişme imkânlarına kapalı fakat kendi sömürge imkânlarına açık bir durumda tutmaya çalıştı.

Bugün, yeryüzünde Batı emperyalizminin sömürüsüne karşı beliren tavır yer yer güçlenirken, Batılılar da sömürme usûllerini yenilemekte, saflarını tahkim etmektedirler. İslâm toplumlarının temsilcilerinin 1976 Mayısında İstanbul'daki toplantıları -her ne kadar sınırlı, kontrollü ve yetersiz de olsa- emperyalistler ve işbirlikçilerinin kulağına kar suyu kaçırmıştır. Gerçi, Mayıs ayında İstanbul'da bir araya gelen 42 ülkenin temsilcileri açık bir antiemperyalist ve İslâmî tavır yansıtmıyorlarsa da, temsil etmekte oldukları bir milyar civarındaki kitlenin gelecekte sahip olabilecekleri tavrın doğuracağı neticeler gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu manzaranın iç akisleri ilgi çekici gelişmeler doğurdu. Batıcılığın idarî-siyasî kademedeki resmî başını, konferans sırasında bir iç geziye sevk ederken(*), Batıcı azınlık aydınların siyasî lideri durumundaki parti başkanını da Avrupa'ya gitmek durumunda bıraktı(**). Batıcılığın siyasî-idarî kademedeki görünür başı bununla da kalmayarak yine kongrenin akabinde, Panislâmizmi ve Pantürkizmi çağdışı olarak ilân ederken, Panavrupacılığın yatışmamış tavrını yansıtıyordu. Avrupa devletleri camiasının sadık üyesi olmak isteyen rejimin resmî başı, Panavrupaizm adına Panislâmizm ve Pantürkizm olarak adlandırdığı görüşleri mahkûm ederek görevini yapmış olmaktadır.

---

*) Cumhurbaşkanı tam kongre sırasında yurt gezisine çıkmıştı.
**) CHP genel başkanı kongre sırasında Fransa'ya gitmişti.

Çağdışı Olan Hangisi?

Bugün müslüman topluluklar, müslümanlıklarının şuuruna ve dolayısıyla gücüne sahip değildirler. Emperyalizm bu şuuru ve gücü küllemeye, İslâm topluluklarını birbirine düşürmeye çalışmaktadır. Bu ülkelerin insan unsurunu "rahle-i tedrisinden" geçirerek kendine bağlamaya devam etmektedir.

Tarih, insan birikimi, sahip bulunduğu jeopolitik mevkî ile Türk milleti, emperyalizme karşı İslâm topluluklarının mücadelesinde kilit noktada bulunmaktadır. Bu mücadele, Sovyet ve Çin sosyal emperyalizmi altında inleyen müslüman Türk topluluklarının mücadelesinden ayrı düşünülemez. Bu itibarla bu mücadele bütün müslümanların anti-emperyalist mücadelesinden ayrı değildir.

Bu vasatda Batı kulluğunun, kendi milleti ve kardeş toplulukları zillet ve esarete mahkûm etmenin adı konulmamış "panavrupaist" ideolojisinin, İslâmcılığı mahkûm etmeye çalışması şaşırtıcı değildir. Böylece, Batıcılık Türk milleti ve diğer İslâm topluluklarının zararına, sömürgecilerin menfaatine hizmet eden en belli başlı bir ideoloji olmak vasfını korumaktadır. Bu durumda, sömürgeciliğe karşı bağımsızlık taraftarı görüşler, gelişen ve değişen şartlar karşısında önümüzdeki yılların savaşını verirken, çağdışı ve insanlık dışı Panavrupaizm'e de en kesin darbeleri indirecektir.

(1976)

"BATILILAŞMA İHANETİ" ÜZERİNE
D. Mehmet DOĞAN ile
Bir Konuşma

İsterseniz önce kitabınızın isminden başlayalım. Avrupalılaşma, garplılaşma, medenîleşme, uygarlaşma, çağdaşlaşma... gibi kelimelerle özdeş kabul ettiğiniz "Batılılaşma"nın etimolojik ve sosyo-kültürel açıdan kısa bir tahlilini yapar mısınız?

Türkçe'nin kelimelerinin hangi asırda hangi manalarda kullanıldığını gösteren sözlükleri yok. Önce "garplılaşma", "muasırlaşma" ve belki de "temeddün-medenîleşme" vardı. Sonra Avrupalılaşma, Batılılaşma (bazılarına göre "Batılılaşma"), çağdaşlaşma, uygarlaşma vs... kavrama çok ad verilmiş ama olay tek...

Her ne adla anılırsa anılsın kavram sosyal, siyasî, iktisadî ve kültürel yönlerden değişmeyi ifade ediyor. En geniş manasıyla bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusu. Kavrama ne kadar müspet mana yüklenmek istenirse istensin, bir başkalaşma, kendinden gayri olma söz konusu olduğuna göre, batılılaşma = yabancılaşma demek de yanlış kaçmaz.

Kelimelerin gösterdiği, tarihen yaşadıklarımızdan

başkası değil. "Batılılaşma" yokken ne kadar kendimizdik, şimdi ne ölçüde kendimiziz? İki yüzyılda çok şey değişti. Hiç değişmeyen, değişme karşısında doğru tavır alamamak veya doğru tavrı her kesime yaygınlaştıramamak.

Aydınlar iki yüz yıldır şekvacı olmaya devam ediyorlar. Önce eski olan, gelenekten gelen, dine bağlı gördükleri şeylerden şekvacıydılar. Hepsinin amansız düşmanı oldular. Herşeyi değiştirdiler, tersine çevirdiler; en azından "tahdit" ettiler. Ama, insanı bütünüyle kavrayan bir sistem koyamadılar ortaya. Gelenekten gelen değerlerin, dinî kaynaklı değerlerin fonksiyonlarını ifa eden çerçeveler kuramadılar, kuramazlardı da. İlim-bilim, terâkki-ilerleme, teceddüt-yenileşme... Bunlarla varılan nokta her bakımdan "yamalı bohça" bir toplum sergiliyor. İkiyüz yılın en orijinal eserleri hangileridir? Hangi sanat dalında zirvelere tırmanıldı? (Alp Dağları'nın eteklerinden yukarı çıkılamadı, çıkılsa da oraya daha önce, asırlarca önce varanlar olmuştu). Hukukta, iktisatta, fende... durum daha mı başka?

Ya da, insanımız daha mı şahsiyetli geçmiş asırlara göre? Daha mı fazla iç huzura sahip? Yoksa daha mı müreffeh? Daha mı öndeyiz başka toplumlardan? Daha âdil bir toplumda mı yaşıyoruz?

Aydınlarımız hâlâ şekvacı... Ama bu tablo onların eseri değil mi?

Tarih yazarları şahısları hep ön plâna çıkaragelmişlerdir. Siz de "Batılılaşma İhaneti"nde ihanetin köşe taşları olarak III. Selimleri, II. Mahmudları, M. Reşid Paşa-

ları, Fuat Paşaları, Mithat Paşaları, Talat Paşaları gösteriyorsunuz. Ve de en büyük köşe taşı kabul ettiğiniz M. Reşid Paşa için "Gerekli İslâmî eğitim ve terbiyeyi almadığı için Batı sistemini çabucak kabul etti" diyorsunuz. İngiltere'nin İstanbul sefiri olan Stratford Cannig de bu işi yapmaya en istidatlı devlet adamı Reşid Paşa'yı buluyordu. O devrin bir M. Reşid Paşa'ya ihtiyacı olduğunu söylersek yanılmış olur muyuz?

Şüphesiz Reşid Paşa bazı arzuların, eğilimlerin, menfaatlerin kesişme noktasında yer alıyordu. Meselâ, padişahın Batı kültürü almış, Batılılarla iyi ilişkiler içinde olabilecek bir şahsiyete ihtiyaç duyması ile İngilizlerin (ve genel olarak Batılı devletlerin) kendi çizgilerine yakın, söz dinler bir kişi arzu etmeleri. Böylesine kesişmelerin az olmadığı muhakkak. Bu kesişmeleri devrin özelliği ile izah etmek, tam açıklayıcı olmasa da bütünüyle yanlış da değil.

Şahısları ön plâna çıkaran unsurların varlığı muhakkak. Ama o şahısların ön plânda bulunmalarından doğan gelişmelere ne demeli?

Birbirini hareket ettiren dişlilerden hangisi ilk hareketi sağlıyor? Veya hangisi hangisini çeviriyor? Bunlar bir ağızda cevaplanamayacak sorular.

Bir devrinin adamı olanlar var, bir de devrini değiştirmek isteyenler. Reşid Paşa, devrinin adamıydı muhakkak. Birçok kesişme noktasının merkezindeydi. Ama bu kesişme noktalarının dışında güç belirtebilen, ya da güç eline geçtiğinde genel geçerleri hiçe sayanlar yoktu ya da güç-

süzdü.

Belki garip gelecek, Batılılaşmanın zıddı yoktu. Batılılaşmacıların zıtlaştıkları şeyler vardı. O yüzden "gerçek alternatifsizlik" sonu gelmeyen bir zincir olarak sürüp gitmiyor mu? Devrin rağmına davacısı olduğu fikri, inancı bütün aksamıyla müdafaa eden ve hayata geçirmeye talip olan ya da gücü yeten kim?

İki asırdır Reşid Paşalar hep oldu, hâlâ var. Adları ne olursa olsun, ünvanları ne olursa olsun. Ve onlar hâlâ en fazla kesişme noktasının bulunduğu noktalarda ağlarını örmeye devam ediyorlar.

Sürüp gidenin alternatifi, sürüp gidenin kesişme noktalarında bulunularak ortaya konulamaz hiçbir zaman.

Fransa'nın İstanbul sefiri Paris'e Tanzimat Fermanı hakkında şunları yazıyor: "Ekselanslarının çok iyi bildiği gibi, bizim bu reformlardan maksadımız, Osmanlı Devleti'ni kalkındırmak değil, Ayasofya üzerinde parlamakta olan hilâli indirip, yerine tekrar Hıristiyan haçını koymaktır". Fakat buna karşılık "Batı'nın son yayılmacı görüşünün ardındaki itici güç sömürü sistemidir. Sömürü sistemini belirleyen güç ise Hıristiyanlık veya kilise değil, tam tersine kiliseyi yönlendiren sömürücü güçtür" diyenler var. Acaba bu uygulamalarıyla Hıristiyanlık ile sömürgeciliği özdeş kabul edebilir miyiz?

Hıristiyanlıkla sömürgeciliği aynîleştirmek çok acele verilmiş bir hüküm olur. Ancak, Hıristiyanlığın sömürgecilik zincirinin dışında kaldığı da söylenemez.

Herşeyden önce, Batı'nın sömürgeleştirme politikalarına kilisenin karşı çıkmadığını kesin olarak biliyoruz. Diğer taraftan, her zaman ve her halükârda kiliseyi sömürgeci güçlerin yönlendirdiği iddiası da isbatı güç, kolay bir hüküm durumunda. Belki en doğrusu, kilise, sömürgeleştirme politikasında üzerine düşeni yapmıştır denilebilir. Başka bir nokta, Hıristiyanların Türkiye ile İstanbul'la ve Ayasofya ile ilgili çok özel tutumlarının her zaman genel çerçevede alınmaması hususudur.

Osmanlı Devleti, geçmiş asırlarda İslâmî, yönetim ve iktidar olarak temsil ediyordu. Bu bütün geçmiş İslâm devletlerinin mirasına sahip olmak demekti. Yani İslâm'ın muzafferiyet devirlerinin, salibe karşı hilâlin galebe çalmasının tarihî mirası. İslâm ülkelerinin bütünüyle istilâ edilmesinin önünde tek gerçek engel Osmanlı Devleti idi. Halife İstanbul'da oturuyordu ve Ayasofya bir fetih sembolü olmaktan başka, Halifenin camii idi. Çünkü onun oturduğu yerin -Topkapı Sarayı'nın- en yakınındaki cami idi...

Ayasofya'ya haç dikmek, bir camiyi kiliseleştirerek eski haline getirmekten öte, hilâfeti, Osmanlı Devleti'ni yıkmak manasına geliyordu.

Görebildiğim kadarıyla kitabınızda "Batılılaşmayı" belli kavramlara taşıtmışsınız. Bunlardan birisi "Bürokrasi". "Bürokrasi, Batıyla bütünleşmeye yönelik bir iktisadî hayatın savunucusudur" dediğinizi görünce, acaba şu anda toplumumuz bürokrasiyi nasıl biliyor diye merak ettim ve hemen çevremde küçük çaplı bir anket yap-

tım. Aldığım cevapların çoğu kaş, göz ve omuz hareketleriyle oldu. Bazıları ise "Bugün git, yarın gel", "İdarei maslahattır", "Resmî işlerimizdeki tıkanıklıklardır" dediler. Bürokrasi şimdilerde kılık mı değiştirdi, yoksa toplumumuz bürokrasiye farklı anlam mı yüklüyor?

Dilin, kelimelerin bir oyunu bu. Bir yanı ile "bürokrasi" halkın günlük hayatında, sizin belirttiğiniz gibi yer alıyor. Bürokrasinin bu tarafına her gün ve hepimiz muhatabız. Ama bizim söz konusu ettiğimiz sosyal ve siyasî bir vakıa olan "bürokrasi" idi. Bununla da çok açık olarak asker-sivil bir yönetici zümreyi -ya da sınıfı diyelim- kastediyoruz. Bu yönetici sınıfın tarifini II. Mahmud'dan sonraki durumlarına, toplum içinde edindikleri rollere bakarak yapabiliriz. *Batılılaşma İhaneti*'nde bu yapılmaya çalışılmıştır.

Bürokrasinin yabancılaşmadaki rolü, iktidar mücadelesindeki yeri ve zamanla kazandığı gücü gözleyerek bazı hükümlere varılmıştır. Doğrusu zaman zaman belki de kelime oyunlarının azizliği düşünülerek "bürokrasi" değil de "aydınlar" denildiği olmuştur.

Dil ve anlaşma güçlükleri son devir Türkiye'sinin en önemli meseleleri arasında sayılmalıdır. Alfabe değişimi, dil devrimi, bunlarla ilintili kavram kargaşası... zincirleme halde düşünce hayatımızı felce uğratmıştır. Dil problemi okur-yazar olmayanlardan, en yüksek tahsillilere kadar artan bir şekilde hissedilmektedir. Yüksek öğrenim görmüş, hatta yüksek öğrenim görenleri bilgilendirmekle yetkilendirilmiş kişilerin de karşı karşıya geldiklerinde,

önce kelimeler ve kavramlar üzerinde anlaşamadıklarını görüyoruz.

Kısacası, anlaşılma problemini çözmek pek kolay değil.

"Devrim Yabancılaşması" başlığı altında incelediğiniz 'Dil Meselesi' çok tartışılan bir konu. Fakat ben'tartışılan yönünü sormak istemiyorum. Devrim uğruna, insanların ana dillerinin değiştirilmesinin temel nedeni nedir ve dünyada böyle bir devrime maruz kalmış bir başka toplum var mıdır?

Bildiğim kadarıyla "dil devrimi" Türkiye'den başka yerde yaşanmadı. Türkiye"de yaşanmasının çeşitli sebepleri var. Yani, bu bize mahsusluk, kendimize has olmamızdan ileri geliyor!

Batılılaşma İhaneti'nin bir bölümünde bu sebepler üzerinde duruluyor. O yüzden tekrara düşmeden şöyle söyleyebiliriz: Türkiye İslâm dünyası içinde özel bir konuma sahip olduğu için böyle bir devrime maruz kalmıştır. İslâm topluluklarıyla kesişme alanı çok bir Türkiye, hiçbir zaman istenmedi, en çok da kültürel konular söz konusu olduğunda istenmedi.

Hâlâ "Arapça" korkuları, "İrtica" ürküntüleri varsa bundandır.

Abdullah Çalışkan

İlim ve Sanat, Kasım-Aralık (1985)